

84

У К Р А І Н А.

НАУКОВИЙ
та
ЛІТЕРАТУРНО-ПУБЛІЦИСТИЧНИЙ
щомісячний журнал.

—
ІЗ ПЕРШИЙ.

ТОМ I.

—
МАРТ

1907.

У КИЇВІ.
1907.

Редакція журналу „Україна“ оповіщає своїх перед-
платників, що I-й том „Словаря українського мови“,
який обіщано було випустити в березні місяці, опіз-
ниться виходом місяців на два, дякуючи тому, що
друківня не спромоглась зразу заготовити усього
шрифту, потрібного до цього діла.

328

05
У-4

У К Р А І Н А.

НАУКОВИЙ

та

ЛІТЕРАТУРНО-ПУБЛІЦИСТИЧНИЙ

ЩОМІСЯЧНИЙ ЖУРНАЛ.

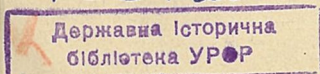
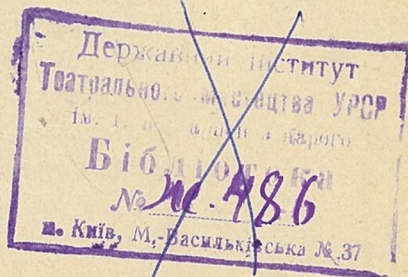
РІК ПЕРШИЙ.

ТОМ I.

МАРТ

1907.

У КИЇВІ.
1907.

У К Р А І Н А .

НАЧЕРНИЙ

Дрюкарня Н. Т. Корчак-Новіцького у Києві, Мєринговська, 6.

МАРТ

1907

2 КИЇВ
1907

Зміст першого тома.

ЯНВАРЬ, ФЕВРАЛЬ, МАРТ 1907 Р.

Перша книжка—январь.

ЧАСТИНА I.

Од редакції.	I—V
I. І. Нечуй-Левіцький. Сьогочасна часописна мова на Україні	1—49
II. І. Франко. Вій, Шолудивий Буяка і Юда Іскаріотський	50—55
III. І. Стешенко. Історія української драми. Розділ I. . .	56—80
VI. Андрей Яковлевъ. Бунтъ черкасцевъ и каневцевъ въ 1536 году. (Эпизодъ изъ жизни украинскихъ родовъ въ XVI в.).	81—96
V. Никандр Василевич Молчановський. (Некролог) . .	97—105
VI. Бібліографія: а) Господа Нашого Ісуса Христа Святе Євангеліє від Маттея, славянською й українською мовою. В. Н.; б) Українська драматургія. Зібрав і впорядкував М. Комаров. В. Д—ий; в) 1] Б. Грінченко. Народні вчителі і українська школа; 2] Б. Грінченко. Тяжким шляхом. В. Д; г) Świt. 1907, №№ 1—2. В. Садовський; д) Нові книжки.	106—124

IV

ЧАСТИНА II.

I. Д. Дорошенко. Україна в 1906 році	1 — 29
II. Пресвітанін. Товариство «Просвіта» в Одесі	30—47
III. В. Доманицький. Українська преса в 1906 році . .	48—65
IV. Л. П—ський. Український театр в 1906 році . . .	66—72
Оповідки	

Друга книжка—февраль.

ЧАСТИНА I.

I. О Русов. Спомини про пражське видання «Кобзаря»	125—136
II. Ів. Любов. Автографи Шевченка в Московському Ру- мянцевському музеї	137—146
III. І. Стешенко. Історія української драми. Розділ II. (далі)	147—182
IV. І. Нечуй-Левіцький. Сьогочасна часописна мова на Україні (далі).	183—237
V. Д. Дорошенко. II. Куліш. (10 років зо дня його смерті 2 лютого 1897 року)	238—249
VI. М. Т—ський. Т. Г. Шевченко и замѣщеніе кафедры живописи въ Кіевскомъ университетѣ. (Замѣтка по неизданнымъ документамъ)	250—253
VII. Бібліографія: а) К. Фортунатовъ. Національныя области Россіи. <i>М. Гехтер</i> ; б) Автономія України в соціально-демократичній пресі. <i>В. Садовський</i> ; в) О. Олесь. З журбою радість обнялась. <i>Л. П—ський</i>	254—264

ЧАСТИНА II.

I. Д. Дорошенко. Австрійська Україна в 1906 році . .	73—96
II. Д. Дорошенко. З українського життя	97—101
III. В. Доманицький. Українська література в 1906 році.	102—127
Оповідки.	

Третья книжка—март.

ЧАСТИНА І.

I Андрій Яковлев. З історії регистрації українських козаків в 1-й пол. XVI в.	265—279
II. І. Нечуй-Левіцький. Сьогочасна часописна мова на Україні. (Кінець)	280—331
III. І. Стешенко. Історія української драми. Розділ III. (Далі)	332—361
IV. Г. Бараць. О библейско-агадическомъ элементѣ въ повѣстяхъ и сказаніяхъ начальной русской лѣтописи.	362—382
V. Н. Ив. Петровъ. Правило увѣщательное пияницамъ къ покаянію и трезвости ихъ, пѣваемое не въ церквахъ, но въ школахъ, 1779 года.	382—389
VI. Владимир Данилів. Додатки до огляду українських лубяних співанників та малюнків.	390—393
VII. Д. Д—но. М. К. Чалий. (Посмертна згадка).	394—399

ЧАСТИНА II.

I. С. Петлюра. З українського життя.	129—139
II. В. Д По журналах. Огляд матеріалів по історії України.	140—155
III. Д. Дорошенко. Наукове Товариство імені Шевченка у Львові.	156—168
Оповідки.	

3 історії реєстрації українських козаків в 1-й пол. XVI в.

Документи, які подаємо зараз, відносяться до кінця 1-ої половини XVI віку і містять кілька нових відомостей про першу реєстрацію українського козацтва.

Як відомо, українські літописи вважають польського короля Степана Баторія за першого організатора козацтва, яко військової сили. Д-ій І. Каманін у своїй статті: «Къ вопросу о козацествѣ до Богдана Хмельницкаго», на підставі історичних документів, вияснив, що польсько-литовський уряд далеко раніше (в 1530—1540 р. р.) робив кроки до того, щоб списати козаків на окремого реєстра і встановити над ними урядовий догляд. Ще Сигизмунд I, прийнявши на увагу думку старости Черкаського і Канівського Остафія Дашкевича, яку той висловив на Городнянському Сеймі (1522 р.), в 1524 р. запропонував Панам Раді обміркувати проект Дашкевича, послати «годного і доброго чоловіка» у Київ, щоб він зібрав козаків, приготувати, далі, сукна і грошей на виплату козакам, а потім зібрані ватаги козаків поставити на Дніпрі, на перевозах для безпеки від татарських нападів¹⁾. Таку пропозицію зробив О. Дашкевич і на П'ютровському Сеймі р. 1533²⁾. Дуже можливо, що наслідком таких про-

1) І. Каманін. Къ вопросу о козацествѣ... Київ 1894 г., стор. 25.

2) А. Jabłonowski. Polska XVI wieku, т XI, стор. 419.

позицій з'явилось те, що король р. 1541 послав двор. Стрета Солтановича на Україну з дорученням переписати київських, канівських і черкаських козаків на окремі регистри¹⁾. Найближчою ж причиною регистрації було бажання уряду припинити в кінець козацькі напади на татар і на купецькі каравани²⁾. Чи посчастлило Стрету Солтановичу виконати королівське доручення— не відомо, але є багацько даних за те, що ні в 1541 р., ані пізніше, регистрація не була виконана. Тільки через 30 літ після цього р. 1572, кор. Сигизмундові-Августові посчастлило обрахувати число козаків, записати їх у регистр і віддати під владу коронного гетьмана³⁾.

Неуспіх перших регистрацій козацтва залежав від того, що польсько-литовській уряд завше мав на меті не тільки приваблення козаків на державну службу, скільки бажання поставити під урядовий догляд незалежний, невизнаючий жадної влади над собою числений клас громадянства. Бажання загнудати свавольних козаків і віддати їх під догляд місцевої влади завше виставлялося на першому плані в офіціальних наказах центрального уряду. Так, напр., в листах, які подаємо нижче (короля Сигизмунда до старости Черкаського, кн. Андрія Глібовича Пронського від 21 липця і 17 серпня 1541 р.), головною причиною посилання двор. Стрета Солтановича виставляється—напади козаків на татар і необхідність доглядати за козаками, що ходять у степи на промислівсьтво «А то може кождий розумѣти, пише король старості, ижъ тымъ шкодлымъ речамъ земскимъ причина

¹⁾ Каманін, на підставі надрукованого в Актахъ Южной Россіи (т. I, стр. 110) документа, каже, що король доручив Стрету Солтановичу (Каманін пише «Солтовичу») переписати тільки *київських* козаків. Але з королівського листа старості. Черкаському кн. Андрію Глібовичу Пронському, який подаємо в додатках, видно, що король доручив Солтановичу переписати *київських, канівських і черкаських* козаків (див. Додатки № I).

²⁾ Див. Лист, писаний до старости Черкаського кн. Андрія Глібовича Пронського, Додат. I.

³⁾ Каманін. «Къ вопросу о козачествѣ»... стор. 26.

есть того, штожь Вы для своего пожитку дозволили есте козакамъ на влусы татарскіе наѣздчати и шкоды имъ чинити, а тымы ихъ добытки наполь зъ ными дѣлите, а для тыхъ Вашихъ пожитковъ Мы господарь шкодуемъ, а Речь Посполитая великий впадъ пріймуєть, бо для того завжды незгоды и невпокои межы панства прыходять; где жъ вже хотечи за тымъ Листомъ нашимъ волю а розказане нашо господарское ничимъ порушно заховано мети, послали есмо тамъ дворенина нашого Стрета и розказали тыхъ козаковъ яко въ Кієви, такъ въ Черкасахъ и въ Каневѣ, што ихъ кольвекъ тамъ будетъ, на Рейстра списати и подъ грознымъ а окрутнымъ каранемъ Нашимъ Господарскимъ приказати, абы вже то въ земли Царя Перекопскаго явне, яко и злодѣйскимъ обычаемъ подданнымъ его шкодъ не чинили, а тебе тежъ приказуємъ подъ честію и подъ горломъ твоимъ, абы еси на то бачность мѣлъ» ¹⁾).

Теж саме бажання уряду поставити козаків під догляд місцевої влади, коли уряд безпосередне звертався до козаків, приймало форму пропозиції стати на урядову службу за певну плату. Позаяк регистрацію козаків центральна влада визнавала за обов'язкову і карала тих, хто не бажав записуватися у регистри, то ясно, що піякої „добровольної“ згоди на урядові пропозиції з боку козаків, як думає д. Каманін, ²⁾ не могло бути: *козаки повинні були* виконати наказ короля і місцевого старости, а де є обов'язок і примус до його виконання, там не має місця для вільного вибору. «Для чого ж послали, пише король черкаському старості, дворенина нашого и словомъ о томъ казали ему одъ насъ тоби мовити и тыхъ всихъ козаковъ черкаскихъ велели есмо тому Дворенину нашому Стрету Солтановичу на рейєстръ списати, и Ты бы о томъ вѣдалъ и тымъ козакомъ всимъ приказаль, абы ся они вси в того Дворенина Нашого списали, а ни жодною речью з того розказання Нашого не выступуючи конечно». ³⁾—

¹⁾ Див. Додат. II.

²⁾ Каманін І. Къ вопросу і т. д... стор. 27.

³⁾ Див. Додаток І.

Події, які сталися після цього, показують, що регистрація, яку узявся уряд провести в 1541 р., або не досягла своєї мети, або, певніше, зовсім не була виконана. Козаки поводитися також, як і раніше: ходили у степи ловити рибу, бити звіря і т. д., нападали на татарські улуси і коровани, одним словом „козакували“. Так, уже року 1542 значна ватага козаків на низу біля Дніпра пограбила польських і татарських послів.¹⁾ З дипломатичного листування польсько-литовського уряду з Царем Перекопським року 1545 видно, що уряд в цей час не мав сили припинити козацькі напади. Року 1545 козаки з Капіва, Черкас, Брацлава, Вінниці і з інших південних міст числом більш як 700 чолов. під приводом «старших козаків»: Карна Андруші, Лезуна і Яська Білоуса погромили багацько значних турецьких корованів, що йшли з Орди на Москву, і забрали силу многоцінних товарів. На цей час вертався з Литви до Орди посланець Перекопського царевича Солтана-Еминк-Гирея; козаки напали й на нього, вбили і пограбували. Після цього Царь Перекопський звернувся до короля і став вимагати сатисфакції і кари козаків. Король з початку не згожувався вдовольнити вимогання Царя, але потім „вырозумѣвши“ з Панами-Радюю, порішив заплатити купцям за їх «шкоди» і покарати винних. Шкоди ж були не малі: купці подали королю «квит», в якому було вираховано їхні втрати і названо аж 24 купця кафінських, турецьких і перекопських. З наказу короля, козаки вернули пограбовані товари; крім того вони повинні були виплатити купцям 5000 золотих.²⁾ Позаяк же козаки могли дати тільки 125 кін грошей, то решту виплачено з скарбу: половина з власного приказу короля, а половина за згодою Панів-Ради «спольною рукою»³⁾.

¹⁾ Акты Западн. Россіи, т. II, стор. 394; Polska XVI wieku, стор. 418.

²⁾ «Черлених, монетою грошовою за золото платечи по 40 грошей: три тисячи коп и триста коп. грошей» Варш. копія метрики Литовської, кн. 57, ст. 75—79.

³⁾ Квит господарський до земського підскабого і Квит Панів-Ради 10 жовтня 1545 р. (Варш. копія Метрики Литовської кн. 57 стор. 80—83).

Відповідаючи Цареві Перекопському на його листа, король Сигизмунд-Август між иншим зазначає, що частіш всього купецькі коровани грабують не українські козаки, а козаки спільного їх ворога—Царя Московського з Путівля, Чернигова і Новгорода-Сіверська, які потім всю вину звалюють на козаків українських, і що головною причиною пападів і грабувань він вважає ту річ, що турецькі і перекопські купці, щоб не платити мита скарбові, їздять не давніми відомими торговельними шляхами, а «дорогами новими, незвичайними». ¹⁾

На прикінці зазначимо одне надзвичайно характерне місце в листі царя Перекопського до кор. Сигизмунда Августа. Жаліючись на часті напади козаків на купецькі каравани і на послів, Царь порівнює Литовську державу з Московською з погляду незайманости особи і безпеки мандрівок чужих послів по цих державах і пише: «Слыхали есмо передь тымъ, же на Москвѣ посломъ трудность бываетъ, *якоже прирожденая ея речъ хлопская*, а у Васъ никгда жадная трудность (посломъ) не бывала, нижли за пановання Вашого посломъ забойства и купцовъ громлення, въ товарахъ ихъ забрапе ея становить». ²⁾

Андрій Яковлев.

1) Варшавська копія Метрики Литовської, стор. 64—65.

2) Там же, стор. 54—56.

ДОДАТКИ.

I.

21 липця р. 1541.

Листъ до старосты черкаского князя Андрея Глѣбовича Пронского, абы козакомъ тамошнимъ черкаскимъ на влусы татарскіе наѣздати и шкоды имъ чинити подѣ строгимъ каранемъ заборонялъ.

Жикгиментъ Божію Милостію.

Старосте черкаскому князю Андрею Глѣбовичу Пронскому: што есьмо первой того много кратъ до тебе писали подѣ ласкою нашою господарскою и подѣ грознымъ каранемъ прыказуючи, абы еси на то добрую бачность мели, ижъ бы козаки тамошніе на влусы татарскіе не находили и шкоды имъ никоторое не чинили, вы николи водлугъ того розказаня нашего господарского справоватися не хотѣли, и не только козаковъ одѣ того повстегали, але и сами имъ завжды для пожитковъ своихъ дозволене имъ чините, на то для которое жъ необачности ваше панства наши николи въ покою быть не могли, а великіе шкоды отъ поганства татаръ пріймывали. Гдежъ мы, хотечи з царемъ перекопскимъ постановене миру вечное прыязни учинити, и послали до него посла нашего великого пана Оникея Горностая, а через него царю самому и царевичамъ, Мурзомъ и Вланомъ его не малые поминки послали, ино царь через великій накладъ нашъ миръ вечный з нами прынялъ и зъ докончанемъ своимъ посла своего великого зъ паномъ Оникеемъ къ намъ прислалъ оповѣдаючи, ихъ тыми разы козаки наши прышедши зъ невѣсти на людей его, которые шли

до Москви воевати, на Кошру (?) ударили, двадцять чоловіків до смерти забили, двесте і пятьдесят коней в їх взяли; а который гонець его до насъ посланъ былъ, тыхъ гонцовъ его на Дніпрі всіхъ погромили и статки ихъ побрали. А к тому который люди царя Перекопского з быдломъ своимъ кочують у поли, тыхъ дей людей его многихъ козаки частокроть бьютъ и статки ихъ одбирають; а которого гонца послалъ до насъ Казанскій царь братъ его, на того гонца на Дніпрі погромили и статки его побрали. Для тогожъ царь Перекопскій зъ великимъ обтяженемъ до насъ писалъ, ижъ для таковыхъ речей николи прязнь межи нами а панства наши во впокою быти не могутъ, одно завжды межи поддаными нашими незгоды шкоды ся становять; где жъ яко въ Терлыкахъ въ докоңчани его такъ есть описано, и таковымъ обычаемъ: онъ зъ нами прыезнь братскую держати хочеть, абы вже одъ того часу ни одному съ подданныхъ его шкода не была чинена одъ поддахъ нашихъ; если въ такомъ супокійномъ обычаи тая прыезнь межи нами будетъ захована, тогды онъ зъ нами миръ водлугъ присяги своею твердо держати хочеть, а еслибы козаки где на влусы татарскіе прышли, або которую шкоду вчинили тогды онъ для того своею головою в панство нашо ити, а обложитись подъ которымъ замкомъ нашимъ украиннымъ тою шкодою своею (к) ветовати (wetowati) хочеть. Про то обачте то сами а вырозумѣйте добре, которымъ обычаемъ тотъ миръ межи нами есть поставленъ, и есть ли бы, чого Боже вховай, за вашою недбалостію которое узрушене для козаковъ тому мѣло бы стати, а панства бы наши который впадъ або шкоду прыняли, ку чому бы вы за то прышли. Первей того много кратъ о томъ есмо до васъ писали напминаючи, абы есте яко сами и зъ себе такъ и козаковъ въ таковомъ сваволенствѣ гамовали, вы николи одъ того ся повстегати не хотѣли, и ачъ кольве мѣли есмо то вас у терпливости нашою, не хотѣчи зато строгости никоторое надъ вами чинити, нижи кдѣся вы въ томъ впамятати не хочете, мы вже большей того такового сваволенства вашого вамъ терпѣти не хочемъ; бо ачъ кольве (кѣ) чините вымовы, якобы кроме воли и вѣдомости вашею козаки подданнымъ царя Перекопского таковыи шкоды чинили, ино то не есть речъ слушная, абы вы владники не мели о томъ вѣдати, бо то залежитъ не только на васъ владниковъ, але на каждого доброго а верного слуги нашого на то бачность и пыльность мѣти, абы ся никды жадная речъ непожыточ-

ная намъ господару и Речипосполитой не становила; и яко бы тежъ вы Поветниковъ, Врадовъ своихъ подданныхъ нашихъ у вѣдомости або въ послушенствѣ своемъ *не могли мети*. И пишете въ листехъ своихъ до насъ оповѣдаючи, ижъ есте онымъ козакомъ дозволили на рыбы и на бобры ходити; кѣды есте имъ того дозволили, тогда мели бы есте на то бачити, хто або колько ихъ з дозволенемъ вашимъ на тыи добычи пойдуть, а естли зъ тыми добытки прыйдуть, на што суть посланыи, або которыми иншими, потому бы кожды зъ васъ могъ узнати, есть ли ся што одъ нихъ на противу воли и розказаню нашому стало, а бо ни. Чините вымовы непотребны(и) а то може кожды розумѣти, ижъ тымъ шкодлывымъ речамъ земскимъ причина есть того, штожъ вы для своего пожытку дозволили наѣздчати, и шкоды имъ чинити, а тыми ихъ добытки на полъ з ними дѣлите, а для тыхъ вашихъ пожитковъ мы господарь шкодуемъ а Речь Посполитая велики(й) впадъ прыймуетъ; бо на томъ межи нами и царемъ Перекопскимъ миръ сталъ, ижъ ему въ каждый рокъ зъ скарбовъ нашихъ, яко зъ коруны польское, такъ и з великого князства Литовского по неколконадцати тысячъ копъ грошей давати; а если бы за неопартностью вашою одъ козаковъ у ихъ сваволенствахъ переказа тому стала, а они бы которую школу подданнымъ царя Перекопского учинили, а за то бы царь Перекопскій панствомъ нашимъ, чого Боже вховай, помсту вдѣлалъ, а предъ ся тые дары водле умовы нашої одъ насъ мель, которая бы школа намъ господару речи посполитой втомъ была, а мы тежъ того ни одъ кого иного быхмо не мили, одно одъ твоего бы ся вряду и козаковъ таковая переказа стала, а ни накомъ тежъ того смотрѣти не будемъ, одно на чти и на Горлехъ такового. А для того приказуемъ тобе, абы еси на то великую бачность мѣлъ и пыльно того смотрѣлъ, а бы вже большей того одъ оныхъ козаковъ таковое сваволенство нестановило, а штобы поданнымъ царя Перекопского школы никоторое не чинили, а хто бы ся смель того важити, а черезъ тое розказане нашо которую школу Влусамъ татарскимъ вчинилъ, тыхъ бы есте мели мощно за горло имати и карати велѣли, або ихъ до насъ одсылати; о томъ бы еси вѣдалъ, для чогожъ послали дворянина нашего и словомъ о томъ казали ему одъ насъ тоби мовити и тыхъ венхъ козаковъ черкасскихъ велѣли есмо тому дворянину нашему Стрету Солтановичу на реестръ списати, и ты бы о томъ вѣдалъ и тымъ козакомъ всимъ приказалъ

а бы ся они вси въ того Дворенина нашего списали, а ни жадною речью з того розказаня нашего не выступючи конечно.

Писанъ у Вильни. Подъ Лет. Бож. Нарож. 1541 мѣа іюля 21.

(Варшавська копія Метрики Литовської, кн. 53, стор. 79—81).

П.

17 серпня року 1541.

Листъ писанный до старосты черкаского князя Андрея Глѣбовича Пронского, абы козаковъ до земли татарское для взрушеня перемирія зъ Царевъ Перекопскимъ не всилалъ и свавольнымъ имать казалъ под строимъ каранемъ.

Жикгимонтъ Божію Милостію.

(Початок такий, як і в попередньому листі, аж до слів:.... «абы ся нижды жадная речъ непожыточная Намъ Господару и Речипосполитой не становила; и якобы тежъ вы Поветниковъ, Врадовъ своихъ Подданихъ Нашихъ у ведомости або въпослушенствѣ своемъ не могли мети», (далі): «а хто бы ся смѣлъ того важити, ачерезъ тоє розказане Нашо которую шкоду Влусамъ татарскимъ вчинилъ, тыхъ бы есте мѣли мощно за горла имати и карати велѣли, або ихъ до насъ одсылати. Чините вымовы непотребныи, а то може кожды розумѣти, ижъ тымъ шкодливымъ речамъ Земскимъ причина есть того, штожъ Вы для своего пожитку дозволили есте козакомъ на влусы татарскіє наѣзжати и шкоды имъ чинити, а тыми ихъ добытки на пользными дѣлите, а для тыхъ вашихъ пожитковъ мы господарь шкодуемъ а Речъ Посполитая велики впадъ прыймуєть, бо для того завжди незгоды и невпокои межи панствы прыходять. Гдежъ вже хотечи за тымъ листомъ нашимъ волю а розказане нашо господарское ничимъ порушно заховано мѣти, послали есмы тамъ дворенина нашего Стрета, и розказали тыхъ козаковъ яко въ Кієвѣ, тамъ въ Черкасѣхъ и въ Каневѣ, што ихъ кольве тамъ будетъ, на реистра списати и подъ грознымъ а окрутнымъ каранемъ нашимъ господарскимъ приказати, абы вже то въ земли царя Перекопского явне, яко и злодейскимъ обычаемъ подданымъ его шкоды не чинили; а тобе тежъ приказуємъ подъ честію и подъ горломъ твоимъ, абы еси нато великую бачность

мѣлъ и пыльно того смотрѣлъ, абы вже большей того одѣ тыхъ козаковъ таковое сваволенство не становило, а штобы подданнымъ царя Перекопского шкоды никоторое не чинили, бо если бы они черезъ теперешнее росказане нашо на влусы татарскіе находили, а которыи шкоды имъ чинили, а для того абы царь Перекопскій в панства наши самъ вѣхавши або людей своихъ улавши которую шкоду удѣлалъ, а ты если бы которую вымову вѣтомъ собѣ къпомочи бралъ, тогды ни одна вымова таковая твоя вѣры, а ни мѣстца въ насъ мети не можетъ, одно безъ всякого милосердія токовое вкаране втерпышъ, што прыслушалъ на таковыхъ, которыи надъ волю а розказане нашо господарское въ речахъ шкодливыхъ земскихъ чинити допускаешъ, о томъ бы еси вѣдалъ.

Писанъ у Вильни. Под. Лѣт. Божего Нарож. 1541, мѣа августа 17 день, инд. 14.

(Варшавська копія Метрики Литовської, кн. 53 стор. 8—11).

III.

Року 1545.

О корованы Турецкіе и Перекопскіе вромленные тогоже году.

Будучы господару Е. М. зъ Царемъ турецкимъ Сулеманомъ и царомъ Перекопскимъ Саганкгиреємъ у добромъ покою и прязни, вышедши з Черкасъ, и зъ Канева, зъ Браславля и зъ Веницы изъ иныхъ городовъ господарскихъ украинскихъ сваволне и забравши ся на поли за Черкасы мноство козаковъ о семьсотъ ихъ головами и вышей, а надъ ними въ головахъ старшыи козаки Карпо Андруша, а Лезунъ, а Ясько Бѣлоусъ громили по кольну кротъ корованы купцовъ турецкихъ и перекопскихъ, которые того году иншыи шли зъ орды къ Москвѣ черезъ поля, а иншыи вжо зъ Москвы назадъ до Орды, и великыи а знаменитыи шкоды тымъ купцомъ Царя турецкого и перекопского вѣтотъ часъ отъ нихъ почи—ненны и многіи а важныи товары въ нихъ побраны, а кътому и гонца Еминкгиреи Солтана царевича перепопского, который у господаря Е. М. бывши за ся назадъ до царевича до Орды полъ, тамжо вѣтотъ часъ перенявши на поли, для корысти убили, о чомъ жо до Короли Е. М. перекопскій одѣ Царя турецкого и самъ одѣ себе, велько об-

тяжаючи, присылавъ первей черезъ гонцовъ своихъ, а потомъ и черезъ посла своего великого Кундучанъ Дуана вказызавъ и въ ерлыкахъ своихъ писалъ, и тыхъ самихъ купцовъ турецкихъ въ тыхъ корованехъ громлены пры чемъ присылавъ упоминаючи, абы тымъ купцомъ тое громленье и шкода ихъ такъ тежъ и убійство одного гонца сына его было имъ добре оправено и за то досыть учинено, какъ бы Царю перекопскому и ему и сыну его жаль того не было». (Далі говориться про те, що король з початку не хотів вдовольнити вимаганнів Царя, бажаючи знайти причину, щоб розірвати мирну умову, але потім „вырозумѣвши“, порішив вдовольнити і заплатити купцям їх шкоди).

Варшавск. копія метрики Лит., кн. 57, стор. 52—54.

Далі в метриці Литовській знаходимо листувиння з цього приводу.

Ярлыки Царевы.

Великое Орды Великого Царя Саганкирея слово брату нашому великому Королю Жикгимонту Августу много кротъ поклонъ. Тыхъ часовъ отецъ вашъ Великій Король братъ нашъ до насъ въ листѣ своемъ пишетъ повѣдаючи, иже бы наши люди прыходячи подъ замки Ваши украинскіе подъ Кіевъ, подъ Черкасы и подъ Каневъ, люди берутъ и доуки и шкоды великіе чыняютъ, якожъ и человекъ знакомитого подъ Кіевомъ убито и доброго человекъ Яблонского поимано, о томъ бы еси ты братъ нашъ рачилъ ведати, ижъ коли сынъ нашъ Еменкгирей Солтанъ ѣхавъ къ царю перекопскому на помочъ зъ войскомъ своимъ и кгдажъ назадъ сынъ нашъ зъ войскомъ своимъ вернулся, тогда Толстый Смаилъ на поля былъ и прышолъ ку перевозамъ и хотѣлъ добыватися за Днѣпръ, и ваши казаки на него ударили, иныхъ побили, а иныхъ поимали, и самъ ледве вѣтскъ до Бѣла города, и за се зъ Бѣлогородскими злучившыся козаками, пошелъ воевати и привели того Яблонского; якожъ коли того Смаила громили, тогда которого татарына поимали на имя Кармиша, тыхъ часовъ братъ его окупилъ за 3000 (?) денегъ у князя воеводы кievского Провского; и кромѣ того ваши люди на Товани по Днѣпру, на Бургунѣ, на Чорной крыныце, на Дробныхъ крыныцахъ, на Самари людей нашихъ бють, купцовъ громять и иныхъ забиваютъ, а ин-

шихъ живыхъ имають, и товары ихъ берутъ, и влусы громятъ, и и быдла и стада берутъ безъ числа; а которые соленики приходятъ по соль до Кочубеева и кого кольвекъ поткають з людей нашихъ имають, забивають, такъ подь соленики по соль пришедши Ярычаромъ зовуть татарина поймавши повели, а также прошлого лѣта сынъ нашъ Еминигирей Солтанъ въ землю непріятеля Московского ходилъ и воевалъ и сътою Ярычарою (трудно розібрати) слугу своего Джанкгельдея послалъ, и ваши люде на тавани его переневши убили, и пры немъ купецъ былъ одинъ Атака, весь товаръ его взяли; и для таковыхъ причинъ жаденъ з слугъ нашихъ до васъ у посельство ѣхати не смѣетъ, якожь и тыхъ часовъ зъ посломъ вашимъ зъ великимъ паномъ Александромъ жаденъ зъ слугъ нашихъ ѣхати не хочеть, нижли тотъ же посоль Кундуганъ Дуванъ, который такъ годъ былъ у великого короля и въ отца В. М. брата нашего и нѣкоторыхъ словъ своихъ черезъ него былъ есми вказалъ, абы черезъ тое онъ былъ слугою нашимъ и вашимъ и рекъ есмы тежь маешъ ѣхати, якожь онъ мѣсяць росказаня нашего ѣхати и проти его жаденъ ся не поднялъ, ѣхати для убійства такого, бо на той сторонѣ Днѣпра люди Ваши, што за потребу мають зъ вами есмо водлугъ присяги и докончення у миру татарове мои Москвы не воевавши кого мають воевати, бо которые наши люди перешедши Днѣпръ по сей сторонѣ по Самарѣ, на Чорной крыныцахъ и дробныхъ крыницияхъ улучивши (ulucawszy) людей нашихъ убивають, иншихъ живыхъ ведутъ, якожь на вровичахъ описаныхъ завжды на водѣ и на полі людей нашихъ имають, купцовъ громятъ и скарбы ихъберутъ и ку влусомъ нашимъ приходятъ, быдло и стада безчислене берутъ; нашъ одинъ чоловѣкъ случивши ся зъкозаками по той сторонѣ Днѣпра, которые люди были пришли подь нихъ, тыхъ людей потромывши и до мене привели, чымъ же того винуете, але ваши люди вжо явне злость и шкоду чынятъ и влусы наши громятъ, коли бы тые влусные люди, которымъся шкода дѣеть пошлибъ и воевали б панство вашей М. и вдячно б то бы вамъ, а тыхъ часовъ сынъ нашъ Еминирией Султанъ мысль инакшын мѣлъ и для забыття гонца своего хотѣлъ поймати толмача вашего Ожендя, и мы рекли: сыну нашъ, понорови дамъ знати черезъ посла нашего и черезъ листъ нашъ о тое забите и о головщину, за тымъ Толмача того не ималъ, и сами то порозумѣете, колько пословъ и гонцовъ нашихъ убито. Слыхали есмо передъ тымъ, же на Москвѣ посломъ трудность бываетъ, якожь прыро-

жоная его речъ хлопская, а у васъ никгда жадная трудность не бывала, нижи за панованя вашого посломъ забойства и купцовъ громлени, вътоварахъ ихъ забране ся становить.

(Вар. коп. М. Лит. кн. № 57, стор. 54—56).

Другой листъ Царевъ.

Брату нашому великому королю Жикгимонту Августу. Сее зимы къ веснѣ Подданыи Куппы змонии деньгами Махметъ... (нерозб.) Шабанъ шли до Москвы зъ товаромъ, а товару въ себе мѣли осмь кротъ сто тысячъ и шестьдесятъ тысячъ и двѣ тысячи, козаки кievскіе черкаскіе и каневскіе противъ вронища Санчарова ихъ погромили и товаръ ихъ весь побрали ледве сами головами ушли; якожь посоль нашь въ тотъ часъ въ черкасѣхъ былъ и окомъ своимъ видѣлъ, яко вси товары продавали у черкасѣхъ... (черезъ це Царь вимагае далі сатисфакціі) кн. 57. стр. 56—56.

У відповідь на ярлики цареві, Сигизмунд Август посилає посла, якому доручає завітати царя в давній дружбі і приязні між його й своїми предками й своїй: козацкі напади, грабування й душогубства чиняться без відомости короля і найбільше чинять їх козаки спільного їх ворога.—Царя Московського. Козаки з Путивля, Чернигова і Новгород-Сіверська нападають на татар і на улуси татарські, а потім вину складають на королівських козаків. (кн. 57, стор. 60—64).

...«Ашто ся дотычетъ тыхъ коровановъ погромленыхъ.

Король Е. М. казаль Вамъ мовити: Ижъ ещо первой, кгда Царь о томъ листу своего ку Ихъ Мил. не писалъ, и посоль Е. М. до Его М. не пріѣхаль, а его милость отъ ста—ростъ Украинскихъ отомъ громеню корованов дано было знать, и Е. М., памятаючи на докончане свое, а хотячи зъ Нимъ зъ Братомъ Своимъ и впередъ у приязни твердой стати, тогожь часу розказаль листы до воеводы и до старостъ тамошнихъ украинскихъ строго писати, абы тому пыльный обыскъ чинити чинили и тыхъ козаковъ, которые тамъ на входѣхъ своихъ были и то будутъ ли смѣли чинить, довѣдовшиися, поймали и до Е. М. ихъ послали, а тымъ вси речи штобы кольвекъ

могло быть у нихъ собрано отыскати, какъ же Е. М. тыхъ козаковъ, которые на тотъ часъ поиманы розказалъ передъ Посломъ Его великимъ и передъ Вами посланцы Царевыми поставити и опытъ въ томъ чинити и они передъ вами мало ся къ тому знали, одно повѣдили, ижъ коли они на входѣхъ своихъ стародавнихъ для поживеня своего были, тогда тые купцы корованщики зъ нѣкоторыми Татари полемъ идучи, на тыхъ входѣхъ ихъ постерегши, на нихъ ударили и некоторыхъ козаковъ Е. М. были поимали и в полонъ повели, а потомъ они зобравшыся за ихъ початкомъ тыхъ поиманыхъ отратовали, гдѣ въ тотъ же часъ и козаки Московскіе тамъ были пришли и тые ихъ громили и речи ихъ брали, а иншіе полоненики Московскіе, которые зъ ними до Москвы шли тые разы ихъ въ томъ розгромѣ брали и до Москвы зъ ними повтекали, а Е. М. козаки штожъ можна тыхъ речей взяли, въ чомъ же козаки Е. М. не такъ много винни, яко тые купцы сами себе въ томъ криви, ижъ опустивши дороги свои звѣчистии стародавнии и не ѣдучи з товары своими водле давного обычая на замки Е. М. Кіевъ, Черкасы и Каневъ, яко и первой бывало, а иншими дорогами новыми незвычайными гдѣ есть великая небезпечность съ товарами пошли и до замковъ Е. М. дорогою старою не хотѣли ити: А вѣдь же Король Е. М. чинячи присязѣ и слову своему досыть а къ волѣ Царю-Брату своему и надъ обычай чого бы Е. М. не былъ повиненъ чинити одно для доброго братства и прязни а былъ онъ Братъ Е. М. побачылъ, а его милости то прязню своею отдавалъ, тымъ купцомъ Царя Турецкого и Его Брата Своего зъ тыми козаками своими справедливость учинилъ, а што въ нихъ тыхъ речей было... то Его милость розказалъ вернути, а за остатокъ велѣлъ Его Мил. ихъ передъ его посломъ Кунтуганъ-Дуваномъ перееднати и вжо они имъ за то заплату немалую суму даже и досыть имъ за то вчинили, ач кольвекъ тыи купцы то все были утратили и колибъ были правомъ сужоны, тогда бы они некоторымъ обычаемъ не могли къ тому прийти съ тыхъ причинъ, ихъ они, опустивши дороги стародавнии а не оповѣдавшия вразомъ Е. М. тыхъ замковъ, которые мѣли ити, а иншими дорогами новыми, куды николи купцы передъ тымъ не хоживали, не слупне пошли, въ чомъ жо сами себе были винныи, а вѣдь же то Е. М. для Него Брата своего вчинилъ и за шкody ихъ досыть имъ вдѣлать казалъ, и нехай бы то Братъ Его Милости вдячне отъ Господаря Е. М. прынялъ, а яко почалъ зъ Е.

М. у вѣрной а праведливой прязни и въ добромъ Братствѣ быти, такъ и теперъ, абы онъ потому жъ зъ Е. М. у вѣрной прязни былъ, а отъ прязни Е. М. и отъ доброго Братства ся не отдалялъ для тыхъ людей, же бы ся што зъ Е. М. мѣло становить, нѣкоторого домнимая по Е. М. не мѣлъ и къ таковымъ ся речамъ не схилялъ. (книга 57, стор, 64—65).

„Лечь вжо впередь которые бы купцы его и корованы сътовары своими до Панства Е. М. хотѣли ходить—Король Его Милость казалъ Вамъ повѣдати: Нехай бы вжо Царъ таковымъ купцомъ и корованомъ приказалъ, же бы они черезъ то тыми дорогами новыми а незвичайными не ходили, а шлибы съ куплями своими дорогами стародавними, яко и первей бывало; и коли они до Панства Е. М. пойдуть и на Тавани будутъ, они бы нехай упередъ до Воеводы и старосты Е. М. Черкаского и Каневского водлугъ давного обычаю посылали и о собе имъ знати давали, а Воевода и староста Черкаскій мають противно нихъ посылати и ихъ выпроважать. И казалъ повѣдати, если въ Панство нашо або до земли Московское, тогды имъ безъ всякое зачены, заплотывши мито Е. М., вольно ити, куды похотять; а естли бы купци Е. або корованы Турецкіе черезъ то предъся дорогами новыми а незвичайными, опустивши дорогу вѣчную, ходили а воеводѣ и старостѣ Е. М. о собе вѣдома не давали, а штобы ся имъ тамъ шкідного стало, тогды вжо Е. М. Цару Брату Своему зъ себе то складаеть и о томъ ничого вѣдати и въ томъ ему Брату своему и купцомъ ихъ выненъ быть не хочеть“.

(Варшавська копія Метрики Литовської, кн. 57, стор. 65—66)

Сьогочасна часописна мова на Україні ¹⁾.

Нарешті не буде зайвим сказати про кривди, які робили наші письменники народній мові од давніх часів і до останнього часу, в які стосунки вони ставали до народньої мови. С тих стосунків до народньої мови ми бачимо, що доля української народньої мови була дуже сумна, навіть трохи виїняткова, опрічня од долі инчих народніх мов. Причиною тому в давній час була чужа, принесена с чужого краю церковно-славянська мова, хоч вона була й ближча до народньої нашої мови, ніж давня книжна латинська мова до європейських мов, а найбільше до англо-німецьких. Ця церковщина й стала потім згодом причиною кривди для української мови на довгі й довгі часи.

Київські вчені духовні особи виробили ще в XVII столітті книжну вищу мову з церковно-славянської й користувались нею в письменстві, часом несамохіть вставляючи слова й цілі фрази народньої мови. Одні з їх примішували в своїх утворах більше народньої мови, другі менше, але в їх не було потягу, не було такого пересвідчення, щоб доконешне завести народню мову в тогочасне письменство. Вони неначе нехтували нею, як нехтував потім Ломоносов великоруською сільською мовою. Може бути, що й він перейняв таку поведенцію од київських вчених ще тоді, як вчився в Києво-Могилянській академії і переніс цей напрям і на свій ґрунт. В другій половині XVIII століття, за царювання Єлисавети Петрівни Моргулець видав в Почаївській лаврі книжку: «Сѣмя слова Божія», це б то «Казання» чи проповіді. Ці «казання» написані звичайною в той час вченою славянсько-українською мовою. Але на кінці книжки він помістив чималий виділ: «Казання въ великій постѣ». Ці казання вже виложені чистою

¹⁾ Див. № 2.

сільською українською мовою без усяких книжніх слів, тільки с примішкою чималої скількості текстів с Сьвятого Пісьма на церковно-славянські мові, як звичайно поводить ся в проповідях ¹⁾. В великий піст в лаврі, як усім відомо, говіє багацько прочан селян, і певно с тієї причини Моргулець вважав за потрібне при-способлять ся до мови спасеників, щоб вони добре втямили ті «казання». З цього факта можна пересвідчитись в тому, що тогочасні пастирі церкви не зовсім нехтували народньою мовою, коли обертались з нею до народа з церковної кафедри, але все таки вважали на неї, як на просту мову, котрою в церкві можна балакати тільки с простими селяками для їх напугіння, але не с панами, для котрих говорились «казання» вищою книжною мішаниною, поміщені в перші половині книги. (В наш час на жаль і цього нема). Моргулець очевидячки вже одрізняв мову вищу од мови простої, сільської, і користувався нею по-неволі, с причин педагогічних, що вже служить проявом (проявленієм) нехтування й кривди українські мові.

В паралелі з цією книжною мовою йшла пісьменська мова в козацької старшини, в козацьких актах, гетьманських універсалах, та тогочасних літописях. Козацтво само виникло з народа, було в разуразньому (непреривномъ) ійднанні з народом і с тієї причини було прихильніше до народньої мови. Його пісьменство було не церковне, не духовне, а сьвітське і через це воно одхилялось од церковної книжньої мови й білше приверталось до народньої. Деякі гетьманські універсали написані сливе чистою українською мовою, наприклад в Мазепи, в Юрія Хмельницького, а судові акти XVII в. недавно знайдяні историком Ор. Ив. Ле-

¹⁾ Такі самі проповіді на сливе чисті українські мові недавно знайшли в одні сільські церкви в подольські губернії. Це проповіді о. Іосифа Вишневського, написані чистою народньою мовою с примішкою церковно-славян. текстів. Належать ся вони до 1820 року. Принаймні цей рік записаний в рукописі. Ці проповіді передані міні Львом Степановичем Мацієвичем, бувшим вчителем кишиневської д. семинарії. Я передав рукопис в Чернигов, в музей Вас. В. Тарновського. По народні мові вони схожі на відомі проповіді Гречулевича. Їх варто надруковать. Копія з їх єсть в мене вдома.

МАРТЬ. 1907.

2

733722

віцьким в Полтаві, написані навіть истино сільською мовою, хоч с примішкою форм і слів канцелярської, по теперішньому ніби галицької мови. Ці козацькі акти й літописі по народній мові можна поставити нарівні з галицькою сьогочасною вченою мовою, а найбільше з мовою «Записок Товариства імени Шевченка». Козацьке-сьвіцьке пісьменство менше кривдило народню мову але все таки не дійшло до принципа пісьменського поважання їй і зумисного заведення їй в книги.

Але в другі половині XVIII віку почався на Україні новий мовний напрямок. Пішов с півночі наплив Ломоносівщини. Відомий тогочасний філософ Григорій Сковорода (та й його сучасники) вже просто нехтував народньою мовою і скривдив їй дорешти. Тоді вже на Україні потроху пішла мова Ломоносова, але ще не викоренилась дорешти й давня місцева книжна мова. Сковорода вмів говорити й сільською мовою. Він опинився, сказати б, на розпутьті, на перехресті мов на тодішній Україні. Деякі місьця в його утворах написані чистою церковно-славянською мовою, деякі стародавньою духовною мішаниною. Д. Житецький приводе одні вірші, написані, ніби випадком, російською мовою вже зовсім нашого часу. Тільки декотрі дрібні ліричні річі, як «Б'дну птичку уловили», «Тепер с козляти став цай бородатий» і т. д. написані українською народньою мовою та й то незовсім. Очевидячки він нехтував своєю народньою мовою, як і Ломоносов називав великоруську сільську народню мову «подлою». Недурно ж д. Пипін зве Сковородину мову «дивовижною, чудернацькою». Наш філософ був великий кривдник народньої мови.

Тільки в той час одні й єдині складачі різдвяних та великодних віршів та утворники козацьких дум не кривдили народньої мови, певно були с спудеїв козаків, котрі стояли близько до народа та завжди були в їднанні з ним. Вони мабуть були й нездатні й незугарні скривдити народню мову, бо позабували книжню академічну тодішню мову в час ворухливого разуразнього політичного рушення на Україні. Врівні з їй чистою українською мовою, з їй народніми формами, мова судових полтавських актів XVII віку виходе ніби... галицькою.

Тільки в XIX віку, починаючи од Котляревського, наші письменники не робили кривди народній мові й шанували її, хоч наша інтеллігенція згодом потім в ті часи вже потроху одверталась од неї, доки не скривдила її так, що вважала на неї, як на *мужицьку*, котрою незвичайно (неприлично) і навіть сором говорити порядними людьми. За те ж письменники XIX віку усі дуже шанували народню мову, мали великий потяг до її вивчення з уст народа, позанисували народні пісні й думи, як от Метлінський, Костомаров, Куліш, Номис, Чубинський й багатьох інших другорядних етнографів. Усе записувалось по селах і зараз пускалось в обертання в книжні мові.

В такі стосунки до народньої мови ставили себе письменники в XIX столітті. Але теперички в наш час несподівано пішов напрямок в ці справі, схожий з напрямком в XVII та в XVIII віках. Давнішу роль стародавньої київо-могилянської книжної мови, пересипаної силою польських слів, починає мати в нас на Україні галицька книжня мова, котра в своєму лексичному й синтаксичному складанні дуже аналогічна с стародавньою київською мовою, як її остача, додержана до наших часів в Галичині.

І знов почались нові кривди українські народні мові в наших сьогочасних часописах. Галицькі часописи патрусили в наші часописі безліч польських слів, та ще й додали три польські надії. Їх так рясно та густо в наших часописах, як в Лазаря Барановича або Травквіліона й інших, де без усякої потреби трапляються, наприклад, такі польські слова: «Что есть малженство (супружество), что есть малжонок? (супруг). Зовсім так патикано польських слів без ніякісної потреби і в наших сьогочасних часописах. С часописної мови вже зовсім викинуто багато українських народних слів, як от: од, міні, міні, коло, навкруги, так-само, лиш, лишень, пак, окроми, опрічний (отдѣльный), нарізно і т. д. Безліч народніх прикметників, котрими наша мова найбагатіша в славянщині,—все те покинуто, і ніхто їх не вживає в часописах, як от: спохвату, сливе, хапком, похапком, похашем, хапки, обіруч, затого, заздалегідь, згодом, папохвати, попланки, навпомацки, навидноті (в Слобожанщині тільки й трапилось—новидноці), воблягі, лягома, попліч, поруч, уявки (воочію,

наяву), посьтінь і т. д. Ці всі слова неначе померли с Старіцьким та Кописьським. А причина в тім, що ціх слів нема в галицьких книжках. Це все пішло тепер в одставку, неначе якась непотріб, як щось непотрібне й зайве, і зостається тільки в словарі д. Грінченка. Натомісць скрізь суспіль пішли незрозумілі для публіки: також, позаяк, лише, майже і т. д.

Через сто років в наш час тепер в наших часописах почалося щось, схоже на те прямування, що панувало в пісьменстві колись в XVII та XVIII віках на Україні. Знов, в кого свідомо, в кого од петямучести, а загалом сказавши, в декотрих пісьмеників од тенденції, почалося ніби нехтування народніми словами, котре панувало в ті давні часи XVII й XVIII віків. В наш час стала примітна байдужність до кмічення над народньою мовою, неприємне, неначе зумисне одхиляння од неї, ламання й ісування її. За якийсь десяток років, начитавшись галицьких часописів, наші пісьменики неначе вже й позабували деякі українські слова, занедбали їх, занехаяли, зовсім одбились од народньої мови і неначе нехтують нею. Вийшло щось навіть неймовірне. Невже ж таки за такий недовгий час можна позабувати народні простісінькі слова?

Очевидячки, що сюди примкнулась партійна тенденція, щоб dokonешно завести в українському пісьменстві галицьку книжну, буцім то вже готовісіньку, виробляну мову, не вважаючи ні на що, ні на усяких читалників, ні на широку публіку, ні на марнування грошей на видання на Україні не виправляних по українській мові галицьких пісьмеників. Це с певністю можна сказати не про тіх нових, молодих пісьмеників, котрі тільки що вперше почали писати в часописах українською мовою, а за тіх, що вже давненько пишуть по—український...

Невже д. Єфремов за якихсь три або чотири роки зовсім забув українські слова: тихіше, хотів, міні, од, цей, ступіня, ступіні, вертався додому, і т. д., що в своєму утворі: «Однаково,—чи жив, чи загинув» вже пише по-галицький ці слова: тихше, хтів, мені, від сей, ступня, ступні, вертав додому? Невже д. Доманіцький, завжди жпвучи в селі, вже дорешти забув деякі народні українські слова: цей, оце, од, одйїзд, міні, робисся, і т. д. що в

свої недавнечко видані книжці для народу «Потребительні товариства» заміняє їх так-само галицькими: сей, отсе, від, мені, робишся, на сій землі, багатійший (багатіший) і т. д. І скрізь в його книжці рябіє, аж в очі муляє той галицький *від*, ще й до його додано слово «біля, замість українського слова — *коло*? Невже д. Руссов вже навіки забув українські слова: таксамо, од, міні, тільки, встоювать, що вже в «Громадські Думці» заміняє їх галицькими словами: також, від, мені, лише (великорус,— тиш, україн.—тільки), обстоювати? Обидва добродії були колись вчителями. Невже вони позабували правило педагогії, що для народу треба писать книжки його сільською мовою з усіма її прикметами в формах, як от тепериньки пишуть популярні книжки приміром, пімці, або й наші сусіди галичани?

І усе лихо скоїлось через тенденцію. Вони так яро промкнуті тенденцією заведення галицької книжньої мови в українському письменстві, що для цієї справи ладні пожертвувать народньою мовою в популярних народніх книжках, аби тільки провести свої думки, свої заміри до самого споду,... в народніх книжках!! Про таких добродіїв ніяк неможна сказати, що вони роблять це діло знезнавки та з нетямучости. Про це свідчить недавно видана в Петербурзі для народу «Читанка» Білоусенка (псевдонім).

В ці «Читанці» само по собі тенденціозно й зумисне вимкнуті всі вище згадані народні українські форми слів і умкнуті галицькі,—навіть в утворах тіх авторів, котрі вживали народні форми мови, це зовсім так, як зробляно і в народніх книжках, виданих і в Петербурзі «Благотворительнымъ Обществомъ», а в Києві видавництвом «Вік», неначе вони змовились... А народ—само по собі мусітиме читать, коли нема чого читати, як він теперички сьліпає і над російськими газетами, ловлячи «пята через десяте» тяму й зміст в прочитаному та читаючи полапки й наздогад.

Невже д. Леся Українка, що колись ще недавнечко писала чистою народньою мовою, вже забула її і перекручує як раз так, як д. Єфремов, в її оповіданні «Приязнь» (Київ. Старица, 1905 г., октябрь) українські слова на галицький лад: ти-хше, хтів, від, мені, до найвищого ступня (до пайбілшої міри—

так треба б сказати по-українськ. або до найвищого ступіня). Хіба ж це не кривда для української народної мови?

В цьому чималолу оповіданні навіть неможливо впізнати чистої давнішої мови д. Лесі Українки. І це певно сталося через модню направу (настроєння), в наш час опанувавшу сливе усіх часописних молодих письменників. Я зумисне перелічу польські слова, напхані в це оповідання без ніякісної потреби замість українських: шпетно (погано, паскудно), преці (prżęcie, одначе), доцравди (справді), захорує (запедує, заслабне), забью (zabije, вбью), посаг (приданне; кажуть—була приданкою на весіллі), незграбно (зателенувато, хамулувато), по що (po co, на що), по-коївка (горнишна), мусить бути (musi być, повинно бути), сукенки (суконьки: в піснї сьнівають—«ще й суконька не пошита, ще й боденька не набита), зграбненько (чепурненько), для хоровитої Юзі (слабовитої), вабив (принажував, надив—«у мене принада—сама молода»), повіншования (поздоровління), до сальону (ще є польс. род. падіжем), грабянка (грапівна), вплив климату (польс. род. п.) й оточення, (й околиці, околичності) панунця (панночка), здатність до обсервації (до кмічення, навіглядання, наблюденія; кміта — наблюдатель), пани не розуміються в строях (не тямлять в убранні, в уборах), тихим кроком (ступінем; треба б сказати—тихою ходою, а про животин кажуть — тихою ступідю), встид (сором, стид), дорівняла (прирівняла), тримала (держала), примус (силування, присилування), паненка (панна), уроча (урочиста, пишна, торжественна). приймали пові повіншування (поздоровління), на учту (на бенкет), Тереза *росточилась* (наче росточена одежа) в довгій нотації (напутінні), німка (німкення), вабив (принажував, надив, мавив), мешкає при мачусі (живе, має житло), лишилась (зосталась, це вже галацьке), сам потому (потім) вмер, а мачуха за другого віддалася, (за другого вийшла).

І це ще не вся польщизна, виловляна мною в цьому оповіданні. Певно д. Леся Українка пересвідчена, що ці усі слова належаться до галицької мови, і через те на їх вважала, як на українсько-галицькі, і через те вони, буцім-то, мають повне право на заведення їх в українську книжну мову;—бо польські слова й фрази вона таки пише польськими буквами: «Ależ, kochana

Koczosiu! і т. д. Часто в йії оповіданні трапляється ще й польське слово, підхоплює сливе усіма молодими письменниками: *яс-крава* сукня, (яркая, рѣзкая—яра сукня). В українській мові є відповідне слово—яра, ярий. Значаться воно й «*яркій, рѣзкій*», коли мова мовиться про кольори, і «*яроетний*», лютий, коли мова мовиться про людину: «носіяла яру руту над водою» (яркую по кольору). «Засьвічу я серед ночі вогню ярого сьвічу». «Ще чорт ярої баби!»—так часом лаються на селах. Тут вже — ярої баби значитиметься—лютої (яроетной) баби. Ще додамо, що в оповіданні Лесі Українки усі прикметники поставляні с польським закінченням на *e*, а не на *o*: властиве (властиво), власне (власно), звичайне (звичайно), а пнчі с польською приставкою на початку слів: замало, за-багато (дуже мало, надто багато). Само по собі, що для нашої публіки такі польські слова, як замало, замалий і т. д., не показують найбільшій мірі прикмет, а показують звичайну міру: мало, багато, малий.

Хіба ж це усе не такі достоту кривди для української народньої мови, які колись в передніші часи робили йї Лазарь Баранович, Транквільон, Моргулець і т. д.

Само по собі, що в оповіданні Лесі Українки скрізь роскидані ще й сьогчасні кривди, котрих не робили кївські давні вчені: замість українських слів скрізь стерчать галицькі: від, відїзд, мені, робишся, якесь чудне—*відшепнула*, з-осібна, невтримливо, річенець (строк). відсоток, відробіток, просторо, набившися жінки (понобивши жінку), навколо, помчала (покатала), отримала скромний титул пані гардеробної. Одним словом, це оповідання повно польцизми та галицизмів, ще й до того є слова, призведені Кулішем на зразець церковно-славянських слів: десница, шуйца—правиця, лівиця. Навіть місцевого, спеціально поліського в оповіданні дуже мало. Воно ледві примітне тільки в словах ви—те, ми—те, малейка, сімнайцятий рік. Од цього оповідання просто таки виїнятковно одгонить духом то польським, то галицьким і... найменше поліським. Такою достоту українсько-польською мовою балакають двірські слуги та челядинці при польських ділицьких дворах в садлецькій та гроднянській губерніях та на волинському поліссі. Це я чув на свої вуха.

Опріч того в цьому оповіданні трапляються фрази й місьця, котрих і я не розумію, як, наприклад, оця фраза: «Для Юзі все служило за підручники до науки життя,—перш усього вся власна особа Mademoiselle Lucie (вчительки), шпурована, гляпсована, фрызована, уроча своєю парижською неподільністю штучного й натурального в найменшому (в найменшому) рухови й слови». Що значаться слова:—уроча, неподільністю—трудно навіть догадатися: *уроча* це певно вкорочене польське слово «урочіста», (торжественна). Принаймні так міні здається. Але що таке—«неподільністю»? Публіка не втяме й галицького слова «пидручники» (школьні книжки, учебники). Чи не краще пак було б просто zostавить слово—учебники, взате на північ з давньої українсько-київської мови? Або й ця фраза: «він (панич) вабивь (надив, принаджував, чарував), але вже не лякавь Юзі». Хто втямить це польське слово—вабив (привлекаль,-притягував)?

Це оповідання по мові скинулось на «Ходимо за Ним». Конисського, а ще білше на «Ніобею» д. Кобилянської, котру передніше треба б переложить на українську мову, а потім вже читать. Ці обидва утвори по мові нагадують недоладні галицькі переклади (неизящные переводы) повістів та оповіданнів, виданих, як додатки до галицької часописі «Діло», котрих нам читати-зовсім неможливо. Вже було оповіщено в часописах, що в Києві незабаром буде засновано «Товариство для перекладання чужомовних чужоземських авторів на українську мову». С того оповіщення я дізнавсь, що до тієї спілки належитьсь чимало письменників. Я радив би передніше од усього вдруге переложить на українську народню мову «Ходимо за Ним», потім і «Ніобею», як гарненьке оповідання. Нові спілці треба б поставити собі за безпремінну повинність перше за все поцідправлять по мові по-український утвори галицьких кращих письменників: д. Стефаника, Франка, Кобилянської і т. д. для українського видання в нас на Україні. Це повинно бути першим завданням нової, Спілки, бо инакше широка публіка не читатиме цих галицьких утворів, а це було б шкода. Я задалегідь вже вгадую й гадаю, що переклади с французької, або з німецької мови на українську будуть схожі по мові на «Приязнь», «Ніобею», «Хидимо за Ним»,

або, що гірше од усього, на страшні переклади по мові в додатках до галицького «Діла». Мене вже заздалегідь бере óстрах (опасеніє), що ті переклади дуже пошкодять українському письменству а то, надісь, і занাপастять українську письменську справу... Поки що, петреба завчасу навіть витикатися с такими перекладами, та ще коли в перекладчиків не буде здатности й хисту до цього діла. Цю справу доконешне треба одкласти надалі: ще не час. З оповістки видно, що д. Леся Українка теж записана між спілниками нового товариства. Леся Українка повинна почать с переклада свого оповідання «Приязнь» на українську чисту мову, котрою вона писала ще недавнечко, або принаймні обчистить його од польських слів та ясніше паписати декотрі фрази, в котрих ніхто не постереже тями в словах.

Як д. Леся Українка в такий недовгий час встигла переродить свою українську мову на польсько-галицьку, цього я ні на який спосіб не зможу постерегти. Це в неї трапилось може через те, що жінки загалом білше прийнятливі на вдачу (восприімчивы), білше перейнятливі, ніж чоловіки. Але... тут я бачу уявки тенденцію й постерегаю змову заздалегідню. Невже д. Василь Доманіцький та д. Д. Дорошенко за якийсь там недовгий час встигли забуть рідну мову і видали свої книжки для українського народа (видані «Петербург. Благот. Общ. 1906 р.) галицькою мовою з усіма йїї формами: від, сей, відкрито Америку (знайдяно Америку; знахід Америки), сі, ранійше, також, (таксамо, окрема річ (опрічня), видпійше, зупинились (спинились), трохи лісу (Д. Дорош. «На громад. роботі») (—do liásu!) та ще й до того— з російськими словами: «сю льготу (по українс. цю вільготу, полегкість), член (очевидячки д. Доманіцький хоче сказать-спільник товариських крамниць), обчот (облік, обліч), грамотний (письменний), потребляти—(споживать, потребитель—спожівач), потребительські товариства (споживаючі, споживальні товариства)? Д. Доманіцький завжди пробуває на селі, і, здається, міг би прислухатися, як говоре народ, які форми його мови, та й писать не галицькі—від, сей ранійше, отсе, член, сю, а українські—од, цей, рапше, оце, спільник, цю. Коли автори забули українську мову, то йїм доконче треба довчить йїї, а коли вони зумисне

проводять свої галицькі тенденції через книжки для народу, то вони ні про яку педагогію не дбають, а народові й українські народні мови роблять велику шкоду й кривду. Я радив би їм йти слідком за німецькими педагогами, або хоч за Моргульцем, за його книгою «Сѣмь слова Божія», видану в другі половині XVIII віку в Почаєвському монастирі, в котрі «Казання на великий піст» зміщені окрім од казаннів для панів і видані чистою народньою мовою, багато чистішою, ніж в д. Доманицького та д. Дорошенка. Я радив би тим, що пишуть книжки для народу принаймні одрізнять свої писання по мові для панів од своїх писаннів, виданих виїнятково для селян, для народа, коли вже їх опанувала така манія до галицької мови, та робить так, як робив преподобний о. Моргулець ще в XVIII столітті, щоб не морочить селян і не кривдить живої української мови незгірше письменників XVIII віку. Оттакі книжки для народа, написані ламаною недоладною мовою, як «Ходімо за Ним» і згадані вище,—все одно будуть такі ж темні, неясні для народа, як і писані хоч би й простенькою російською мовою. І справді: що швидче зрозуміють селяни? чи як написати по-російськи: «открыто новый свѣтъ», чи, як написав д. Д. Дорошенко: *видкрито* новый свить? Сказати по правди слово *открыто* селянин втратить швидче, ніж—*видкрито*, бо воно ближче до українського слова — одкрить. Я робив в Білі-Церкві усякі проби с такими книжками між старими селянами й між школярами. Через те то я не радив би таким тенденційним добродієм писати книжки для народа, зоставивши цю справу дотепнішим популяризаторам, як от д. Чикаленко, Немоловський, Волошиновський і т. д. До цього діла треба таксамо й здатности, й хисту. Микаться в цю справу с своїм часописним жаргоном зовсім таки не личить... А «Благотворительное Общество», видаючи таким жаргоном книжки, не багацько зробить добродійности для українського народа, а навпаки. А може д. Дорошенко й інші складачі популярних книжок, виданих «Благотворительнымъ Обществомъ» стільки вишні в каліченні своїх книжок... скільки винен я в каліченні мови моїх деяких книжок, навіть народніх, покалічених без моєї згоди відомим небіжчиком «Віком».

котрий понаставляв в повідаваннях моїх книжках такої галицької старовини, як от приміром: сей, оповідання, пущання, отсе, мені і т. д., або скільки я випен в такі калічі в моєму оповіданні, якої понаставляли міні в херсонському альманасі «Зь потоку життя», виданому під редакцією д. Чернявського? (Другий видавець д. Коцюбінський саме тоді був за гряницею). І справді, в часописних статтях д. Дорошенка, скільки я памятаю, стояли народні форми декотрих слів, за виїнятком галицького страшного *від та мені*. Моя гадка може бути і правдива, бо... «Благотворительное Общество» починаючи од свого заснування, забулось за педагогію і зумисне вимикувало українські форми слів, або перероблювало їх на галицькі навіть в тих авторів, котрі завжди вживали форми рідної народньої мови... Це ж давня ганжа видавничої комісії того книжного «Бл. Общества». Про д. Доманіцького цього неможна сказати: в усіх його часописних статтях тенденційно проведення усякові мовні форми ті, що вживаються в галицькому пісьменстві. Тепериньки він проведе їх і в популярних книжках, хоч кожному вчителеві личило б не забувати про педагогію, коли діло стосується до народньої просвіти.

Випадком трапилось так, що я, прочитавши „Прыязнь“ Лесі Українки, зараз заходився читать повість д. Чернявського «Весняна повідь» в «Київські Старині» (1906 р. 1-й 2 книж.) Міні чомусь здалося, що я вернувся з чужої якоїсь піби словіської, або словацької сторони додому, в рідний край і почув свою рідну мову. Повість цікава, сьогочасна, написано гарною пісьменською мовою. Стиль доладний (изящний), легкий, плавкий, хоч подекуди ганжують мову (безобразять):—мені, модне—біля, та важке, теж модне—від ще в приставках, в словах, що виходять і важкі, й сьмішні: відсахнутись від його. (бік 178), з відповідним маніфестом (бік 167), відбиваючись від Кудлая (бік 162), відлогий край (бік 306), відчалили від берега (бік 210), відштовхнув, відчиняючи... відсталістю від молоді. Відвідав, відвіт,—правда нігде не трапляються. Тільки тричі автор помилився й написав: одновів (бік 191), одштовхнув... годинник одбиває хвилини (виби-

вас хвилини). І тут, як і в часописах, народні форми пішли взапшат, і тільки випадком прихоплюються, ніби помилки, як от і в „Шершні“ і в „Громад. Думці“, і в „Рід. Краї“.

Але в другій частці своєї повісті, аж на-прикінці автор певно згадав за свою тенденцію, вперше в нашому письменстві проведяному ним в альманасі «Зь потоку життя», — цьому предтечі часописної псованої мови. І... посипались, мов с торби, слова буцим то галицькі, а справді польські, а за ними вкупі зателепувати галицькі, а потім посипались ще й слова й фрази російські, хоч вони потроху трапляються і в першій частці повісті. Ось які там польські слова: переконання (пшеконанне, укр. пересвідчення), замислений (задуманий), на шляху поступу (постемпъ), выраховував—(вилічував), не зваблыви (не принадливи, не припадні), скута (скована) земля, струмки (потічки, течії), цілком (цалкіємъ—зовсім), ображаю васъ (зобижаю, кривджу). Андрыка забыто (неначе кілка... укр. вбито) винъ уныкавъ (одхилився, одмикував) од повинності, шалених людей (навіжених, навісних, скажених), яскраво (ярко, яро), не рахував (не лічив), крок за кроком (ступінь за ступінем), мусять бути куплена (повинна бути), навколо (навкруги), притомність (свідомість, пам'ять). Окрім цих слів скрізь розкидані галицькі слова: настрій (народ. укр. на-права), перестереження (застережіння), окремі згуки (нарізні згуки), истнуе (животіе). примуше (силуе), загубила надію (втратила надію), препогане слово *рішуче* (наважливо, наважитися — р'їшиться), насамперед (найперше, передніше), видносыны (стосунки), жадним (ніяким) способом, окремість (опрічність), окремих одиниць (опрічніх), очевидно (очевидячки), дрибныци (дрібязки дрібнота), увесь потопъ въ думкахъ (потопув, це виходе — все-світній потоп). Окрім цього скрізь стоїть галицько-великоруське слово — скоро, та й скоро, непаче в нас і нема в мові слів — швидко, хутчі, мерщі! І скрізь натикалий польський род. і дат. надіж: в порту (в порті), до народу (це слово для народу наші вже внесли і в «Кіев. Отголоски жизни» в останніх померах) біля столу (коло стола); навіть таке чудне як от: поїхав до городу Одессу (до города Одесса). Незабаром ще може почнуть

писать і «до місту Київу» поїхав! І скрізь стоїть галицько-польський род. пад. мн. ч. купий надіж: вражінъ (вражіннів), віруванъ, пориванъ, пореконанъ! і т. д. Автор тільки й зумів написати по народньому одно слово: вони не бачать... провалливъ! (бік 84 «Київ Ст.» январь к. 1). Погана справа! нема що й казати!

Під кінець повісті намішано безліч російських слів, а то й фраз: загубила надію (втратила надію), обернулась въ слухъ (стала вся чуттямъ), карманы (кишені), лампа (лямпа), сылюючысь (силкуючысь), жруть (жеруть), вынுவатого (винного), розоряють повітки (роскидають, руйнують), пишы въ ростъ (погнались в гору), крипку (міцну), устрій (уклад), поблыжче, поришывъ (поставив), скоро, очевидно, нахалы (оралы), удобрышь поле (вигноиш), на вільну лаву (на свободную скамью, укр. на порожню лаву), ронылы слъозы (лили слъози), скрылы газету (сховали), ящыкы (скриньки, шухляди), розплавленное оливо (ростопляне), не вынувать (невиненъ), нарождалось (народжувалось), мольба (благання), вызволення (вызвоління), чорну якъ смоль (чомъ же не сміль!), сім разів (сім раз, разів сім), ящыкывъ та куливъ (це не кулі соломи, а лантухи з борошном), похоже (схоже). чудесно (гарно, чудово); на ходулях (на дибах), ходимъ-те, (йдімо, ходім). І при цьому сливе скрізь стоять галицько-російські форми йменнів прикетних: ганебнійший, дальнійший, самитнійший, сумнійший ганебнішній і т. д., що покинули навіть усі часописи, окрім хіба д. Руссова та д. Доманіцького, як книжників. І скрізь в автора російське (й чернігівське, стародавнє в Конисського) кожен, добер і т. д.) вкорочене ймення прикетне: потрібен, коженъ крокъ, нездатенъ¹⁾, непотрибенъ (непотрібний)! Хіба це по-український?

Три рази трапляється в повісті чудне слово: якийся анекдотъ, по якійся иронія, який-ся... ця форма слів, як і такі слова, як от приміром: до городу Одессу, 17 падолисту, жалюють, ходюють, сплюють, котрі трапляються в мові на східні Слобожанщині, — це певно остача старої мови в селах, давно одірваних

¹⁾ В українській мові тільки є дві слова: *винен* і *ладен* з коротким кінцем.

од центра й закоцілілих там, як от французька мова XVI віку додержалась і досі в переселенців на острові Джерсеї. Письменникам петреба б держатися старих форм, вже зміняних на Україні.

Певно автор писав кінець хапки і не доглядав гаразд своєї мови. Ці «потопи в думках» та «вільні лави» педалеко одскочили од Осипових «знатних флотов привержениковъ» та «любленій» 1798 року. Вольні бувають тільки люде, а не лави на Україні. Хіба не все не кривди українські мови! Хіба ж це не півечіння йїї? Так не кривдив нашої мови навіть Сковорода в XVIII столітті, бо він вже вимкнув з неї усі польські слова, хоч хапав і вмикував вже слова російські, Ломоносівські. Невже д. Чернявський, котрий недавнечко писав чистою українською мовою, встиг так швидко йїї забути? Хіба ж це не тенденція...

Колись кривдили українську мову старі письменники XVII та XVIII віків під впливом тодішньої й державної, й культурної мови польської та ще й церковно-славянської. Через свої неправдиві пересвідчення та тенденції д. Чернявський самохіть зганжував свою українську мову і збився доброхить на якийсь галицько-польсько-російсько-український жаргон Лесі Українки та й усіх сьогочасних часописів. Коли міні кажуть, що наші часописні письменники силкуються писати галицькою мовою, щоб вийшло як можна далі од російської мови, то д. Чернявський не досягнув і цього: бо одним кінцем він одхилився од російської, а другим кінцем несвідомо прихилився до неї так близько, що воно вийшло вже сливе по-російський в деяких фразах. І перекладать петреба. Ще добре, що редакція, через свій погляд, позмінювала в повісьті — сей, сю, отсе, на-це, цю, оце, бо автор принципіально давно покинув ці українські слова рідної мови і вживає галицькі. А то мова була б ще ближча до російської навіть с польськими кроками (читалники подумают, що то крокви), усякими настріями, рішуче, біля й від. І цей важкий від і модне біля нічоґісінько не помогли б.

А нарешті це все в автора, як і в Лесі Українки, і в часописах—вийшло ніби латано, сіро й рябо-рябо, як і в давні старі київські мови, XVII віку і в сьогочасні галицькі, та й наші часо-

писні, ще гірше й рябіше, ніж в книжні російські мові, котру Ципін недурно зве «самою пестрою книжною» мовою між європейськими мовами. А хіба ж це гарно?

Я зумисне взяв на себе важке й нудне завдання передивитися всі дрібязки мови в повістях: «Приязнь» та «Весняна повідь», бо обидві повісті написані хороше, а найбільше повість д. Чернявського, котра після виправки мабуть матиме поспіх і читатиметься залюбки в широкі публиці, а може й і в народі. Ця повість гарна. Коли автор схоче видавати свої утвори чи опрічними томами, чи нарізними одбитками, я радив би, щоб він по-викидав показані мною нахапані чужі слова і позмінював їх на українські, щоб він счистив з неї оту модню падь (налётъ). Бо инакше широка публіка спротивиться і не схоче їй читати, як не хоче читати й часописів через їх чудернацьку рябу мішанину „гороху с капустою“. І передніше од усього обом авторам доконче треба повикидати отой чудний галицький *від*; відвідав, відвіт, сей, отсе, біля, бо це все на Україні просто таки чудне, силує людей читати полапки, наздогад, з напругою, а через це наші книжки не падають (ваблять) читалників, а тільки одхиляють їх од українського пісьменства.

Так то гірко скривдили українську мову часописні й не часописні пісьменики ХХ віку, як ніколи не кривдили їй пісьменики минушого віку, не вважаючи на розпочате одродіння України й визвольницьке рушення. А примічений мною проявок легкодумного одхиляння од народньої мови й навіть нехтування нею недоброхить наведе на дуже сумні думки, гадки та міркування... про долю нашої книжної мови й нашого пісьменства. В ХІХ столітті кривдила деспотично нашу книжну мову тільки бюрократія своїми заборонами, та цензура, а тепер кривдять їй вже по свої волі усякі пісьменики без відомого цензурного загаду: «не смѣть отступать отъ общепринятаго правописанія», як цензор колись писав до мене з «Главного управління по дѣламъ печати».

Книжники, граматники та деякі надіжники, ці коставі жерці пісьменства, завжди були в усіх літературах. Отож вони запу-

стили скрізь в пісьменстві правопис і саму книжню мову, бо не поновляли їй с плином віків, кили народня мова дуже мінялась і поновлялась. Було і в нас ціх псалтирників багацько. Не перевелись ці книжники й напастники мови і в наш час, окрім людей, вже свідомо тенденційних. Недурно ж Петро Одинець каже (Кіев. Стар. 1906 г. іюль—авг.), що — питання про мову неможна доручать «государству и филологам». І ті й другі таки добре докладають рук до нівечення та псування нашої народньої мови, так що поправить їй, довести до пуття може згодом потім буде вже трудно, як писав до мене один кмітливий і тямущий в ціх справах вчений. Що стосується до книжньої мови, з усіх наших пісьмеників найбільше підвернулись під галицький вплив добродії: Вороний, Федорченко, Хоткевич, Леся Українка, та Чернявський, загалом вкупі з редакцією «Шершня». Вони завзято скрізь видержують цю свою систему калічення української мови й навертання їй на галицький зразець. Добродії Русов і Доманіцький вкупі з д. Чернявським вживають винятково вони одні ще й оці галицькі важенні форми: чорніший, систематичніший, дрібніше, миліше, побілішав, мерщій, хутчій. і т. д. Ці форми вже покинули сливе усі часописи. Мабуть д. Руссов та д. Доманіцький, як бувші вчителі, ще й досі не позабували дрібязкових правил російської граматики. Я жадаю, щоб вони швидче забули граматику, а найбільше порівнюючі міри (ступені сравненія) йменнів прикметних.¹⁾ Може аж в той час їх мова в книжках, виданих для народа, стане чисто народньою, а не переплутаною якимсь трухлявим хамлом, так здорово заважаючим при читанні їх книжок.

1) Замість галицького терміна: ступні порівняючі (польс. *stopnie*, російське — *степени*, це цер. славянське слово значиться по український — східці на сходах, по-росс. ступени на лѣстницѣ) чи не краще б вживать: порівнююча міра йменнів прикметних: звичайна, міра, порівнююча й найбільша міра: добрий, добріший, найдобріший. Слова: „въ высшей степени“ треба перекладать: — „до найбільшої міри“.

Окрім того треба ще додати, що в деяких українських письменників примітно якийсь чудний потяг до манерничання, до оригінальничання, схожого на кокетство, або на українське—пишання. Першим манерником в давні часи в українському письменстві був відомий Григорій Саввич Сковорода. Це була особистість трохи чудновата в усьому. Чернець та аскет на вдачу зроду, він одкинувся од чернецького клобука, звичайного для сучасних з ним вчених, бо був ліберальний, навіть пантеїст. За такі пантеїстичні погляди, як от, приміром: «все вь мірѣ, даже всякая старая дрянь, носить на себѣ слѣды Бога и вѣчности», харківське дворянство одняло од його вчительське місце в дворянські колегії. Він був чудний і в своєму мандрівному житті, скидався на тодішнього мандрованого дяка, або пройдисвіта ченця, або непосидячого запорожця. Таксамо Сковорода був чудний і в мові своїх писаннів. Він стояв саме на розпутьті тодішньої книжної мови на Україні. Передніша книжна мова вже була загарбана Ломоносовим, заведена в російське письменство й верталась на Україну вже в великоруських ярих кольорах; але й церковна мова ще не вивелась до решти. Не міг Сковорода забутись й одкашнутись і од рідної народньої української мови. Усі ці мовні течії Сковорода мішав до купи часом в дивовижних мовних композиціях, чудних, рябих і загалом темних. В його писаннях виявилась і його манерна, часом ніби кокетна чудновата вдача. Пипін зве його мову надзвичайно поганою й чудною. І справді,—місьцями часом трудно дійти до тям, так вона закручена в словах.

Така ж сама манерність в мові примітна і в писаннях в Куліша, а найбільше в перекладі Святиого Пісьма та в «Богдані Хмельницькому», написаному на зразець мови «Козацьких Дум». Щоб не обважнювать своєї статті нудними виписами, ми одсилаємо шановних читалників до книжки д. Житецького «О переводахъ евангелія на малорус. языкъ. Пет. 1906 р.», де докладно сказано про манерність мови в Куліша та в Лободовського в їх перекладах С. Пісьма, як вони зумисне вибірали для переклада або старі, давні, або якісь чудні, провинціальні слова, і зумисне минали прості, кожному відомі: як от в біблійі, Куліша є слово

«чамбул», це б то «отряд» війська, або п'ять «чоловіки», а не чоловіка, бо так кажуть в глухівському повіті, де зріс Куліш і т. д. Як историк, Куліш любив староття (древность) і любив стародавню мову. Через те в його мові примітний потяг до величності в мові, до церковних або староукраїнських форм в мові¹⁾. За ним слідком пішов в свої мові й д. Єфремов і натворив чогось дутого й риторичного. Дуже кидається ввічі така сама манерність і в Лесі Українки в її оповіданні «Приязнь» в масі польських та галицьких слів та в уживанні таких слів, як от: «лівиця лівицю держала, а правицею хлопець *хтів* піймати Дарку (Кіев. Ст. 1905, октябрь бік 63). Ця «лівиця й правиця», складяна Кулішем по формі п.-славянських слів—десница и шуйца, а не по законах української мови, од чого такі слова й вийшли чудні, як і слово «дпедавній» зложене з п.-славянського «ветхій деньми». За манерність в оповіданні, д. Єфремова, вже вище згаданому мною, на зразець кулішевої мови, нема що й казати; таке воно чудне та повне усяких викрутасів. Та хіба ж це не кулішівська манерність в «Вольні Україні», коли авторі минають

- вісім однозначних, кожному відомих українських слів, і ставляють навіщоєсь польське — шалений? або усі часописі замість слів — житло, квартира, живу на квартирі—ставляють польські слова— мешкання, мешкаю? Усі наші часописі просто таки ніби шикують усякими теперь модними в їх галицькими та польськими слівцями, як усякі панни й пані чваняються французькими. Натє, мов, вам ось ще инче, модне, нечуване, з закарлючками, а не звичайне й просте!

В галицьких письменників теж примітна манерність. Я давно чув за неї. В їх слова: цей, оця, оце маються за мужицькі, неварті того, щоб їх вживать в письменстві, а сей, ся, отсе

¹⁾ Небіжчик Куліш любив робить такий чудний розклад слів в мислі: „Пристапивши тоді Петр до него, рече: (еванг. од Матф. гл. 18, ст. 21) Головний предмет (подлеж.) він ставив в додаткових мислях, а не в головних; писав—*яко*, а не *як*, пішли бо вони, а не—бо вони пішли.

вважаються за кращі й вищі, бо... вони є в церковно-славянській мові... Вони наважились зовсім вимкнути не тільки с книжок, але й з звичайної розмови латинські слова—номер, перенумеровати, і скрізь заміняють їх словами—число, перерахувати і т. д. Так в новому галицькому виданні моїх «Хмар» 1904 р. вставили міні ось яку чудасію: Масюк з зятем та дочкою, та з Лекерією Високою зайняли в гостиниці *трое чисел* підряд... Панія Висока забрала *напів в число* упряж і мішок з оброком. Вона була ладна завести *в число й коні*, щоб часом злодії не покрали їх вночі». Хіба ж це не манерничання? Числа є тільки в арифметиці та в лічінні (счисленні), а в гостиницях по всі Європі кімнати звуть номерами, бо й справді треба ж їх назвати якимсь назвищем, окрімнім ол арифметичних чисел. Така манерність просто таки смішна. Я вже не кажу про народні слова, котрі в галичан маються за «приличні й неприличні», а найбільше в театральних піесах...

Уся ця манерність, усе це письменське кокетування та пишання трохи скинулось на сьогочасні декадентські письменські викрутаси в європейських літературах, так вдатно осьміяні Макс Нордау в його книжці: «Виродіння», але в нас манерність своя, доморосла, бо давня. Вона має свого праотця по мові, Григорія Саввича Сковороду. Ще Сковорода любив закручувати словами думку так, що до неї ніяк не добратись,—так воно темно сказано. Хіба ж пак «Ходімо за Ним, або «Однаково—чи жив, чи загинув» не одгонить скворородинством? Невже це скворородинство єсть проявок (проявлення) нашої національної, якоїсь окричної вдачі?.. Не казавши лихого слова, треба признатись, що тепериньки загальне в Росії визвольницьке¹⁾ рүшення одгукнулось в українському часописному письменстві «визвольніям» часописних письмеників од рідної народньої української мови. Ви-

¹⁾ Кажуть же в нас: письні невольницькі: оттак треба вживати слово—визвольницьке. Замість галицького слова—вітчина, краще писати давнє українське старе слово—отчизна (як от — дідизна, материзна, дівизна).

падок чудний, дивовижний. Побічних причин скупилось тут чимало, але... доволі їх замикається (заключається) і в самі сутності національної української вдачі.

Пробуваючи влітку в Білі-Церкві, побувавши в околицьніх селах, я при всякій нагоді скрізь роспитував в просвічених людей, в батюшок, в панків, в місцевих гімназистів та гімназісток, чи вони пак читали українські часописі? чи вони припали їм до вподоби? Я дізнавсь, що багатьом доводилось їх читать. Деякі сільські інтелігенти навіть виписали декотрі часописі: дехто має «Громадську Думку», дехто виписує «Світову Зірницю»; декому випадком траплялось читать «Рідний Край», і «Вольну Україну», й «Громадську Думку» й «Нову Громаду». Багатьом міщанам та селянам я сам давав читать привезені зумисне деякі часописі, щоб пересвідчитись, яке вражіння вони матимуть на селяків.

Деякі батюшки, вчителі та вчительки й писарі, зробивши складку гуртом, виписали й «Хлібороба», й «Громадську Думку», й «Світову Зірницю», щоб самим перечитати, а потім оддать пісьменним селянам. Одна добродійка (Любов.. В. Савур—С...) с сквирського повіта казала міні, що їх гурток в селі виписав «Громадську Думку». Гурток той мало що розібрав в газеті. Оддав він часопись одному пісьмакові в селі. Той чоловік сьліпав-сьліпав, приніс часопись до д. Савур—С.. та й каже: і що це за газета? Написано нібі то й по нашому, але я читав, читав і пічогісінько не второпав і не розібрав.

Гімназисти й бувші гімназисткі панни, усі ці селяки такі, що наосяще знають українську сільську мову й розмовляють так, як самі селяни, казали, що ці усі часописі й журнали написані якоюсь чудною мовою, ніби пополовині с польською; в їх дуже багато слів або чудних, або польських; деякі українські слова поставляні там, де їх нетреба б було ставить. Як часом прочитаєшь будні-яке місце, то або нічого не розбереш, або виходе щось пеясне, темне, щось виходе навіть ніби нави-

воріт... так що й думки часом гаразд ніяк не вхопиш, скільки не силкуєся їй вловить. А це певно через такі слова, як—мусить бути. Селяни й міщани кажуть те ж таки саме: написано піби й по нашому, але ми розбіраємо тільки те, що написано в «Хліборобі» та в «Світові Зірниці».

Одним словом, я чув думки та гадки усякових читалників, дуже не прияючі для часописної мови... Це залежить од того, що одним одна «Світова Зірниця» пишеться истинно сільською, народньою мовою, хоч потроху й місцевою подольською. Трохи шкодить подольське—від, відвідати, відступити, для херсонських та київських селян чудне. «Світова Зірниця» має 1560 виписувачів в подол., а найбільше в херсонські та київські губернях поміж селянами¹⁾.

Оттак треба б було писати й видавати инчі часописи та журнали. Видавцям доконешне треба було писати такою чистою сільською мовою, якою писали Куліш, Стороженко, Квітка та Марко-Вовчок, або Ганна Барвінок, і в таку мову тільки подекуди врядигоди вставляють пові вищі слова, і вже ні яким способом не польські, або й галицькі провінціальні, незрозумілі й навіть чудні для нашого народа, як от: завдяки, віч-у-віч, прецінь, цілком, також (так-само), російське перепначене—лише і т. д., котрих повно скрізь в часописах.

Одповідніх або й одпозначніх з ціми українських слів не треба було викидати з часописів, бо їх зрозуміли б навіть баби й діти, а не тільки пани, панни та гімназисти. Усе це помилки й хиби, та ще й шкодливі, а може й непоправні.

Я й не дивуюсь, що ці читалники читають часописи й часто часом ні на який спосіб не схоплять тями в читаному. Міні самому доводилось часом подвічі й потричі перечитувати деякі мійця в часописах, щоб виїмати й зрозуміти саму сутність в

1) Треба сказати, що селяни читають і в „Світові Зірниці“ на-здогад такі дієслова, як от—відсік, відбув, відвідав і т. д., а декотрі й не розуміють їх. Я радив би д. Волошиновському писати усі ці слова з прийменником—од, а не від.

фразі. Передніше я вже вияснив, що польське слово — «мусить бути» (*musi być*), таке сподобне нашим часописним письменникам, перевернуло навиворіт весь зміст і перекинуло догори ногами всю тяму в «Оповіді» радикальної полтавської партії, що була прислана, як додаток до «Рідного краю». А таких слів, повертаючих навпаки, або кудись набік тяму фрази, або й цілого місяця, по часописах розкидано таки густенько, як оть польське слово — «примус», шіби то присилування, або силування. А воно по наші мові значиться не силування, а щось ні се ні те, наче б то «вимушення» або вимагання. Леся Українка пише так: «Чому ж Ярипа не чергується зь (сь) тобою? — *наставала* Юзя... *проникаючись* інтересами своєю приятельки (К. Стар. Прязнь, бік 38). Як українець втямить оце фразу? Що то значиться — *наставала* Юзя? Кажуть: настає новий місяць, молодик, настала третя квартира місяця, настала весна і т. д. Але ж Юзя не місяць і не весна, що їй треба було *наставати*. Слова — *проникаючись*, нема в народній мові, і воно має значіння не те, що російське — «проникнутий, пропикать». Є українські слова: *виникати*, *зникати* (визникати, нечезнуть). Кажуть: води в Росії побігло; каміння серед Росії зникло; вода вже спадає, бо каміння з води вже *виникає*. Хто насправді знає сільську мову, той несамохіть подумає, що Юзя або *зникла*, або *десь* *никає*, *блукє*, і, *никаючи*, це *говоре*. Замість того, щоб сказати: Юзя *стояла* на *своєму*, *встаювала*, *хотіла* *поставити* на *своєму*, *написано*; «Юзя *наставала*» та ще й *проникаючись* (це певно — *промикуючись* інтересами). Хіба ж це не збиває с наптелику читальників?

Або от в часописах скрізь вживають галицькі слова: *лише*, (це те, що великорус. — *лишь*, а не українське — *лишень*) і *усунути*. В «Вільній Україні» читаємо: „Р. С.-Д. Р. П. партія *лише* тепер також стала партією мас пролетарських... факт, котрого неможа *усунути*... („Вільн. Укр.“ стаття М. Ч.). Кожний українець, котрий гаразд знає українську народню мову, само по собі, подумає, що *оте лише* це й єсть українське вкорочене — *лишень* (дай *лишень*, *повеликоруському* — дай-ка!), а слово *усунути* те саме, що й *всунути*, бо кажуть же в нас: треба *всу-*

путь в торбу, або треба усунуть в торбу: увійшов у хату, ввійшов у хату, бо букви *в* та *у* тутечки одпозначні і замінюють одна одну, вважаючи на те, чи вони стоять перед повнозвучною, чи півзвучною буквою. В перекладі по-російському написана думка буде так розуміється читалниками: «партія-ка тепер також (хто його зна, що воно таке) стала... факт, котораго нельзя вдвинути куда то, навязать. По написаному в автора М. Ч. галицькою мовою наш читалник подумає, що той факт треба *всунуть*, але автор М. Ч. хоче сказати, що той факт треба *одсунуть*, одкинути, бо по галицькій мові—*усунути* це те саме, що в нас: *одсунуть*. От і розбірайте, люде добрі, таку плутанину в фразі, де через галицькі слова виходе щось супротивлежне тому, що автор каже. Це просто таки виходе якесь *язичіє*, а не українська мова. І чом би пак авторові М. Ч. замість галицького слова — *усунути* та написати українське—*одсунути*! Тоді б кожне втімило, що с тим фактом робить, куди треба його совати: чи всунуть, чи одсунуть. Невже автор забув українське слово—*одсунути*? Я певний в тім, що хоч би автор і знав українське слово — *одсунути*, то він безпремінно перекрутив би його таки на галицьке—*відсунути*. Од таких то слів і залежить те лихо, що читалники жаліються на *неясність* в часописній мові. А скільки то по часописах розкидано цього галицького добра! Це слово й справді треба б всунути в торбу вкупі с словами — обстоювати, примус, мусить бути, настрій (направа), зусилля, примушений, з усіма кроками, шаленими, ошуканцями, термінами, теками і с псевдоукраїнською граматиною Залозного,—завязати це добре мотузкою та й закинути туди, де й людський голос не заходе, як нашіптують знахурки.

В останній час в «Громадські Думці» пішла звичка вживати слова:—таким засобом, замість слів: таким способом, або — на такий спосіб. Ці слова таксамо затемнюють тяму фраз і збивають с пантелику читалників. Слово—засіб в народній мові значиться—«средства къ обогащенію», заможності, або просто значиться: «состоятельность», заможок, заможність. На селах кажуть так: в мого батька був засіб більший, ніж у мене (васильк. повіт),

це б то: в мого батька «середствъ къ обогащенію» було білше, ніж у мене. Можна тепер уявити собі, яку каламутню та джумигу в читалника роблять такі думки: «таким засобом можна дійти до мети»... Це виходе так: такою «зажиточностью», заможністю можна «достигнуть цѣли», замісьць: — на такий спосіб, або таким способом можна досягти до мети. І недиво, що отаке все, недоладу написане, заплутує й збиває читалника, і він мусить все догадуватися та міркувати, що замикається в фразі. Треба зауважити, що хто бере читати українські часописи, той, само по собі, вже прихильний до українського пісьменства, настояще знає народню мову і розумітиме народні слова так, як і треба розуміть їх значіння.

Колиб вже хутчі випускали український словарь. Він дуже став би в пригоді часописним пісьменикам. Без словаря—як без рук! і хиби за хибами та помилки недоброхить все траплятимуться в наших пісьмеників. А поки що, можна порадиць молодчим пісьменикам, в стосунках до виправки мови, завжди обертається до тих вчителів, до котрих оберталось і старше покоління українських пісьмеників: до селян, поки що одних професорів української чистої мови, до котрих завжди обертаюсь і я, блукаючи по ярмарках, і то до селян старих, досвідних в ці справі, а найбілше до цікавих на язык бабів, бо молоді селяни не знають ще всіх слів в мові, а найбілше слів вищого значіння. А до того ще їм треба б завжди вчитуваться в народні пісні та збірники народніх казок.

Окрім перелічених мною с початку моєї статті польських слів, ціх прибуд в мові, котрі доконешне треба вимкнути с пісьменської мови, в часописах трапляється чимало галицьких слів, таксамо затемнюючих тяму в фразах, як от: оголосить (оповістити), оголошення (оповіщення), охорона (захист), охороняти (захищати), обстоювать (встоювать за що), повідомлення (оповістка) і т. д. Перелічка ціх слів в мої невеличкі праці зайняла б дуже багацько місця. Треба додати, що буква й в падіжах йменнів прикметних та займенників та в словах: мерщі, хутчі, далі—таксамо заважає селянам та селюкам інтеллігентам, як вони міні

жалілись, бо цієї букви нема в народі мові. Вони казали міні: в часописях написано так, а ми читаємо инакше, по-своєму, ми-наємо те зайве книжне *й*. Цю букву доконче треба б викинути для полегкості читалникам, бо вона більше заважає, ніж *з*. Твердий знак німий, не вимовляється ніяк, а *й* не німий і намагається недоброхить, щоб і його вимовляли.

Галицьке слово *від* та ще *й* в приставках, як от: відповів, відвідав, відсік і т. д. теж заважає при читанні, бо часом і міні треба спинитися, щоб догадатися, що то воно таке, та ще *й* в галицьких словах, як от: відшукав (в нас кажуть—вішукав), а не одшукав. Це в Галичині якийсь старий русизм:—«отыскаль». Слова «біля, піля», що животіють тільки в под. губернії», на Україні ніхто не розуміє таки зовсім. Це таки добра припиначка та притичина для читалників. Народ і дієсловів з приставками—від не розуміє зовсім. І нащо воно всупуто нашими переймачами?

Опріч того в часописях трапляються часом чималі фрази з неологізмами, скупченими в такі скількості, що *й* справді трудно втямить, про що воно говориться. В «Приязні» Лесі Українки стоїть така фраза: «Все служило за підручника до науки життя (молоді панні Юзі): перш усього вся власна особа *mademoiselle* Лусіє, шнурована, глянсована, фризowana, уроча своєю парижською неподилністю, штучною *й* натуральною в найменшому. (меншому) рухови *й* слови». Або знов: «Панич... вабив, але не лякав Юз'» і т. д. Ці місьця зовсім неможна зрозуміть. Такі місьця трапляються і в «Ніобеї» д. Кобилянської. Такі достоту темні місьця трапляються купами в часописях. Недурно ж публіка каже, Ой що це за бублик? що ці всі часописі написані темно, неясно: читаєш і розбіраєш наздогад, як кажуть на селі: п'яте через десяте. Що ж це за мова?

Оттака сама темрява панувала колись і в російському письменстві сто років назад. Такі достоту неясні, поплутані місьця трапляються в Осиповому перекладі «Алкивіада». В свої промові до афінян Алкивіад каже: «Я долженъ теперь защищаться мужественно: ибо что въ семъ случаѣ касается до меня (це по-українському), то принадлежитъ (мабуть—относится) не меньше и во-

обще всѣмъ вамъ» (ч. 4, бік 15). «Ти Никій... страшишься на-
ружної війни, а не трепещешь того, что будетъ». «Никій со-
бралъ всю остроту свого розума... Алькивіадъ... подавляєть одну
пружипу (в шлемѣ), и племъ, раздвоися съ верху, *преображается*
большимъ *кубокомъ*» (бік 39). «Алкивіадъ сидѣлъ на кормѣ... его
приверженики были на палубѣ... Примѣтно было изъ (по) пы-
лающаго въ глазахъ его пламени и изъ *живности* его движеній,
что онъ восхищался моремъ (ч. 4, бік 61). Тимандра, Алкивіа-
дова коханка, каже до його: «Сициліанская красавица въ состо-
яніи отнять у меня сего непостоянника... Покажи, Алкивідъ, въ
явственномъ видѣ *прехожденіе твое* изъ Афіянина съ *Спар-
танца!*» Можна тільки паздогад думать, що вона хоче сказати:
покажи ясно своє переродіння, переробління з афіянина на спар-
танця, а не втікання од афіян до спартанців. «Однакожъ не
происходило никаких несогласій (після того як Лікурґ завів
жорстокі закони), і народ *подвергался* съ покорностію *законамъ*
(бік 93, ч. 4); цеб то корився законам, чи що.

Якраз така темрява та неясність часом трапляється і в на-
ших часописних пісьмеників од показаних мною причин. Ще
треба зауважити, що Осипов ставить при всіх формах дієслів
не *сь*, а *ся*: обнаруживалося, собравшися, заклиналися, разстав-
шися, а не-обнаруживалось, собравшись і т. д. Це *ся* скрізь в
дієсловах писав і Карамзін. По-народньому змінили цю форму
Грибоедов та Пушкін. В нас цього *ся* не на своєму місці не
вживав ні Куліш, ні Шевченко, та й ніхто. Вони писали, як го-
воре народ. Тільки галичани писали подавньому, по-славянському:
трапилося, бачучися, зустрівшись (стрівшись), роставшися, роби-
лися, зачинилися (зачинились). А в наш час наші пісьменики,
йдучи несвідомо за галичанами, повертають назад на сотню ро-
ків, поминувши й Куліша й Шевченка. І це чудно, щоб не ска-
зати більше.

Осипов, як і Карамзін, скрізь пише: сей, сія, сію (а не
этотъ); на кінці йменнів прикметних Осипов ставе не *ый, ій*, а *ой*:
онъ былъ спокойной; доброй человекъ, примѣтной і т. д. В наш
час в часописях кидають народні слова: цей, оце, на оці, на чу-

жі сторони, міні, і повертають, пісьля Шевченка, знов назад, в старовину; бо пишуть: сей, ся, отсе, мені і т. д. Потягли наші далеченько назад, все далі та далі од пародної мови... і це не знезнавки та з нетямучести, а тендейційно...

Ще треба зауважити, що в «Вольні Україні» пишуть по-галицький такі слова, як от, приміром: клясса (кляссь), фльот, плян, пляномірність, і т. д., а ще згодом потім може й писатимуть по галицькому: Атени, Теби, Пітагор, клюмби, клюб (клуб) і т. д. Ці усякові фльоти, клясси, пляни будуть для всіх такі сьмішні, як в наш час сьмішні для нас в Осипова: «знатные флоты Афинян (значительные), большія войськи (войська), сѣмяна, времяна, наимяповаль, сумнѣвался, жесточае, уповательно, любленіе і т. д. Осипов не вмів склоняють деяких слів, як у нас не вміють зміняти по падіжах: оповідання, оповіданців, весіллів, в житті, в столітті, на Поділлі (на Поділля), проваллів, полів і т. д. Недиво буде, коли од таких штучок наші часописи почнуть хлять та чевріть, а потім охлянуть, а може й до решти захлянуть та зачучверіють; педурно ж вони вмірають одна по одні.

В наш час, це б то починаючи з виданнів усяких часописів та журналів, почався якийсь макароничний період пісьменської мови, а не тільки часописної. Чи довго цей період продовжиться, цього напевно неможна вгадати. Таке збочення з нормальної, простої стежки, таке одхилення набік траплялось і в інших літературах, як от, приміром, в сербські та в польські. Сербська література на сербські народні мові, а пайбільше сербська поезія почалась і розвилась ще од XVI в. в Дубровникові, де сьпівав свої пісьні й писав поеми геніяльний Гундулич, а потім переґодя його син і унук. Діячі цієї школи звичайно вчились в недалекі Венеції тоді, як в Італії розпочалась євронейська «епоха одродіння». Під впливом італіянських канцонет та сонетів Петрарки й Бокаччі пишню розцвілась сербська пародня поезія виїнятково в ці дубровницькі школі. Але згодом потім, с початку XVII віку в Сербію пішла с Київа виробляна вища книжня мова, як пішла вона через Ломоносова і в Петербург. Сербі перейняли силу київських вищих слів і внесли їх в своє пісьменство. Книжня,

письменська сербська мова пішла в антинародному напрямкові, так що Гундуличова народня „мужицька“ мова стала несподобна вченим сербам. І вони перекладали його поезії з народньої мови на тогочасну модню книжню мову. Аж потім згодом, при дальшому розвитку письменства, серби якось таки схаменулись і потім переродилися, занехавши таку переробку гундуличової народньої мови на «панський» книжний лад. Було ще таке чудне прямування і в польському письменстві.

Після Яна Кохановського та Рея (XVI в.), котрі писали польською мовою, в тодішній Польщі вже були перестали писати латинською мовою, і всі письменники почали писати польською. Але од початку XVII віку польським правлінням були запрошені єзуїти для боротьби з вишкнським тоді в Польщі соціалізмом та з диссидентами. Єзуїти, як заходжі люде, знов завели латинщину в письменстві. Але згодом, як латинщина почала по троху занепадати, знов почали вертатися до польської мови, тільки писали вже польською мовою подекуди в перемішку з латинською. Цей період зветься періодом макароничної мови. Щось схоже на макароничну мову заводиться тепер і в нашому часописному, та й не тільки в одному часописному письменстві. Я, само по собі жадаю, щоб це прямування як мога швидче зникло. І в сербів, і в поляків в той давній час просто таки була пішла така поведінка на мову, як оце тепер в нас.

В наш час вишкнського політичного рушення, молодим з радикально-демократичної партії доконешне треба б заходитися коло заснування в кожній губернії усякових часописів та журнальчиків для народа, і політичних, і хліборобських, і лікарських, або й газеток загального змісту, як от д. Волошиновський завів на Подолі часопис «Світову Зірницю». Коли в народа є запит (спрось) на політичні часописи, то доконче треба, не гаячись, вдовольняти такий запит. Покористувавшись вольніною цензурою, наші молоді письменники з радикально-демократичної партії повинні були й почати з цього. І видавати такі часописи треба чистою народньою сільською мовою і правописом простим.. старою кулішівкою, с приставкою до початкового мягкого і букви й: йіж, йіі, а не мудрою желехівкою з масою точок, с «київськи-

ми» вигаданими апострофами, з ціми умовними непотрібними значками, котрих ніхто на селі й не розбере.

Коли наші часописні та й деякі не часописні письменники пишуть макароничньою мішаниною, то, само по собі, їм здається, що їх мова гарна, і може навіть взорцева. Вони певно гадають, що така мова здаватиметься гарною й доладною й для широкої публіки, коли йдуть в публіку с своїми писаннями протівом та проломом, не приспособляються ні до неї в мові, ні до народа. Але вони дуже помилились. Щоб показати, яка гарна їх мова і для народа, і для публіки, я сиробую дати в зрих кольорах підхожий зразець не на галицькі, а на треті українські говірні, на відомі поліські, на півничному краєчку України, межуючому з Білоруссією, приміром, над Прип'ятю, коло Чорнобіля радомиського повіта. А щоб в ярому кольорі показати, яким чудним здається на Україні старе слово *мені*, я зміню займенник *міні* на поліське *міне*, ще й накидаю польських словець.

Раз якось влітку в одному селі, недалечко од Чорнобіля, ще не старий чоловік Петро Макогун вранці порався в дворі, а потім, мабуть втомившись, сів на старому пеньку. Його жінка Вувдя бігцем бігла од панських пуль.

— Вувде! гукнув Макогун: де це ти була! Одкуль біжиш, аж засаналась?

— Одтуль біжу, де коні пасуться. Наш гнідий кунь пабіг до панських пуль. Вон (він) подлий утьок та й ускочив в панське жито. Був би в займані за випас, якби я не угледіла. Не стульки того випасу, скульки клопоту набрались би. Ти не дивися за куньми, а міне однуї клопоти. Скоро (як тільки) вгледіла, та так і помчалась (покатала) до пуль та якось і перейняла.

— Добре зробила, а то був би міне вудвіт перед паном за коня. Той панський сторож часом наче спуд землі вискочить.

— Вудвіт ще не біда, коли гроші йость. А їх то й нема: не спуд землі ж їх викопаєш. Треба везти вугілле в Чорнобіль на продаж.

— Чи вугалля ж вже випалилось? Як вже, то й вези. А то сев сабі на пень, тай седиш. Та стережися в місті ошуканців. А то ще й тебе преці ошукають (піддурять), як недавно ошукали Мирона Вудода. А міне буде шкода грошей. Грошей треба: чогось ваш сірий вул шкандибає. А ти все седиш і *кроку* не зробиш, а вон шкандибає.

— Як то й кроку не зробиш? Кроки за кроками! все хожу коло роботи. Гроші все потрібні. Хто ж їх не прагне! Хіба ж ти, Вувде, не прагнеш грошей.

— Ти-то мабуть недуже прагнеш, бо тебе все вабить отой пеньок. Але ти преці майже (сливе) ніколи добре не тримаєш їх в руках. Дай преці міне гроші до рук! вудповіла Вувдя ¹⁾.

Чи гарно? Оттака ж лостоту гарна для публіки часописна мішанина. Міні й недивно, що ця мова розспудила читалників, і широка публіка одкаснулась од неї. Сказати по правді, одкаспувсь таксамо од неї й я. Читать написане згапжованою часописною мовою важко й неприємно, як важко читати усе, що написано якоюсь мішаниною, або будлі-яким допотопним провінціяльним жаргоном, як от, приміром, невимовно важко до нудьги читати галицькі оповіданнячка, написані карпатською гуцульською мовою. Їх можна перечитувать тільки тим етнографам кмітам, що кмітять за народніми усяковими говірками та підмовами й занисують народні пісьні та казки.

А скільки слали в редакції листів, що часописної мови неможна розібрать? Скільки їм говорять за це! Але це нічого не помагає. Як скажеш кому з часописних письменників, що публіка ремствує на мову в часописах, як дуже чудну, незрозумілу, то кожне каже: та то не публіка! то так думає якихсь там дві або три душі, та й то якихсь неприхильних до українського письмен-

¹⁾ Чи можна було б назвать «русскою» книжною рос. мову, якби змінили початкове о на исковське у оттак: унъ утошоль далеко утъ села—це й всунули туди три польські надіжі?

ства, або й ворожих. Яка самонадійність! Яка віра в свою нехибність! С таким помільним пересвідченням, с такою тенденцією можна і справді занепасти українське пісьменство, зде-скредитовати його до решти в широкі публіці, коли й деякі націонали й прихильники не можуть читати цієї неясної, часом незрозумілої мішанини, і часом просто сьмішної.

Врешті всього мушу признатися, що сьогочасна часописна й нечасописна пісьменська мова на Україні наводить на мене сумні й навіть сумні думки. В часописних, та й загалом і в старших і в молодчих пісьмеників примітна велика здатність до механічного переймання, якась пасивність, недостача самостійності в ці справі навіть в тих, котрі промкнулись ліберальними й навіть радикальними поглядами. На цей раз треба винуватити тільки самих себе і більше нікого. Ми знаємо, що невеличкий гурток молодчих радикалів пісьмеників, згодившись з небагатьма галицькими пісьмениками з радикальної партії, партійно поставили завести і в українському пісьменстві буцім—то вже виробляну, готовісіньку галицьку книжню мову, само по собі, з її правописом і з її деякими формами: від, сей, отсе і. т. д. Решта молодих і педуже молодих пісьмеників пішла слідком за ними без усякої критики, навіть без розсудливости, без міркування, необачно, неоглядно, забувши, що пісьменство — не політика... Йдуть вони всі в ці справі завзято, проломом та протівном, з українською упертістю, не вважаючи на листи в редакції, повні досади, навіть гніву та лайки, не вважаючи на якусь буцім-то безглузду публіку, на котру навіть неварто і вважати. Деякі щиріші й одкритіші на вдачу признавались міні, що як почнуть вони писати, то с пера сами спадають і неначе аж дзюрком ллються якось несамохить ті деякі галицизми: від, сей, отсе, навколо, окремо, з-осібна, позаяк, майже, кроки і. т. д. А в розмові з мною аж сердяться, що в їх недобробхиті зсизає з языка галицьке *від* (замість українського *од*), котре й їм самим не припадає до вподоби. На наше лихо між пісьмениками багатько людей мало освічених, або й зовсім непросвічених. Ці вже йдуть, як вівці за ватажком... за часописями.

Тільки добродії Шемет, проф. Кримський, Михповський, Немоловський, Грінченко ти молодий поет Олекса Коваленко виявили більше самостійности в писаннях, хто в правописові, хто в мові, в її формах, і не пішли механічно, порабському за галицьким пісьменством. І тільки добродії Грінченко, Коцюбіньський, проф. Кримський та Олекса Коваленко не вносять зумисне чи й незумисне в свою мову польських слів. Я радив би їм ще викинути й галицьке слово *від* та стародавнє *мені* змінити на міні, як в проф. Кримського, або на-міні задля чистоти української мови. Тоді їх мова була б недалеко од взорцевої. Часом ще десь в глушині, куди мабуть ще не заходили галицькі часописі, ще не зайшла нова пошесть, з'явиться якась книжечка, писана чистою українською мовою, без галицьких та польських слів та новомодніх викрутасів, як от: від, біля і т. д. І тільки ще сливе кожний письменник zostався самостійним в стилі та в змісті своїх поезій, повістів та оповіданнів. І в наш час сливе кожний письменник ще має свою самостійну фізіономію та вдачу і в поезіях, і в прозаїчних оповіданнях та повістях (окрім модних декадентів), котру мали й передніші наші письменники. Ще не загинула письменська самостійність та оригінальність, котра стала причиною, що Котляревський та Гоголь поклали новий засновок. міцний та певний, в двох літературах: українські та російські. Але... що стосується до мови, то мабуть ще од часів автора «Слова о полку Игоревъ», та «Повісті временних лѣтъ» Нестора наші українці були слабкі в ці справі, не дерзкі й... перейнятливі... Багацько в ці справі винне й наше історичне життя.

Чи думали пак, чи гадали часописні письменники та й інші, що широка публіка не спротивиться оті галицькій старовині й прихильно прийме її та й читатиме всмак? Мабуть була в їх така думка, на наш погляд дуже необачна й навіть небезпешна для нас. Але нетрудно було заздалегідь напроорокувати, що часописі, писані такою мовою та ще й потрушені таким безтямким значковим правописом, не матимуть поспіху в широкої та й в неширокої публіки. І справді, декотрі часописі спинились зовсім

таки не с причини арештів, а самі впали і вмірають одна по одні недоброхить, бо... Їх не змогла читать публіка.

А шкоди, і може непоправної шкоди для української літератури наші часописи наробили чимало. Часописи нашкодили тим, що обездовірили українське пісьменство в публіки, дискредитували його в суспільстві, одбили навіть прихильних до українського пісьменства людей, зробили його навіть трохи сьмішним, давши привід до сьмішків та глуму, як було колись передніше в сімдесятих роках... а в прихильників до українського пісьменства викликали ремствування й нарікання. Тепер після цього всього вже небезпешно й витикатися кому-небудь з виданням нової газети або журналу: така недобра слава про їх, така несприяюча їм направа (настроєння) пішла в суспільстві. Посьпіха ще можна сподіватися в народніх массах. Але як непомірковані видавці підсунуть і народові часописи с такою ж самою покаліченою, або галицькою незрозумілою та неясною мовою, та з усякими китайськими значками й ребусами, то, само по собі, й народ одкинетесь од їх і не читатиме. Народ не буде читать полапки, по значках та апострофах і точках: селяни надто реалістичні і не звикли, та не зучились до ребусів. Низькоокі наші часописні редакторі та пісьменики певно не добачають цього, і... наробили може непоправної шкоди.

Оце недавно вийшла «Граматка» чи букварь для народніх школ д. Норця. Граматка гарна й педагогічна на зміст, написана народньою доладною мовою, але вона зовсім не педагогічна через деякі форми мови й правопис, бо написана не давньою простою кулішівкою, а мудрою, напів етимологічною желехівкою. Міні казали, що якийсь студент переробив поставляний мною кулішів правопис на желехівський і понаставляв в граматці ось яких слів: їв, їли, їжа, їду, її, їх і т. д. Я вже згадував вище, що небіжчик Желехівський взяв це ї з двома точками з церковних книжок, назвавши його йотированим, м'яким. Через це желехівське ї вийде в народніх (та й в не народніх) школах така

плутанина. Батюшки казатимуть хлопцям, щоб вони читали в молитвах і загалом в церковних книгах і (иже), як просте і: Іоаннъ, Іаковъ і т. д. а вчителі казатимуть, що в граматці те ж таки і з двома точками зверху треба читати инакше, вже як мяке і, як—йі. Батюшки казатимуть, щоб читали: Іоаннъ, Іаковъ, а по Норцеві граматці школярі збиватимуться, бо по неї треба читать: Йіоаннъ, Йіаковъ і т. д. Вийде спотичка між і церковним та українським—і все збиватиме дітей. Це гарна педагогія! Нічого казать. Гострі хлопчаки безпремінно питають вчителя: чого ж це так, що в молитвах та сама буква і читається так, а в граматці вже инакше? Яку відповідь повинен дати вчитель? Хто вчив дітвору, той добре знає, що хлопці часом завдають такі питання, що... вчитель мусить тільки—одбріхуватися сяк-так. Коли дорослі люде казали міні, що вони все спохвату читають ті слова: їду, їсти і т. д. иду, исти, а не йїду, йїсти, а дітвора і потім читатиме таксамо. В граматці написано (бік 38): «йде баба на базар. Йде чоловік і каже: сідай бабо, підвезу тебе». Як не товмач дітям (та й не дітям), що треба читать їде, як — йїде, а вони все збиватимуться й читатимуть: «Иде чоловікъ возомъ»; як сбиваються й дорослі люде, таксамо збиватимуться й діти. Та ще й батюшка кажуть, що треба так читати... й вимовлять і, як російське—і. От і потрапляй поміж гіллям! як кажуть в приказці. А такого непотрібного гілля й накидано в граматці д. Норця. Та я й певний, що цього гілля накидають і в ті букварі та читанки, що, як кажуть, готуються і в Києві, і в Полтаві... Само по собі, що в цім разі мається на думці зовсім не педагогія, не та полегкість для народа, котру мав на думці Куліш, заводячи легкий правопис, без з та ъ, а щось инче: заведення галицького желехівського правописа на Україні.

Само по собі, вчителям доведеться вчити школярів ще й писать по український, і писать як сьлід, без помилок. А чи потраплять же школярі, де писать мяке, йотироване і з двома точками, а де просте, звичайне, з однією точкою? Я вже казав вище, і потім ще казатиму, що самі ж наші часописні письменники й галичани, вже люде дорослі й навіть вчені в вищих шко-

дах місяцями тикають ті дві точки навмання, на́зря, не на своєму місці не то що спохвату, а просто таки з петямучести. Як же втямлять діти? Одрізнять і йотироване од і нейотированого зовсім не так легко, як декому здається, а діти зовсім не втямлять тієї одлічки і таксамо тикатимуть на́зря точки, як і старі і в нас, і в Галичині. Норцева граматка заведе в школьці книжки щось таке трудне, як от буква ъ, і таке саме морочливе в правописі. Доведеться вчителям просто таки перелічувати слова, або падіжі, де треба писати і йотироване, як перелічують в «русских грамматиках» усі слова й падіжі, де треба писати букву ъ¹⁾. Коли в Галичині морочять в школах дітей, то це ж не значиться, що і в наших школах повинна бути така морочлива штука. Найкраще буде викинути отої камінь спотикання для школярів заздалегідь. А галичани нехай покинуть потайний етимологічний правопис Желехівського і знов вернуться до простішої немудрої кулішівки, котрою колись видавались «Мета», «Правда» й «Зоря». Тоді зсякне саме джерело, таке принадне для наших позичників та переймачів, і—буде однаковість в правописові на Україні й в Галичині.

Довелось міні балакати з кількома сільськими вчителями, котрі прочитали Норцеву граматку. Вони казали, що коли заведуть цю книжку в школи, то вони перше од усього поприставляють букву й с початку слів: їм, їси, їж, її, їду возом, та тоді вже роздадуть йії школярам, ще й скажуть, що нетреба вважати на дві точки в книжці та ставить в своїх писаннях скрізь одну точку над і. Що це буде розумно й педагогічно, буде полегкість для школярів, котру й мав на увазі Куліш, про це нема що й казати.

Та й усі сливе часописі, окрім «Шершня», певно й самі не дуже то вірять в чародійну силу тих китайських значків, цих

¹⁾ Я радив би нашим грамматистам зоставити деякі стародавні терміни без зміни: склонять, склоніння, падіж, вид, лице, спрягать, спряжіння... бо слова: вид, лице, спрягать—це ж українські: спрягать воли, спрягаться волами, в супрязі, супряжич, супряжник і т. д.

значкових «драконів», і хоч пісьменики й пишуть желехівкою, але все таки приставляють с початку *й* в словах: їсти, їду, їв, їхав, бо, надісь, почувають песамохить, що то не фонетичний правопис, і тільки в решті схожих слів zostавляють чародійні точки: їх, їм, її, і так далі. Увірував в цього китайського дракона тільки «Шершень», бо він один пише: їсти, їхати, та той студент що папхав таких достоту китайських драконів в Норцеву граматку, певно на страх дітям та на мороку. Я благаю не китайського дракона, а Господа Бога, щоб він захистив од тієї идольської напасти й українські букварі, і читанки, і безталанних українських школярів, на шкурі котрих наші теоретики та механічні переймачі хотять випробовувать уподобні тільки їм одним галицькі тенденції, достоту так, як і усякої масти обрусителі теж випробовували свої особові або державні бюрократичні системи й тенденції. Галиціомани це теж бюрократи по-своєму, тільки на свій, инчий спосіб: в їх на думці галиціозація української народньої мови, й пісьменської, книжньої, і... школи. Для цього вони ладні поступитися й рідною мовою і навіть... українськими школярами. Це в їх річ другорядна, на другому плані, чи «пляні», як пишуть в Петербурзі. Діло тут у тому, що «хозяинъ музику любилъ», як каже Крилов, і хотів, пошанувать гостей не хлібом-сіллю, а музиками... Але ці часописні наші музика заграли такої, од котрої луснуть вуха і в старих людей, і в малих школярів...

Є ще й инчі хиби в Норцеві граматці. Коли він ставляє в азбуці *І* йотироване, як опрічною букву, то йому доконешне треба було поставити ще одну букву в азбуці, котра має таке ж саме право на самостійність. Це *о* мяке, чи йотироване. По такі системі довелось би ставити дві точки над *о* задля одлички (галиц. ріжниця) од твердого *о*. Ми ж, пісьменики, всі орудуємо цим *й* в таких випадках і пишемо: його, йому, йоголо, Йосип і т. д. А коли ми всі пишемо: його, йому і т. д., то чому б пак за одним махом не писать і: їх, її, їй Богу, їжа і т. д. І тут одгонить чимсь не логичнім, недоробляним. А недоробляне воно тим, що в галицькому пісьменстві цього нема... А якби *й* це було,

тоді й наші переймачі заводили б це і в українському пісьменстві. Хвалить Бога, що хоч цього в Галичині нема.

В граматці д. Норця скрізь поставляно займенник *мені*, вже всюди на Україні і навіть навкруги Львова (проф. М. Пачовський) вимерший, а на свої живі мові школярі кажуть: *міні*, або *мині*. Д. Норець скрізь ставляє дат. і пред. падіжі з буквою *й* на кінці: «чи не думаєш стать за панібрата такої мудрій, як от я», поставляно в читанці. А діти живою мовою кажуть: за панібрата такі мудрі, як от я. Само по собі, дівора питає: на що пак стоїть в граматці на кінці буква *й*, коли люди так не кажуть? А чи потраплять же школярі писати в своїх писаннях те зайве, померше *й*? На що написано—*мені*, коли на селі кажуть: *міні*? Само по собі, що це все буде обважнювать і вчителя, вчеників. Норцева граматка держиться не книжньої мови наших класиків Куліша й Шевченка, де стоїть — *мині*, *міні*, не держиться й живої народньої мови і *йїї* форм, а держаться мови часописної... зовсім таки не авторитетної в педагогічній справі, та ще коли це стосується до сільських шкіл. І при ці нагоді треба сказати: «Хозяїн... музику любилъ», а не педагогію... Та певно він вже й не знає, як там говорять на селах, як не знають і наші сьогочасні часописні й печасописні письменники. Ще треба додати, що д. Норець зовсім викинув з азбуки букву *Ф*, а тим часом в нас є чимало слів з буквою *ф*: *фастка* — дікечка для збивання масла, *фиги*, *филя*, *филюється*, в Куліша: *Над фиялестими морями*, — *Досвітки стор. 163, 1876 р.*, в Глібова, Котляревс. — Чи не *филя* збила; в *буков. письменників*; *волинське фаяля*, *фігури* (хрести при дорозі); та й ненаписати ж нам чужомовні слова *оттак*: *хвямилія* (*фамилія*), *хвортуна* (*фортуна*), *хворма* (*форма*) і т. д. А сіл у нас в Київщині є багато *оттакіх*: *Фісіюрі*, *Фурси*, *призвіще* — *Фалендич*, *Фесченко* і т. д. Норцеві треба б поставити цю букву *Ф* в азбуці і викинути *її*. І в російському словарі на букву *ф* починаються сливе усі чужеземські слова і дуже мало російських.

Норцева граматка просто таки одстала од живої народньої сьогочасної мови. Через це в *йїї* й трапляються *отакі* хиби й

помилки. Ми радимо авторові познайомитись с цією справою в Німеччині, як там в наш час поставлена ця справа в народніх школах. Німці завели в школах школьні книжки на трьох народніх підмовах чи говірках: на осередкові саксонські, на швабські мові по Рейні, в Бадені, Віртенберзі, Баварії і в Швейцарії, і на силезьські мові, ще й додали виділ книжок на швабсько-люцернські мові в горяних краях кантона. В тих книжках нема такої мертвої старовини, як в читанці д. Норця. Там все написано так, як говорять діти, а не так, як говорять вчителі, бо школи животіють для дітей, а не діти для школи, та ще й школи з якимись тенденціями: чи обрусіння, чи обгаличення, чи спольщення, як у нас було до цього часу, та оце знов намагається бути... В Німеччині постановляно за правило, що вчителі в школі в перші роки повинні навіть говорити і вчити тією мовою, якою говорять їх ученики в будлі-які місцині, щоб як найшвидче діти вивчилися читати й писати. А в нас в ці справі все робиться навиворіт, та ще й тепер вже хоче так робиться¹⁾. Ще хвалить Бога, що автор хоч повикидав з граматки галицьке *від*, бо воно було в його написано, а поставив українське од, бо це від в приставках маскує й затемнює таки здорово тяму слів навіть для старих.

Коли не годиться кривдити української мови ради якихсь побічних та ще й хибних тенденцій, то кривдить і морочить дітей задля цього просто негуманно. Тоді як в школах молитви й псалтирь, і російські книжки треба читати, як вони надруковані, школярам доведеться читати в українських граматках, букварях та читанках оттакі примітивні написи, химерні, ніби ребуси: їм, їв, їж, їду (їїду), та ще такі як—зїзд, зїхався і т. д. з гніздами якихсь китайських премудрих значків. Це, ніби сорочі та ластовині гнізда, паліпляні на книжках, повинні розбірати діти. І ці гнізда звуться в їх фонетичнім правописом. Це ж просто

¹⁾ На саксонський *platdeutsch* чи *mundart* (говірку, підмову) теперички навіть перероблюють поезії давніших поетів: Уланда, Шиллера й инч. Дуже вдатно переробляні для народа Шиллерові «Ивикові журавлі» і инч. (*Säksche boesieu von Max Varnejer*).

безглуздя! Нас же люде осьміють. Ці слова с приставками с півзгучних букв треба писать по фонетиці так: зйїзд, обйїхать, обйїв, зьявивсь і т. д.

Через ці усі хиби, котрі будуть обважнювать і учеників, і вчителів, неможна рекомендовать Норцеву граматку, як школьну книжку для народніх школ. Ми радимо, щоб в другому виданні автор змінив мудру желехівку на багато простішу кулішівку, таку як у Кулішеві граматці, тільки с приставкою й: йів, йїї, і позмінював слова й падіжі так, як в наш час говоре на Україні народ, та, само по собі, його діти школярі, а не йїх вчителі.

Є народня приказка: «Біда ходе не сама, а з дітьми». З Галичини вже прийшла до нас «біда» в пісьменстві, в мові й правописі, але вона прийшла тмчасом ще сама, без дітей. А це в останій час вона вже перекликає на Україну й своїх дітей.

Діло в тому, що небіжчик Желехівський завів дві точки не тільки над яким, йотированим і, (мої, йї ім), але й над тим вже не йотированим, а простісінським і, що відповідає церковно-славянському ѣ не тільки в таких звичайних словах, як от, приміром: хлїб, лїс, але ще і в тіх, котрі одповідали, або повстали с тіх слів, що мали в коріні ѣ ще мабуть за Кирила й Мефодія, як от—нї, що буцім-то повстало з ц.-слав. *нѣсть*. В Галичині ще було додержалось до недавнього часу в книжні мові ѣ на кінці таких слів, як слово—Чернівці, і т. д. Я ще памятаю, як стара, чи москвофільська партія писала: Чернивцѣ, пивцѣ (співці), і т. д. Желехівський завів дві точки і над цім і. Окрім того він завів ще дві точки й над і в чужомовних словах: політика, література, біблія і т. д. Вже й не знаю, навіщо йїм така честь? Так теперички пишуть в Галичині по рецепту Желехівського піби фонетикою, але вона прикриває старий церковно-славянський етимологічний правопис. Галиньким тогочаснім вченим очевидноки було шкода навіки розстатись з Максимовичовим правописом, а найжальніше йїм було дуже сподобної для йїх букви ѣ, котру й Осип Бодяньський найбільше вподобав, бо, одкинувши Максимовичів правопис;—кѣнь, вѣн і т. д. він писав в листі: «а букву ѣ я таки оставляю». Він зоставив таки букву ѣ в своїх—«Насъ-

ких казках» Іська Материнки. В це, таке принале для вчених, *ь* мабуть був закоханий і Желехівський, бо позначував його двома точками, щоб принаймні zostались пам'ятники на могилах коханого *ь*.

Д. Вдовиченко оце перший на Україні пробує заводити от-такі штучки мабуть за для того, щоб було вже повне поїднання з галицьким пісьменством в правописові. Може бути, що він за-для того й переложив Короленкове оповідання «Льсь шумить», бо воно було вже переложене ще передніше. Д. Вдовиченко надрукував його в 5 номері «Зорі». Може бути, що під тим на-звищем і прізвищем ховається зовсім не Вдовиченко, а хтось инчий, але нам про це байдуже. Подивимось, як то здійснив за-думану справу цей переймач галицької мови з її останнім пра-вописним словом, опапуваним тепер галицьке пісьменство.

Він ставляє дві точки над йотированим *і* там, де тепер став-ляють їх в наших часописах та книжках. Але він і в цьому плутає й не потрапляє ще гірше, ніж плутають в часописах і книжках, бо пише дві точки ось в яких словах: «*ніякі* муки, до широкої *волі* (волі), *міні*, *мусів* (чи не думав часом він, що тут криється *ѣ* — *мусѣвъ?*), *могутнішим*, *ніхто* (ніхто), *ведмеді* (вед-меді), *нічого*, *ніби*, *ні* з давніх (з давніх) і т. д. Як ці всі йоти-ровані *і* потрапили попасти в слова, де стоїть просте *і*, за це один Бог відає, та... автор перекладчик. По желехівці ці слова треба читати так: до широкої воліі, мініі, ніїі, нії з давнійіх. Отак само будуть розбірати йотироване *й* просте *і* й школярі в школах.

Вкупі з цим перекладчик ставляє дві точки по-галицький над *і*, де воно виникло (чи виникло ж і справді?) з букви *ь*. Ці на-могильні желехівські пам'ятники так надили (вабили, приваляли) перекладчика, що він задумав і собі пошанувати небіжчиків па-мяткою і натикав їх на такий спосіб: «в пансіоні, зовсім, виліз дід, в лісі, і разом с тим плутає так: «довести світові, на світі, (на світі), на горі (*ѣ*), (на горі), його гріх (*ѣ*), гріх зовсім, і тут же—вітру (*ѣ*) (вітру), з усміхом, під сьтіною, лісовий *did* (дід), зімою й літом, нї, нїхто, нічого, ведмеді, півні і т. д.

Така мішанина й плутанина в правописі свідчить уявки (воочію, явно), що перекладчик або гаразд не тямить, або хоч знав колись, та вже позабував, де в російській мові пишеться буква *ъ*, мішаючи російське *никто* й *нѣкто*, ничто—пѣчто, і т. д. тикаючи їх назря, навмання.

А внизу, в примітці од Редакції ми бачимо таку саму плутанину: «в *цйй* повісті»; тут доводиться читати: в *цйй* повісті, бо поставляно *і* йотироване. Потім стоять слова, написані ось як: «Далі, публіцистів в обороні, з польського волинського побуту, а далі—*повість* (повѣсть). І тут ще й стремлять польські надії; в гуманнім оповіданню (оповіданні), українського народу (народа). Чи не думає пак Редакція заводить в українському пісьменстві *і* з двома точками, що повстало з *ѣ*? Чи може це теж звичайна в цьому плутанина, як і в самому галицькому пісьменстві, як і в д. М. І. Вдовиченка?

Якби те давнє *ѣ* очумалось та встало з могили, воно б добре оддячило перекладчикові за таку зневагу на його могилі, і певно наговорило б йому багацько не лицарських слів за такі кривдні для його пам'яті папихідки, та ще ці турецькі папихідки автор часто править на чужих гробках, де поховано не *ъ*, а щось инче ¹⁾.

Окрім того д. Вдовиченко задумав ставити дві точки ще й над чужомовними словами, як ставляють в Галичині, але таксамо не потрапляє. Ось як він їх ставляє, містичізму (мистицизма), найделікатніших, ріжноманітних, туріст... Мабуть він думає, що слова делікатний, туріст—це слова українські (вони французькі), а слова ріжноманітний, ведмеді, півні — чужомовні, бо над ведме-

¹⁾ В тому таки номері «Зорі» надруковано оповідання Старицького: „Залятий скарб“. Старицький, видаючи „Раду“, 1883 р., видав її кулішівкою, як протест проти желехівки в моїх „Хмарах“. В „Зорі“ надруковали його оповідання желехівкою, ще й понаставляли — від навіть в приставках. В „Раді“ в його стоїть: „од кожного, одволжити поезію, од радісних, засмієся (стр. 306, 388).

дами стоять дві точки, тоді як вони цього не заслужили, бо вони поліщуки, наші такі, а не якісь загранишні особи, щоб ще й з ними панькатися.

Цей псевдофонетичний правопис желехівського вже промикується в українське письмо і через статтю д. Франка в «Кіев. Стар. 1906 року (іюль—августь); «Откровеніє св. Стефана». Може незабаром він промкнеться і в наші часописи... Щось воно до того йдеться.... Ми бачимо, що вже з'явилися такі мудрагелі. Начувайтесь, українські читалники й школярі, і вчителі!

Коли вже так плутає письменник Вдовиченко, плутають галицькі письменники і вчені люди в Галичині в вживанні йотированого *ї* навіть там, де воно не виникло з давнього *ь*, то як же плутатимуть його сільські, недуже то тямущі в філології вчителі, та ще й їх ученики, сільські хлопці, або хоч би й гімназисти. Діло це не таке просте, як здається на перший погляд декому. І це треба мати на увазі всім складачам (составителям) букварів, грамоток, читанок та й українських грамматик. Як тільки складачі понаставляють желехівських точок в своїх книжках, як понаставляв їх якийсь студент в Норцеві граматці, то нехай вкупі з тим сміливо ставляють таке правописне правило для школярів: пишніть над *і* чи одну точку, чи дві, — де влучите, як схочете, де трапиться, а над двома *і* в заіменникові *йї* ставте або дві, або три, або й чотирі точки, як кому припаде до впадоби. Таке правило, виведане й мною з усього галицького письменства й з українських часописів та журналів, буде найправдивіше і разом з тим—дуже просте й легке. Над ним і голови нетреба морочить.

Оту нісенітницю, оту желехівку, вигадану давнішими галицькими схоластами, перше од усього треба покинути галичанам і знов завести багато простішу давню кулішівку, котрою колись видавались перші часописи в Галичині «Мета», «Правда» й «Зоря», а на Україні—«Основа» й «Метелики» для народа. Як зсякне саме джерело, як зслизне самий зразець тієї нісенітниці в Галичині, то й нашим переймачам не буде чого звідтіль переймать, коли вони вже зроду такі здатні до переймання мови. Щоб

потрапить, де ставити дві точки над і, що відповідає букві *ѣ*, то треба ж dokonче *знати*, де колись писали букву *ѣ*. А це ж велика труднота! зовсім не легке діло.

Оце тільки що вийшла в світ євангелія од Матфея в перекладі Морачевського. Мова й правопис в цьому виданні підхожі до часописної мови, і через це ми дамо с цієї причини кілька приміток. Св. синод доручив перегляд євангелії Кам'янецькому комітетові з місцевого архиєрея, родом українця, та кількох місцевих священиків, само-по-собі, подолян. Євангелія од Матфея надрукована галицьким правописом, але не повною желяхівкою, і не давнішою кулішівкою, як видали в Галичині переклад Нового Завіта перекладчики Куліш та Пулюй в 1871 р. в Відні і в 1880 р. у Львові. Священики завели правопис такий, який знали по галицьких книжках та українських часописах. Я вагаюсь в тім (сумніваюсь), чи й знали вони про давню кулішівку, котрою писались перші галицькі часописи «Мета», «Правда» й «Зоря», котрою видав Куліш свої «Досвітки», а Старицький видав два томи «Ради», 1881 р., одкинувши желяхівку, проведяну в моїх «Хмарах», 1874 р.. небіжчиком Антеповичем без моєї згоди. Правопис в давніших книжках—це ж дрібязкова річ і через те дуже забутна, бо й я сам часом мушу заглядати в давніші книжки, щоб пригадати, як хтось колись писав. Комітет так само неоглядно й необачно скопіював галицький правопис, як і д. Норець, як і наші часописні письменники з виїнятком «Хлібороба», «Слобожанщини» та «Хати». Через те то в євангелії від Матфея, як і в Норцеві граматці, як і в часописах стоять такі ж самі дивовижні слова їсти, їли і. т. д.. Євангелію передніше од усіх читатимуть селяни та духовні, а духовні особи це—теж селяки. Селянам доведеться таки добре поморочити голову, щоб розібрати оттакі слова, як їсти, їли, її і т. д. та ще й коли нема кому вивчачити (растолковать) селянам оті загадкові слова. Але комітет пішов таки трохи уперед в порівнянні з часописами. Часописи суспіль ставлять галицький прийменник *від* і окроми, і в

приставках і зовсім вимкнули с книжок українське *од*, пеначе якогось провинника. В євангелії од Матфея таки zostавили хоч подекуди й українське *од*, як і в Кулішовому виданні: де в Куліша *від*, там і в його *від*. Але сказати поправді ці *від* в приставках—відвідав, відсік, відіслав і т. д.—дуже заважають в читанні, так що українським селянам і духовним особам доведеться все спинятися, і через те читати полапки, навздогад. Читаю я, наприклад, в перекладі євангелії *від* Матфея стих 51, глав. 7: «відсік йому ухо». Я спершу не розібрав його. В мене найперше майнула думка про засік в коморі, та вже аж потім, як я перевів очі на слово—ухо, я догадався, що то значиться *відсік*,—таке воно для мене чудне. Таким воно здаватиметься й для українського народу, бо народ зовсім не розбірає дієслів: відкинув, відсік, відбув і т. д. На Україні скрізь кажуть: сікти капусту, бур'ян, м'ясо на товченики. А про інші речі кажуть так: стяли голову, одтяв ухо, носа, пальця; «поодтинай по одному кихтикові в курчат, щоб позначкувати їх, щоб були «значковані»; «постинав дубцем вершечки бур'яну» і т. д. Куліш і Пулюй видавали свій переклад для Галичини, то й мусіли ставлять — *від*, а переклад євангелії Морачевського видається не для подольської губернії, а для всієї України, де *від* вже вмерло, або де його й споконвіку не було ніколи. В перекладі євангелії Морачевського нігде нема прийменника *від*, а скрізь поставляно—*од*. Окрім того в євангелії скрізь поставляно слова: мені (міні, міні) сей, сю, отсе. Морачевський перекладав євангелію в Ніжені давно, ще в 50-х роках. Теперички ці форми слів вже скрізь вимерли й за Дніпром. В остерському повіті, як я сам чув в Н.-Слободці за мостом та в Пізнях, казали сей, ся, отсе в пятидесятих роках, а тепер і в остер. повіті, і далі в Черниговщині вже скрізь кажуть: пей, ця, оце. Справщики певно держались переклада біблії, виправляної і в мові і в формах по-галицький д. Пулюєм, але в оригіналі переклада біблії Куліш і я скрізь ставили україн. *од*, а не *від*. Комітет певно держався того Поліового біблійного тексту і підроблювався під його в цих формах мови і в самому желяхівсь-

кому правописі, мабуть, думав, що то й єсть справдешня кулішівка... Це дуже шкодить для переклада, що кам'янецький комітет не держався в правописі сьвятого пісьма Нового Завіта, виданого Кулішем і Др. Ів. Пулюєм в Відні 1871 не желехівським, а давнішим кулішівським правописом з однією точкою над м'яким і, а не з двома. Комітет в своєму справляному виданні євангелії од Матфея на двадцять раз *від*, *відсік* і т. д. може ставити один раз українське *од*, як ставив д. Пулюй в заграничному виданні. Треба було б зробити навпаки, а найкраще було б, якби комітет в дальших виданнях євангелії й євангелистів скрізь ставляв замість *від* українське *од*, а найбільше в приставках. Це стародавнє *від* в приставках, як от: *відсік*, *відповіді* і т. д. і важке, зателепувате, і для публіки просто таки сьмішне, та все несамохіть спиняє читалника. Воно на Україні якось проти волі викликає осьміх. А цього осьміху неповинно бути при читанні Сьвятого Пісьма...

В Новому Завіті, виданому в Відні 1874 р. та в Кулішовому й моему перекладі біблії, виданому в Відні Лондонським біблійним товариством, оте *від* і Кулішеві, й міні повставляв проф. Пулюй. Він змінив і правопис рукописів. В оригіналі наших рукописів цього нема, як нема й правописа желехівського. Усі рукописи написані давньою простою кулішівкою. Я приставляв початкове й перед м'яким і: *йісти*, *йіхать*, *йіі*—і скрізь писав по-народні мові: *цей*, *оце*, *цю* і т. д. І Куліш писав завжди прийменник *од*, а не *від*: «Гірш *од* татар (Чорна Рада 1857 р. бік 183), «*од* товариства (бік 123)»; «одчини перше ворота (бік 6)»: «с кіньми, с тобою, с тим», а не потеперішньому польському, з тобою, з кіньми, з полем і т. д. «Се Василь (бік 6) і покажемо оцьому юнакові» (буква ц) (бік 162).

Вважаючи на це все, ми радимо Кам'янецькому комітетові в виданні дальших євангелистів поставити—*од* скрізь, замість *від* і навіть в приставках, та ще замінити стародавні померші форми: *мені*, *сей*, *отсе* і т. д. на живі народні форми: *міні*, *міні*, *цей*, *оце*. В Сьв. Пісьмі неповинно бути нічого чудного, або такого,

що силує читалника недоброхить осьміхнуться. В евангелії од Матфея щось тільки двічі чи тричі трапляється слово — оце, не-наче випадкова, друкарська помилка, як і в наших часописях та журналах часом пускають українські форми, наче... помилки.

І Комітет, як бачимо, кривдить українську мову як раз так, як у нас кривдили її здавніх-давен, як кривдять її часописні сьогочасні пісьменики.

Уся пісьменська кривда української мови теперички йде з Галічини і навіть з українського переклада біблії, переробляного на галицьку мову й желехівський поганий значковий, дуже не-практичний правопис.

Я вже писав проф. Пулюєві і од себе і, загалом, як бажання багатьох українців, щоб він в другому виданні біблії видав її такою українською мовою і таким кулішівським давнім правописом, як написані рукописи Кулішеві й мої. Добродійка Олек. М. Кулішева теж писала таксамо до мене лист згідно з цім, встоюючи за українські форми мови й давній Кулішів правопис в рукописах небіжчика. При ці нагоді подаю шановному професорові й »Британському Біблійному Товариству» прохання і од себе, і од д. Кулішевої за цю ж таки справу. А од себе скажу при ці нагоді, що про видання й мого переклада біблії, й усіх моїх писаннів давньою кулішівкою й з усіма формами живої сьогочасної української мови я мусів постановити такий пункт в своїй духовниці, давши право дущеприкащикам кмітити за усякими виданнями й захищать їх од усяких корректорів та видавців, котрі й давніше псували, і навіть ще за мого життя псують міні й мову й правопис, як кому сподобно... Тепер на-множилося багато таких добродіїв, що ладні проводить по чужих утворах і за чужі гроші свої мовні й правописні погляди й тенденції, часом неправдиві, а то й просто таки безглузді.

Камянецький комітет не прийняв апострофів, котрі вигадав «Вік», і котрі ставляються в усіх теперішніх часописях там, де букви: в, б, л, п—в приставках ніби трохи спиняються, стрівшись з буквою я, або з якоюсь инчою самозгучною буквою. І комітет видання евангелій зробив розумно.

В євангелії поставляно скрізь: пять, розвяжеш, памятаю, роз'ясни нам, з'явилась. Знать, що духовні отці в Кам'янці ще не втратили української вимови в цих словах і не почувають потреби спиняти вище показані неповнозгучні букви якимись значками. Але в перекладі суспіль і скрізь поставляні галицько-польські род. і предл. надіжі, ця хвороба усіх без винятку наших часописів: до Єгипту (Єгипта), багато народу (народа), коло Йордану (Йордана), завіту (завіта), вашого заповіту (заповіта), не має кореню (коріня; «наконала коріня спід білого каміня»), цього світу (глав. 13 ст.). Кажуть же на селі: «встав відосьвіта», або «ще до сьвіта схопивсь». Трапляються й росс. надіж: по морю, де треба по-український ставити предлож. п. — по морі (як кажуть: товар ходє по полі, по дворі, а не по полю, по двору). Слово — свідоцтва (криві свідоцтва) польське. На Україні кажуть свідок, свідчення (на суді), а «свидѣтельство», як бомагу, звуть — засвідчення. Окрім того скрізь по-галицький поставляно прийменник — з там, де по народні наші мові (перед. к, п, т, х, с) чуть с, як писав і Куліш. В євангелії поставляно: з того часу (гл. 15. 28), зповістив (сповістив) і т. д., а додаткові мислі починаються, як в польські й галицькі мові, не з займенника — котрий, а з — який. І це чудно. Галицького слова «дапину» (подать) в нас ніхто не втіє, що то таке. Слово — зустрілись (стрілись) чудне для нас; усумнились — це треба сказати: завагались; завтра само про своє журитиметься — треба сказати: — пикловатиметься само про своє, наруга — по-український буде — глум, глузування; слово «улюблений» (Син мій) невдатне, та ще й польське. В цьому місці треба було ставити «любий», як поставляно в Кулішовому перекладі, або «коханий» (Син мій), бо воно загальне: й польське й українське. А польського слова «uлюбionу» (улюблений) зовсім нема в українській мові. От вірш с польської пісні: Дзіє ієст край тен улюбьони, дзіє серце свободніє тхніє?» В українській мові є підхожі слова: міні сподобний — (любовь мнѣ), уподобний — (любимый). Оціми й треба було переложити слово — возлюблений. В 14 ч. ст. 25 поставляно: «І зараз примусив Ісус учеників... сісти в човен». Слово «приму-

сив» теж польське й галицьке. На Україні його нема. Замість його кажуть: «присилував». Краще було б в євангелії поставити: загадав, звелів. Слова—злійших, пійшов (пішов) (гл. 12. ст. 45) поставляно по-галицькому: на Україні кажуть: «духів злійших», пішов. В перекладі слово свита—дуже вульгарне. Треба б було ставлять—удяганка, загальне назвище усякої верхньої одежі з рукавами. Замість—біжи в Єгипет, треба було поставити—тікай в Єгипет; замість—сноходців (лунатиковь)—причинуватих, причинних; лагодили мережі—значиться «подчиняли»; треба було поставити—налагоджували мережі; замість—харч (снѣдь) їїжа, сіль нездатна—непридатна; перед свині — перед свиньми.

В перекладі скрізь поставляно: «Авраам породив Ісаака, Ісаак породив Іакова... Іуда породив Фареса та Зару від (од) Өамари» і т. д. Це по народній мові треба сказати зовсім навпаки: «од Авраама народивсь або вродився Ісаак... од Іуди Өамарь породила Фареса та Зару» і т. д. так як поставляно далі (гл. 1, ст. 18): «вона понесла (й породила)... од Духа Сьвятого».

І справді, людям здаватиметься чудно, що чоловіки родили дітей, наче породили, а не жінки, та ще й чоловіки породили дітей од жінок. на селах кажуть так: в цієї молодиці два сини родились од першого чоловіка, а дочка од другого. Хто ж таки скаже, що Грицько породив сина од своєї жінки Мотрі? Це ж просто буде нісенітниця. Так переложив ці місьця й Куліш. Може це вийшло од того, що в 1871 р. Милард, агент Британського біблійного товариства, порадившись з відомим вченим славістом Миклосичом, котрому він давав передивитись Кулішеві переклади, сказав Кулішеві, що Лондонське біблійне Товариство тільки тоді згодиться купити український переклад євангелії, як переклад буде правдивою фотографією грецького тексту. Куліш і проф. Пулюй після цього, само-по-собі, силкувались не одступати од грецького тексту (О переводах еван. на мал. языкъ. Житецкаго, бік 29). Може бути, що Куліш і проф. Пулюй йшли сливе за буквою грецького тексту. Але воно вийшло не по-українському, бо не відповідає наші народні мови. Я держався народньої мови і в Перші книзі Параліменон переложив так: «Од Куша народився

ще й Нимврод: цей почав бути велетнем на землі (гл. 1. ст 10)». «А од Авраама народився Ісаак» (ст. 34). «Сини Давидові, що народились од його в Гедроні, були: найстарший Амнон од Ахінфами ізраїльки; другий — Далуя од Абигеї кармелійки (гл. 3. ст. 1). Ще кам'янецьким комітетом поставляно (як і в Куліша) (гл. 5. ст. 29): «щоб один з членів твоїх згинув». Слово згинув в народній мові значиться—здох. Кажуть так: кінь здох, віл згинув, а корова одійшла. Виходе що—член здох. Кажуть в піснї: поїхав я на чужину, та там і загинув. Треба б поставити: одна частка тіла загинула. В гл. 7 ст. 16 17. переложено: «добре дерево добрий плід родить». В Куліша поставляно народне слово—овощ. Плід стосується до животин: купив телицю на росплід, на плід; ми молодиці—царські плідниці.

В перекладі Кулішевого Нового Завіта скрізь поставляно по-народньому: молился, одречеся; а в євангелії від Матфея стоїть по-російському: молишся, відречешся. І це недобре, не по народній мові.

Ця стаття написана мною, як відповідь на ті листи, котрі вже давно шлють міні добродії про часописну й сьогочасну книжню українську мову. Ціх листів я маю чимало. Одписувать кожному, та ще й писати про те саме разів десять, або й більше, я не маю часу, та ще й я пересвідчився, що ті мої листи—це ж надаремне гаяння часу й сил, та й годі. Ці листи до мене писали декотрі письменники й не письменники с тієї молоді (та й не дуже молоді) партії, що вже давно наважилась потроху наближити українську письменську мову до галицької, готуючи Україну до прийняття скарбів галицької, буцім-би-то вже готовінької виробляної мови, тієї партії що вже давненько систематично змінює зумисне деякі українські форми слів, а то й самі слова в виданих популярних книжках, і в літературних збірниках, і в повідаваних нею утворах деяких передніших письменників. Ці добродії радять міні, щоб я писав по-галицький: сей, сю, отсе, на отсїй, від, відвіт, берешся, роздивишся, мені, насінне, пущенне—і инчу стародавню пісенітницю, а на Україні (пишуть

вони) хто схоче, нехай собі ці слова читає по-своєму, як схоче (гарна пошана до рідної мови!): чи цей, цю, оце, на оці, од, од-віт, бересся, насіння, міні—чи міні, чи сей, сю, отсе, на отсій, насіппя і т. д.—одним словом—як хто схоче. Як бачать читалники, ці листи йшли або од закатованих книжників, ладних поступитися українською народньою мовою, як завгодно, навіть не маючи на увазі популярних книжок для просвіти народа, забувши навіть за елементарні правила педагогії про видання книжок для народа та для народніх шкіл. Ці добродії просто кажуть міні: пиши ти по-галицький, а українці нехай читають по-своєму, або як собі схотять. Ця партія видавала для українців усякі збірники: «Літературний Збірник», «Дубове листе», і видала свої заміри й тенденції в дивовижному по мові херсонському альманасі «Зь потоку життя», як прелюдію або передмову до мови дальших своїх виданнів. Покористувавшись вольпішою цензурою, ця партія вже просто й безцеремонно заходилась заводити книжню галицьку мову в часописах і такий самий галицький значковий правопис, а ні трішечки не вважаючи на українську, в ці справі дуже вередливу публіку.

Інчі листи слали міні люде другої партії, і старі й молоді. Ці добродії вже встоюють за українську мову, як осередкову, пісьменську, що повинна бути і для України й Галичини спільною пісьменською мовою. Од страшної часописної мови вони просто впали не в польський «розпач», не в галицьку «роспуку», а в правдивий український сум та в тугу, страхаючись (опасаясь) наступаючого для української мови завапастіння й погибелі.

Деякі кмітливі й мірковані пісьменики, з людей мірних (умѣренныхъ, среднихъ), побачивши, що в нашому пісьменстві настала якась плутанина, якесь безладдя і в мові і в безтямкому правописові, заприкмітивши, що галицьке пісьменство і своєю мовою, й чудернацьким нефонетичнім правописом зрушило нормальну пісьменську течію на Україні і збиває її з пуття, просять писати й росплутати ту плутанину, щоб хоч заздалегід і завчасу вияснити цю всю поплутану справу в сьогочасні часописні

макароничні мові, доки ще книжня мова не зміцніла в письменстві, доки ця мова не стала звичкою для письменників, і доки ця макаронична мова ще не заведена в школи. Можна сподіватися та ще й с певністю, що такої мови ніхто й не покваниться пускати в школи, та ще й сільські.

Моя стаття нехай буде загальною відповіддю усім моїм шановним кореспондентам, що сподобили мене своїх, в деякого часом дуже вартних і наукових листів.

І. Нечуй-Левіцький.

м. Біла-Церква
1906 року.

Історія української драми.¹⁾

III.

Новим фактом, що мав величезний вплив на розвит драми, був знов релігійний, а власне—христіянство. Коли воно розповсюдилось в Західній Європі, то зараз же стало до боротьби з релігією старою, поганською, і, звичайно, з усіма тими формами, в яких та мітологічна релігія проявлялась. Але ця боротьба на перших кроках мусила бути надзвичайно трудною; народові не так легко було розстатись з душею своєї старої релігії і з усіма формами, що втілювали ту душу. Романо-германський світ підлягав впливу римської культури і через те мусив і в сфері штуки перейматись тими вражіннями, що йому подавав Рим періоду занепаду. І ця штука мусила робити багато неприємностей отцям церкви уже і на ґрунті чисто римському, тим більше могла вона робити подібний же вплив, сполучившись з поганською творчістю „варварів“. Римська драма інтелігентного типу занепала, і натомість „чисто народня основа скоморошества,—зложення цілої касты служебників стародавніх релігійних обрядів народа,

¹⁾ Див. № 2.

стіхійних свят, торжеств шлюбної спілки, тризни, що з занепадом первітно-чистої і пуритансько-строкої обрядности обертаються тільки в розважателів народа, — ця основа одержала перевагу над літературною стіхією і підбурила проти неї боротьбу всіх споконвічних, захованих в цивілізованому суспільстві, засад стародавнього первітно-мітологічного побуту» ¹⁾. А ті роспусні форми, в яких виявлялись ці римські релігійно-артистичні забавки, особливо мусили обурювати проти себе християнських письменців. «Аполлінарій Сідоній і сучасні йому письменники з призирством згадують про театр їх часу, на якому панувало жартування гістріонів, спокусливі пісні жінок, супроводжені гуками тімпанів і гусель, грища, які обертали кін в арену цїрка чи акробатських вистав, де нарешті, на потїху пожадливої до видовищ юрми, виображались невтримані, хижі пристрасті чи солодка, явна роспуста» ²⁾.

«Пристрасть до такого театру, невтримно поривала за собою юрму, примушувала її забувати навіть видатніші події горожанського її життя, громадські скорботи та бідування».

В чім же конкретно виявились всі оті вистави, що так потїшали й захоплювали почуття західних народів в ранні доби їх нової, християнської культури? Про це ми можемо догадуватися і про це нам ясно свідчать гнобителі всього поганського того-часні духовні письменники.

«Святкування на честь настання весни й прокидання природи від зімового сна, веселий цікл обрядових грищ на честь Вакха під час збирання винограда, календи, перебирання чоловіків у жіночі вбрання, жінок у чоловічі, і вдягання звірячих шкур, як напр. перебирання оленями і биками в пору январських календ, згапене Оксеррським собором, весільні обряди, що їх Мартин Браганцький просто зве весільними виставами, похо-

¹⁾ Веселовскій. Старинний театр. стор. 1.

²⁾ Ibid. стор. 2.

ронні обряди, бенкету й грища і врешті уламки ранішої римської трагедії та комедії норівів, що перейшла з колонізацією в найдальші краї сучасного історичного світа, пієси Лентула, і Гостілія, проти яких повстає Тертуліан у своїй Апологетиці, трагедії та комедії, що виображають, по його словах, розгнзудані пристрасті та переступи, твори криваві, любашні й безбожні, врешті широкий розвит црків та боїв гладіаторів,—така була різноманітність родів видовищ і одмін драматичного початку в погаслому старовинному життю в той час, коли його застає християнська проповідь» ¹).

«Поволі всилене зближення з ріжноманітними племенами варварів і потім гвалтовно покинені ними Риму нові початки сімйового та народнього життя дали нову страву народно-драматичному елементу. Побутові святкування та обряди неминучомусли підтримувати і розвивати ті-ж явища і в пристарілому римському життю» ²).

Може бути, з надходом варварів прибули на південний схід Європи ті первітні представники скоморошества, ті *scamagi* або *scamatores*, про яких каже Юрнанд і другі стародавні літописці, особливий погаслий потім нарід, мапдрівний носитель і охоронець народних пісенних початків, подібний загадковому племені циганському, що вимира в нас на очіх».

З такого становища штуки, а з-осібна драматичної, з такого становища поганської релігії, яко підвалини драми, не трудно гадати про відносини, що мусили встановитися межи останньою і християнством, особливо перших віків, з їх гострим аскетизмом.

Засади братерства, всеобіймаючої любови до людскості, ідея поневірянь та суворого втримання за-для вгамування плоті, повне перебудовання сімйового та громадського життя, не могло знайти зразу великого числа цілих адептів; юрба, жадібна бувало

¹) Веселовскій, стор. 4.

²) *ibid*—стор. 5.

тільки до хліба та видовищ, не могла цілком і раптово спекатись од своїх засадничих нахилів: старі основи мимоволі пробивались через нову поволоку, і християнську спілку, що виростала з кожним днем, осягало неминуче для кожного новооберненого народа двоєвірство. З перших віків, побіч із відомостями про страждання мучеників, являються пересвіди і протести отців церкви проти пристрасі до поганських видовищ, проти явної охорони багатьох обрядів колишньої релігії, проти запровадження чужого народно-побутового початку в нові, прості й строгі звичаї. Тихі трапези любови, первітні християнські агапи, набувають поволі вдачу гульливих, вакхичних учтів припускаючи запровадження игрищ та інтермедій» ¹⁾. Те саме примічаємо ми і в відносинах християнської церкви до представників тієї поганської штуки і народних вірувань,—до всякого рода гістріонів. «Мандрівні гістріони, після повільного занепаду постійного театру, набувають ще більше значіння в житті народньому, і твори отців церкви та правила перших соборів не знаходять досить сильних мір для складання їм опіру; відлучення від церкви, позбавлення причастя нагрожувало їм; вступаючи до християнської спілки, вони мусили цілком одрікатися від своєї професії: духовні особи, що випадково ставали у зносини з ними, підлягали тяжким карам. Але привязання народу не легко було зламати, а скоморошество, переживши запровадження нової віри, знайшло навіть собі патрона в Святому Генезії, що, як оголошувало його життя, народіруючи на сцені християнський обряд хрещення, чудесно увірував у нього і потім постраждав за прихилля до християнства» ²⁾. Таким чином боротьба проти драматично-поганського елементу в житті народньому мусила бути в великій мірі трудною, в багатьох випадках навіть безнадійною. Цей драматичний елемент був, як ми бачили, одною з основних прикмет людської психіки навіть у найдавніші часи, і через те християнським віровчителям треба було з ним серйозно рахуватись. Не ухвалюючи, звичайно, поганської осно-

1) Веселовскій — Старин. театр., стор. 4.

2) *ibid* — стор. 5.

ви народньої драми, провидливі отці церкви мусили скористуватись принаймні формальним, зовнішнім боком останньої: тільки при таких умовах могло йти більш-менше успішно розповсюдження нової християнської віри. Католицька церква пішла власне цією дорогою. Вона завважила: «драматичний елемент, до якого так лежало серце римлянина, що знаходив його в великій мірі і в своїй релігії, в її містеріях і рочистих процесіях, був такий міцний, що його не могла обійти байдужо християнська обрядовість. Для народа, що звик до тілесного представлення абстрактних засад, до виображення важливіших, головних подій його мітології чи історії, що виконуються на його очі, треба було протиставити такого рода видовищам інші і в первітно-простих та наочних образах вияснити народові догмати християнства, або уособляти важливіші події євангельські. Цій zasadі обов'язана своїм драматизмом первітна католицька літургія, що розвивалась і поволі збагачувалась різноманітними обрядами та сценами, спочатку німими, групами маріонеток, процесіями, а потім все ширше і ширше розрослими до розмовних сцен і духовних піес» ¹⁾).

«Сама месса, кажучи словами Газе, була з часів Григорія Великого сливе цілком драматичним виображенням всесвітнього Голгофського видовища, цілим строем релігійних почувань од повного смутку *miserere* до радісного *gloria in excelsis*, і через те то вона завжди так зручно слугувала текстом для величних симфоній». Молитва пресвітера та диякона, антифонне співання хора, що заміщав собою уже в III стол. співи *ad libitum* самих прочан,—все це склало вже драматичну, оживлену однією ідеєю і струнко розвинену дію. Але на цьому не спинилась католицька обрядність; до святовідправи спричиняються маси рочистих видовищ, процесій і драматичних обрядів» ²⁾. Пристосовані первітно до важливіших свят церковного року, до Різдва Христового, Великодня, ці нові видовища поволі прикладаються до інших рочи-

¹⁾ Веселовскій—Старинный театр, стор. 6.

²⁾ *ibid*—стор. 7.

стих випадків, пам'яткових роковщин і т. д. По містах і селах проходять юрми перебраних біблійських та євангельських масок, що представляють собою свячені особи. С початку недоторканість святоців не дозволяла людям маскуватись у святі, і їх ролі в процесіях виконували ляльки та маріонетки, і тільки потім, по ослабленню первітного пурізма, поволі злились ті різнохарактерні юрми рябих масок, що фігурували при кожнім народнім святі. На думку Маньєна, вже в V чи VI віці почались процесії на спомин вступу в Іерусалім, при чому Христа виображав один з попів, що сидів на ослі. Тако-ж рано, безперечно, виник звичай, споружати процесії на протязі страстного тижня, звичай, непо-рушно захований у багатьох місцевостях Франції та Італії до нашого часу; знемогаючи під тягарем важкого хреста, повагом інов Спаситель, підпадаючи зневазі та лайці перебраної в ніби єврейські убрання юрби, сторожа в римських убраннях, первосвященники верхи на розкішно прибраних конях, Іосиф Ариматейський, одно слово, вся обстановка євангельського оповідання, часто ви-бачливо змінена і фантастично доповнена, відживлялась і уособлювалась для народу в цій процесії. Але найбільше значіння в відносинах до розвою духовної драми мали обряди, що виконувались в самій середині церкви. Читання самого євангелія в стра-сний тиждень поділялось драматично межі кількома священо-слу-жителями; в старих виданнях страстного вжитку, по свідoctву Леруа, вірші ще відділяються один від другого значками + C.S., при чому слова, означені хрестом, ясували мову Спасителя, відзнака C—означала слова, промовлені співцем (chantre) або читцем, врешті S — промови в синагозі. Газе теж укажує на за-хований доси звичай римських перков виконувати у ранній од-праві, в страсну п'ятницю, відповідне читання з євангелія, в ви-гляді ораторії, де слова Спасителя виконує тенор, Пілата бас, первосвященників, сторожі і народа—хор, слова-ж самого єван-гелиста гучать в вигляді ренітатива. На Різдво серед церкви ста-вився зразок ясел, оточений спочатку мальованими виображен-нями, а потім статуетками чи рухомими ляльками (маріонетками), що представляли Богородицю, пастухів, осла та бика; ймовірно,

що й младенець виображався у вигляді статуетки. Наочне виображення подій, що обставили Різдво, доповнювалось промовами кліриків з-за віктаря та співанням духовних кантів. Ніч на Великдень теж ознаймовувалась різними обрядами: з співанням і відповідними промовами витягався з труни, споруженої під віктарем, хрест, положений туди у велику п'ятницю.

В других епархіях Воскресення Христа віщувалось промовою попа, вдягненого янголом, у білому хитоні, з золотим осянням над головою, до двох жінок, що виображали Богородицю та Марію Іаковлю (їх вдавали два молодих попа, закутані в свої плащі *ad similitudinem mulierum*, як це вказано у церковному вжитку ¹⁾); по словах Герберта, останні ввійшли у храм, виголошуючи у пів голоса і на виспів «*quis revolvat obis lapidum*»; тоді диякон, що виображав янголя, стрівав їх біля труни, що пропускатись в одному з побічних віктарів, питанням (яке він теж співав): *quem queritis?* Жінки відповідають: *Jesum Nazareum*. Тоді диякон (промовляючи: «*non est hic*»), додавав «*ite, nuntiate*» і потім, обернувшись до хору, починав гімн «*Surrexit Dominus de sepulchri*», по якому слідували «Тебе Бога хвалимо», інтоноване абатом, при супроводі всіх дзвонів». Не обмежуючись спорудою подібних обрядів у найбільш важливі церковні свята, духовенство поволі росповсюджувало цей звичай і на інші рокисті дні; в свято трьох царів (Епіфанія) в одправу вводилась їх розмова з Богородицею (по вказівці Еберта, одні з самих ранніх драмованих епізодів, бо чудо появи звізди було першим, що ознаймувало земне життя Спасителя); в день вибивання немовлят чулися скарги нещасних матерів, і являвся Ірод, що віддавав свій жорстокий наказ (цей епізод розвинувся потім до значного обсягу в духовних маріонетних піесах); в день св Духа в церквах Італії існував звичай наочно вдавати схід святого Духа на апостолів; вогненні язика дійсно спускались з церковної бані на юрму зібраних і костюмованих кліриків, — цей звичай існував

¹⁾ Старинный театр. — стор. 8—9.

до другої половини 15 віку. Врешті на протязі страсного тижня виконувались часом так звані «жалі Марії» (*Marienklage, planctus Mariae*), що викладались спочатку в вигляді діалога Марії з Іоанном, — жалі, що послугували своїм чередом основою для цілої низки творів містеріальної вдачі». В таких ще неясних образах заложено було підвалини дальшому розвитку духовної драми, всі її головні роди та відміни було вже накреслено; зоставалось з'єднанням в них духовного початку з народним довершити розпочате, перетворити уривочні сцени в цілі драматичні твори і поволі підвистити їх від служебної ролі до цілком самостійного існування» ¹⁾. Це однак зробилось не хутко.

Духовна драма, «по часу рукописи, не доходить далі XI в., про те драматичні вистави духовного змісту мусили явитися в церквах південної і західної Європи далеко раніше XI в.» ²⁾. Але «через те що сама драма ще була занадто тісно з'єднана з церковною одправою, то й ці невеликі церковні драми вважались всіма за невідніману частину церковних служб (*officia*), віднесених до церковних свят» ³⁾. І тільки по вияві в них чогось окремого від одправ, їх зовуть «*ludi sacri, mysteria*». В рукописі ця духовна драма могла й не бути, бо її знав напам'ять увесь причт. «От через що давніші зразки церковної драми знаходяться частіш за все в служебниках XI—XIII в.в. під назвою одправ» ⁴⁾. Амаларій Мецкій, що описав коло 830 р. святочні одправи, не говорить про драми «власне через те, що такі обряди в його добу, певно, ще не досить гостро визначились і відокремились від церковної одправи». ⁵⁾ Але цей процес відокремлення драми поволі настає, драма поволі від церковного обряду відступає, хоч і носить іще назву, що вказує на близькість драми

1) Веселовскій.—стар. театр.—стор. 10—11.

2) Полевой—стор. 53.

3) *ibid*—стор. 53—4.

4) *ibid*—стор. 54.

5) *ibid*—стор. 54.

до того обряду (*ministerium*, а відтіля й «містерія» — що значить служба, одправа).

І «природний розвиток містерії з церковного обряду твориться непомітно, завжди ускладнюючись, побільшуючи число дієвих осіб, спочатку обмежане тільки присутнім церковним персоналом, поширюючи коло виображених свячених подій і доповнюючи речення Нового Завіту належними до них ветхо-завітними пророкуваннями, проображуваннями, і в решті з огляду на більше та маюче навчання маси, представляючи короткий переказ чільніших моментів біблейського та євангельського оповідання, починаючи від створіння світа» ¹⁾).

«Біля показаних головних церковно-драматичних обрядів починають складатись цілі групи нових церковних драм, з кантік та промов, що виголошувались з вівтаря, ніби від лица Богородиці, Йосипа, пастухів,—в той час, коли в церкві стояли міньяторні ясла та ляльки чи писані зображення названих осіб. З цього первітного різдвяного обряду поволі складається різдвяна драма; неодушевлені предмети замінюються дієвими особами в убраннях, промови кліріків, захованих за вівтарем, природними розмовами акторів по за нього, на очіх побожного народа; врешті, один лиш момент уклонення пастухів, що доси виображався, споряжається переказом євангельського оповідання, і починаючи з Благовіщення, вводить всі аксесуарні подробиці, вишищення немовлят, розмову Ірода з волхвами, втеки до Єгипту і т. д. Так само і з короткої сцени янгола з жінками, що шукають Христа по його воскресенню, витворюється найпросторіший і повніший з усіх виглядів духовної драми, — драма пасхальна, що обнімає собою потім виображення страстей Господніх, воскресення, появи апостолам.

Найкраще можна простежити цей процес на порівнянні опису пасхальних обрядів з *officia*ми X—XI вв. Тоді ми побачимо, що пасхальний обряд, «спочатку поширений прозаїчними

¹⁾ Старинный театр—стор. 202.

вставками та описами, потім зовсім перемінився і одержав цілком правильну віршовану форму, в якій самий обряд містився вже, як тільки складова частина, хоч у ньому все ще не можна не бачити основи, з якої розвинувся весь твір». ¹⁾

Розвиту пасхалії багато спричинились виникші в перші віки християнства рочисті процесії в костюмах, що вдавали хід на Голгофу і представляли, по перенесенню їх у сценічну обстанову, готову підвалину для драматичного твору. В самому способі передавання свячених подій твориться поволі переворот і всі важливіші речення виголошуються на виспів і потім навіть співаються відповідно обраним церковним мелодіям, поки натовп нових засад не рішає духовної драми її первітної вдачі і не зрівнює її з звичайною розмовною мовою.

Але це все потім; поки ж що духовна драма XI віку тісно звязана з церковною одправою, і дослід її в тих пам'ятниках, що до нас дійшли, дає такі виводи про неї: «не відокремлена від церковної одправи, вона ще стояла в тіснішій залежності од тих умов, серед яких зародилась. Залежність ця виражалась перш за все в тому, що вистави церковних драм відбувались в мові латинській, як і вся церковна одправа, і ці драми починались, кінчались, а в багатьох місцях перетинались по-середині молитвами чи покличами «amen», «alleluja», що складали невід'ємну частину церковної одправи» ²⁾. Крім того вони співались, засновувались на св. письмі і виконувались духовенством. В XII віці, навіть в кінці XI-го, ця драма значно посунулась наперед, і це з причин, що містились у ній самій.

Виходячи з церковно-обрядової формули, первовзір драми мусив засвоїти собі і її мову, орган всієї одправи, мову латинську; таким чином головна мета драмування християнського вчення, наочність і легка зрозумілість для маси досягалась тільки зовнішнім засобом: нарід бачив перед собою уособлені зображення свячених осіб, але не розумів розмов їх. Таке розладдя, що

¹⁾ Полевой. стор. 70.

²⁾ *ibid*—стор. 95.

могло пошкодити пропаганді, не могло тривати довго: з раннього часу духовенство силкується заповнити хибу зрозумілості латинської одправи і літургічної драми»¹⁾. Відповідну гармонію встановлено було зближенням в XII віці церковної драми з народним елементом. «Подібне поривання до зближення з народним елементом і з-осібна з говором народним, не могли довго лишатись чужим духовній драмі, в латинській мові якої починають проскокувати спершу окремі вирази і врешті широкі, ніби вводні сцени. Зближення з пародною мовою умовлювалось, крім осягнення зрозумілості для народа, і неминучостю притягти до виконання бистро-розвиненої драми мирян, участь яких могла надати більш оживлення сценічній її обставі, для якої ставало бракувати одного персонала духовенства. Таким чином склалось непомітно злучення церковного й свіцького елементу в світі драматичної обрядовости, що з віками одержало важливі історичні skutki»²⁾. Першим таким skutkom сталося те, що «в кінці XII в. бачим у Франції цілу драму на народній мові (*Ordo representationis Ade*)»³⁾.

Але «участь мирян не могла одбитися на одному тільки зовнішньому складі мови містерії; це неминучо внесло з собою риси чисто-народні, що часто перечили вдачі останніх виділів драми, і звикші до складу своїх пісенних обрядів та імпровізацій гістрійонів свіцькі виконавці ледве тримались меж побожної творчости, що гальмували вільне натхнення; вони переступали їх непомітно і вабили за собою духовних акторів, ще близьких до народнього осередку, до забуття гідности і суворой знеслости вистави; живий початок переважав гнітучі форми; святість виображення осіб паралізувалась вибачливо введеними в духовні ніеси характерами виключно забавними»⁴⁾.

І всі ці відносини народа до сюжетів церковних цілком умовлювались його світоглядом і старо-поганськими звичаями. Як

1) Веселовскій. Старинный театр.—стор. 29.

2) *ibid*—стор. 30.

3) Полевой—стор. 100.

4) Веселовскій. Старинный театр—стор. 33.

не дивитись на церковну драму, що в очіх духовенства мала вигляд святощів, в усякому разі треба завважити, що вона мала метою забаву, що вона призначалась для веселощів, хоча б останні й мали вдачу веселощів «духовних». Народ веселощі розумів по своєму, і наслідки цього розуміння виявлялись у самій церкві. «В самий короткий час церкви,—трудно повірити, каже історія драми¹⁾,—сповнились проявами свіцьких веселощів: шумливими оргіями, піснями, танцями, що супроводились і музикою і жартівними перебираннями; «свіцькі пісні дуже рано вриваються в церкву»; «в VII—IX вв. духовенство і нарід за-одно складали церковні гімни»; «а як круг церковних пісень і сама вдача церковного співання встановились на Заході тільки геть пізніше (в кінці XII в), то й розуміння про те, що здавалось для церковного вжитку, було саме темне і неозначене. На цій підставі пісні, цілком свіцькі і по змісту, і по виспіву, співались під час одирави в церквах і духовенством і мирянами, а з другого боку, духовні пісні... підлягати в різних місцевостях ріжним переробкам... робились народними»²⁾).

Народ тим охвітніше співав у церкві, що «не одрізняв своїх свят, по значінню, од свят церковних»³⁾. «От через віщо в дні деяких святих, жінки й заводили в церквах формальні хороводи з піснями й танцями; навіть і далеко пізніше, в XII віці, під час рочистих процессій, жінки... тако-ж співали веселі пісні»⁴⁾. Але, як ми знаємо, «пісня в народі бува, звичайно, тісно сполучена з музикою і танцями. І в церквах також ці відносини межі піснями й танками не одмінились ні трохи»⁵⁾. «Од кінця 13-го віку заховалась навіть така звістка, що вказує, як танці в церквах були сливе повсюдною зявою»: «вони подекуди тягли своє існування і по XII віці, але вже були пристосовані тільки до

¹⁾ Полевой—стор. 42.

²⁾ *ibid*—стор. 43.

³⁾ *ibid*—стор. 44.

⁴⁾ *ibid*—стор. 45.

⁵⁾ *ibid*—стор. 45.

небагатьох великих свят, як неминуча частина їх приватного святкування»¹⁾).

Подібні прояви дикої гульні мусять вразити всякого, хто порівняє це поводження правовірних у церкві з поводженням людей такого-ж типу, сучасних. Але залишаючи на-бік всякі дивування, ми повинні запитати, де ж причина такого дивовижного з'явища і як дозволяли його в церквах ті, хто мусив дивитись за порядком у церкві,—власне духовенство? Коли говорити про вище духовенство, то йому не можна закинути в цьому сенсі нічого,—ми маємо ряд свідочств, як подібні виступи в церкві суворо забороняються. Але не так стояла справа з низчим духовенством, з його загалом. Воно перш за все не було здатне стояти на сторожі церковно-християнських інтересів і виступати супроти народних видовищ з їх різноманітними забавами. З одного боку на духовну кар'єру ступали особи тільки за-для самої кар'єри і для її приваби. Вступивши з такою метою до кліру, попи-неофіти не могли спекатись свого ранішого світогляду і своїх рапінших звичок. А через те молодь, «вступаючи у церковний стан, завжди більше дбала про веселощі, забави й пустоти, ніж про заховання чистоти і недоторканости обрядового боку християнства»²⁾).

З другого боку, до того кліру вступали часто люди неосвічені, цілком народнього світогляду. Звісно, що вони мало чому могли навчити своїх парафіян, але за-те, стоячи близько до народнього осередку, мусили спочувати і всім проявам «духовних» веселощів, як вони виявлялися в церкві.

Мало того, вони сами приймали участь у тих веселощах і освячували їх своїм авторитетом. От через що «під час святочних веселощів, побіч з піснями й танцями, в церквах дійсно не лише миряне, але часто навіть і скоморохи, надягали на себе одіж духовних, а ті передягались у свіцьку одіж і скомороше вбран-

¹⁾ Полевой—стор. 46.

²⁾ *ibid.* стор. 37.

ня»¹⁾. Крім того, різні народні обряди в церкві свідомо «ховались низчим напівсвіцьким персоналом духовенства і одбилися на розвитку їх в цілий органічний ритуал наївного шанування осла, що тричі став у великій послузі, по переказу Нового Завіту, в найбільш важливі хвилини життя Христа й Богоматері»²⁾.

«Шанування осла й було самою ранньою формулою святкування дурнів, біля якої під вирослим впливом народньої стіхії поволі розвинулись різноманітні жартівні обряди середньовічного духовенства»³⁾. Наслідком цього сталося те, «що під час самої одправи... диякони і піддиякони в масках, перебрані у жіночу одіж і в скоморошу «скруту», танцюють у храмі, співають на хорах соромицькі пісні, їдять ковбаси, сидючи на самому престолі, поруч зо священником, що править одправу, тут-же грають у кістки і наповняють церкву смердючим димом кадил, в яких спалюють шматки старих підшов, всюди з криком бігають, танцюють і стрибавуть»⁴⁾.

Разом з тим і самі клірики тікають до мандрівних труп і потім, вертаючись до церков, як це звісно з даних XII—XIII вв., «будучи присутними при одправі, вони дозволяли собі співати різні пісні, зложені на голос найбільш відомих пісень церковних, чим, звичайно, збивали з пуття священослужителів, перебаранчали поправному ходу церковної одправи і каламутили на-рафіян»⁵⁾. При таких умовинах не дивно, що народний елемент мусить увійти у церковну драму, і її історія в цей період власне й є історією переймання драми народними впливами та надбання форм і істоти, цілком відповідних різноманітним народним потребам.

Ставши по мові народньою і таким чином зробивши крок вперед в смислі соціального значіння, в смислі приступности для

1) Полевой—стор. 47.

2) Старинный театр. — стор. 35.

3) *ibid.* — стор. 35.

4) Полевой—стор. 50.

5) *ibid.* стор. 48.

МАРТЬ. 1907.

народу, драма XII віку зробила крок і в смислі естетичному. «В містерії XII віку ми бачимо чисто драматичний інтерес; вона з'являється вже цілком сценічною виставою, в якій помітні досить ясно визначені відносини дієвих особ і публичности, в якій бачимо й більш складну обстанову, чим у містерії XI віку, в якій і самий персонал не стіснено більш вузькою межею тільки того, що було потрібно для виконання всім відомого обряду» ¹⁾).

Духовна драма очевидячки розросталась; і хоч, з одного боку, вона ніби освячувалась авторітетом церкви, за - те з другого — їй ставало все тісніше й тісніше в царині церкви.

В цей період західної драми сценічна обставина уже розвинена. «Вся середина церкви од хора й цвінтаря до вівтаря слугувала місцем дії для містерії, що не мала ще жадної сцени і відбувалась, значить, не перед народом, а серед народу» ²⁾; і одначе при таких умовах «дії стає ніяково й тісно в церкві, де занадто багато доводилось пропускати і тільки *quasi* виконувати; от через що дія містерій починає також поволі виділятися з тісного місця в середині храму» ³⁾).

«Вівтарь, приділи і нефи церков були занадто невиробленими сценічними приладдями: зміцнення життєвої основи вело до визволення від церковної фєрули, до виходу на простір, за церковну огорожу. Імпульс в цьому випадку було дано самою церквою. Ганьбу й прокльопи, якими стовпи її громили раніш поганські театральні вистави, пірки, народні свята, перепесено було на драматичні вистави в церквах, що ухилились від первітньої вдачі і припижували в очі вищих духовних сфер привабність церковної основи» ⁴⁾. Духовна драма XII віку мусила через те потроху виходити з меж церкви, — і вона переходить в церковну огорожу. Проте в XII віці вона ще відбувається «в середині і з-окола церкви» ⁵⁾.

1) Полевой — стор. 101

2) *ibid* — стор. 146.

3) *ibid* — стор. 147.

4) Стар. театр. — стор. 37.

5) Полевой — стор. 148.

Навіть більше: «умови обрядности» тіснили містерію і в 12 в., навіть після того, як вона покинула стіни церкви й переселилась у церковну огорожу; її ще силкуються зв'язати з церковною одправою; починають виставу містерії молитвами або читанням того місця св. Письма, яке стало підвалиною драматичного сюжету: замикають його співанням звичайного «Amen», „Тебе бога хвалим“, а також і другими молитвами»¹⁾.

«Але цей зв'язок з церковною одправою в XII віці уже видимо слабшає і стає чисто зовнішнім». Це особливо завважається при переході драми у вік XIII-й. Тепер «латинські містерії більше й більше виходять з ужитку, бо вже не притягають уваги юрми»²⁾. Потім з'являється «більше свободи в поводженню з текстом св. Письма, більше штуки у розположенню сцен, нарешті і в самих характерах більш означенности, більш істини»; в драмі вже «не згадується про участь хора, не наводиться жадна молитва, жадне євангельське речення»³⁾. Разом з тим виставлення містерій у цей час цілком перейшло до рук співців скоморохів, що й до того часу безперечно брали участь у духовних виставах, навіть і тоді, коли вони ще не переходили за поріг церкви»⁴⁾. Але разом з усім одним поступом, драма все більше мусила підлягати уганянню з боку вищих урядовців духовних.

І справді, «уже на початку XIII віку папа Іннокентій III 1210 року повставав у своїх посланнях до єпископів проти вистав, даваних у церквах; собори у Зальцбурзі, Трірі, Кон'яці, та Буржі (у другій половині XIII-го) цілком забороняють святкування, танці й драматичні обряди в церквах; збільшена в них участь жонглерів та повільна перевага народної стихії, очевидно, кидають в мотивуванні цих заборон більш за все тіні на вистави містеріального типу. Зарівно з жартовими святами і різними одмінами свята дурнів, підлягали переслідуванню, й містерії.

1) Полевой—стор. 102.

2) *ibid*—стор. 162.

3) *ibid*—стор. 165.

4) *ibid*—стор. 198.

Вигнані з стін церковних, вони не зараз поступились перед силою; просторінь в середині церковної огорожі, гробовища з їх пам'ятниками, склепами і яскинями стали першим притулком для угноєної духовно-народної драми. Про те зв'язок з церковною обстановою не поривався, і церква слугувала для виображення святіших місць і подій; дія відбувається в огорожі, але рай міститься в церкві, і відтіля чується голос Бога-отця, відтіля, певно, виходять і янголи»¹⁾.

Новий період історії духовної драми, що починається з упродовження її на гробовищі, тягся вельми довго: заборони театральних вистав на гробовищах, виникаючи з самим початком їх, повторюються до другої половини 16-го століття, і як Утрехтський єпархіальний синод забороняв у 1293 р. *ludos theatrales in ecclesiis et cimiteriis*, так і ліонські *statuts synodaux* 1566 і 1567 років забороняють фарси й трагедії і т. д. в церквах і на гробовищах.

Стиснена відусюди, духовна драма виходить нарешті за церковну огорожу, скида з себе пута умовних клерикальних вимогань і йде на зустріч запитам народного життя; перехрестя, майдан, вільне місце під голим небом, нашвидку збита сцена—заміняють собою віталь, нефи, цвіталь і різноманітні приналежності гробовища. Драма дожила до свого визволення»²⁾.

«Містерія була первітним виглядом духовної драми і послуговувала загальним назвиськом для різноманітних виглядів її. В латинських списках вона носить назвисько *ludus*, в Італії—*rap-presentazione, mistero, festa, storia*, в Німеччині *Spiel, Geschichte*, у Франції—*jeu, mystère* і т. д. Сама назва містерії, походячи від латинського *ministerium*—обряд, цим самим показує на ранній зв'язок її з церковним обрядом. Різдяні містерії, що мали прототипом вертепний обряд, і пасхальні, що вийшли з відомого уже ритуального діалога, склали перші й основні групи, біля

1) Старинный театр.—стор. 37, 8.

2) *ibid.*—стор. 38.

яких відбувався розвит нових. До виображення подій, що супроводили Різдво Спасителя або його Воскресення, прилучались всі події Ветхого Завіту, що мали до нього відносини доходячи навіть до створіння всесвіта, і весь ряд епізодичних сцен приймав образ оригінального цілого, що носило в Англії вдатну назву колективних містерій. Більший розмір захопленого драмою періода свяченої історії умовлював і більше число виконавців і значну довжину вистав: колективні містерії, що виконувались в Англії на страстному тижні, розложено було на три дні, починаючи з великого четверга: одна колективна містерія, знайдена в Іорку, містила в собі більш тридцяти окремих піес, а D'ontreman, історик Валансьєна, каже про містерії страстей в 25 днях. Часто розтягненість пієси принуждала на час перервати виставу; так в одному селі кантона Унтервальден почали виконання містерії страстей з семи годин ранку, в п'ять о полудень ще багато zostавалось до кінця, і актори мимоволі мусили вдатись до своїх звичайних занять; один з них, вийшовши на сцену, прохав глядачів почекати, бо всі дванадцять апостолів пішли дойти корів»¹⁾. Але містерія, навіть колективна, не могла бути прихильним ґрунтом до розвитку духовної драми. Всі умовини її складання сковували цей розвит: сюжетом їх головно був Спаситель, і оповідання про нього мусило проводитись в межах відомого євангельського тексту. Крок поступу зробила драма тоді, коли вона від зображення Христа перейшла до різних святих. апокріфічне життя яких часто давало повний простір для поетової фантазії. «Вшанування святих, що приймало поволі широкі розміри в католицькому світі, одбилося на дальшому розвитку духовної драми складанням особливого вигляду містерій, присвячених уславленню життя, діянь і чудес святих, найбільш популярних у народі: містерії чудес або міраклі (Miracle-plays) слугували часто навіть головнішим і переважним типом драми взагалі; довгий час під словом Miracle-play англійський народ розумів усю суцність духовно-драматичних творів.

1) Старинный театр стор. 39, 40.

Розвит міраклів доходить до апогея в XV столітті, коли з'являється у Франції гігантське зібрання міраклів «Діяння апостольські», що складаються з дев'яти книг або 4 день¹⁾.

Розвит матеріалу і сюжетів для драми посунули останню далі. «Стикаючись з любимими мотивами народного життя, містерії давали часто місце уособленню абстрактних засад поруч з оживленими людськими типами; честність, правда, милосердя одержують рішуче значіння в кругу лиць, що діють в старіших містеріях. Розвит в творах народного життя аллегоричного початку рано одбивається на духовній драмі, впроваджує його і в неї і швидко приводить до переваги його над іншими елементами і до торжества вчення моралі.—звідки й назва нового вигляду народно-духовної драми—*moralité*; цей вигляд веде за собою потім пристосування її до мет освітніх, в руках досвідних моралістів, і зближує її з дідактичними вправами духовних шкіл»²⁾.

«В подібних уособленнях не слід про те бачити одно поривання до морального навчання; мети дідактичні дійсно не були чужі й старішим містеріям, але перевага моральної основи завершується лише в пізніший період; вказаний же захід стрівається і в народній поезії, а в ранніх піснях трубадурів ми стріваємо змагання церкви з синагогою»³⁾.

«Драматична переробка євангельських причт складає вже собою крок вперед до повного виділу моралів, яко окремої частини»⁴⁾. «Але з зміцненням духовного театру, з усиленням впливу на нього ріжноманітних брацтв, що часто містили в собі в значній мірі інтелігенцію країни, окремі моральні вставки в великих містеріях, де-не-де заведені в них аллегоричні особи, нарешті й драматичний переказ причт поступається місцем струнким тво-

1) Старинный театр.—стор. 40.

2) *ibid*—стор. 44.

3) *ibid*—стор. 45.

4) *ibid*—стор. 45.

рам, цілком закінченим і перейнятим лише вдачою наочного навчання у вірі»¹⁾).

«Твори такого роду, перейняті в сильній мірі містичізмом освічених церковних сфер, цілком придатні були для духовно-освітньої мети, через те, при вкоріненню духовної драми в школах, академіях і колегіях,—гніздах проповідництва і побожної пропаганди, моралі займають одно з видатних місць у шкільній драматургії»²⁾).

Такі були головні типи середньовічної драми; кожен з них мав спеціальний круг сюжетів; кожен з них мав тим самим і ґрунт для окремого розвитку. Винятком тільки були згадані колективні містерії, що по своїй внутрішній будові мали всі данні для того, щоб загубити свій первітний вигляд. «Колективні містерії при всій грандіозності плану не представляють ще значного поступу в розвитку духовної драми; переходючи від зображення поодинокі події до змалювання низки головніших подій священної історії, вони рідко сполучають їх внутрішнім зв'язком, за те в окремих, складових частинах безборонно докінчується обробка епізодів, обмалювання характерів, розвит сценічних засобів і постанови. Пієси ці подібні до просторих свячено-історичних хронік, так слабо сполучених внутрішніми ланками, що окремі їх частини легко можуть виділитися і скласти окремі самостійні твори. Так з колективних різдвяних містерій Англії виділились окремі пієси, що слугували розвитом лише однієї сцени первітної пієси—уклонення пастухів. Це пасторальні містерії, коли можна так висловитись,—*paginae pastorum* (від *pageant*—назва містерії взагалі), як їх звали в старовину в Англії, що оживляли епізодичними вставками мальовничу і завжди близьку народному серцю сцену»³⁾).

«Від драмованих хронік недалекий перехід до хронік історичних, між якими сполучуючим кільцем слугує або втручання божественної сили в діла людей, або чудесне обертання невір-

1) Веселовській—стор. 45.

2) *ibid*—стор. 48.

3) *ibid*—стор. 48.

них чи «поган» в християнство, або звитяга над ворогами хреста»¹⁾. «Перехід від містерії власне до історичної хроніки відбувається непомітно; вченість духовних писателів або поривання до самостійної творчості писателів мирян, трубадурів, поетів примушує їх шукати засобів за межами вичерпаних багатьма головніших моментів Ветхого й Нового Завіта»²⁾.

Правда, свіцький характер цієї нової форми драми виділяється і запановує не зразу; релігійні відносини і взагалі теологічні риси проскокують і тут цілком очевидно,—але нову течію видко уже в великій мірі: «історичні подробиці, змішані з легендарними вставками, заслонюють релігійний колорит, а численні народні—надають твору характер свіцький»³⁾.

Вступ свіцького елемента в містерію дає вже ґрунт для реформування духовної драми в цілком свіцьку і стає новим кроком в її органічному поступі до визволення з під кормиги теологічних впливів. Такий крок представляють «містерії, виникші з народних легенд, повір'їв та казок; вони відступили від певного оповідання історії, щоб наблизитись до почасту апокріфічного оповідання історії, або ходячої новели чи повісті. Подібні твори, що від часу з'являються у різних письменствах Західної Європи, складають собою ланку, що сполучує старий духовний театр з свіцьким; лише при існуванні цього попереднього періода з легендарним змістом, що розроблювали любими народні теми, стало можливе потім повільне складання нової європейської, переважно англійської, драми,—драми Форда, Гріна, Марло і врешті Шекспіра»⁴⁾.

Але цей свіцький характер драми, звичайно, міг розвинути лише тоді, коли вона зовсім вийшла з церковної огорожі і стала мати самостійне призначення — одного з родів суспільної

1) Старинный театр—стор. 50.

2) *ibid*—стор. 51.

3) *ibid*—стор. 51.

4) *ibid*—стор. 56.

естетичної розваги. «Вийшовши з церковної огорожі, містерія була стрінута народом з одчиненими обіймами; свобода від умовних стиснень, свобода від узької і незмінної обстанови—надавали їй сили і нові завдатки розвитку. Першим наслідком пережитого перевертання було створіння своєї самостійної сцени» ¹⁾. А для цього насамперед «треба було знайти засоб сполучити на невеличкій просторині зображення троїстого місця дії передаваних подій: землі, раю й пекла», маючи на увазі конечність наочного представлення взаємин сил неба й тьми до земнородних. Цій потребі задовольняло трьох-поверхова споруда містеріальної сцени: земля, що хиталась межі добром та злом, містилась в середньому поверсі, над яким підносився рай, а знизу невитворений як слід механізм рушав двоє величезних щелепів, що виображали пащу пекла і приймали в своє надро одкинутих грішників. Вся будова будувалась над рубленим помостом, що перший час по вигнанню містерії з церкви слугував єдиною для неї сценою. Кожний поверх ділився двома стінками знов на три виділи; в спідньому поверсі, що представляє житло сатани, власне пекло, в середньому виділі його, що лучився через двері з другими, йшли дві бічні драбини в середній поверх, що виображав землю; будова його була далеко складнішою від других через велику ріжноманітність в представлених місцевостях і значного числа вставочних сценічних подробиць; тільки одна драбина лучила цей поверх з горішнім, що будовався над самою глибиною сцени і відзначався взагалі невеликими розмірами. Це розположення багато спричинялося до оживлення дії, бо іноді траплялось грати в той самий час у декількох виділах; крім того для навчаючих апотеоз, що почасти закінчали містерію, воно було вельми зручне: на очіх всіх грішна душа скидалась у пекло, де гемони приймали її з лихою віхою, тоді як праведник займав уготоване для нього місце в раю межі святими та сповідниками Христа. Описаний устрій сцени не був спільним для всіх місцевостей; іноді

¹⁾ Старинный театр—стор. 61.

не було зовсім поверхового поділу, і рай і пекло розкладались на одній площині з землею. По боках її сцена значно роздавалась у ширину при незначній глибині, а пеклом иноді слугувала величезна діжка, в якій мав своє пробування царь п'їтми. Навпаки тому, при виконанні англійських колективних містерій, не задовольнялись розставленням різних місцевих подробиць на одному помості, але роздроблювали її виконання межі кількома дерев'яними будовами, при чому актори, скінчивши один акт, переходили на другий приміст і там уже продовжували розпочату дію.

При постанові французької містерії *de l'incarnation et de la nativité de notre s. Jėsus Crist* 1474 р., ринок в Руані було застановлено ешафотами чи примостами, з яких крайній східний виображав рай, а спідній його поверх—Назарет; біля нього містились примости, що виображали Єрусалим і Віфлеєм і врешті Рим, що замикали собою всю просторонь сцени.

Окремі примости, що слугували для виконання цілого акта пієси, або самостійно закінченого, але не великого твору, почасту наділялись колесами, і через те могли бути пересовувані з місця на місце, зближатись межі собою і віддалятися, і крім того давали змогу швидко переносити виконання тої-ж самої містерії в різні пункти. При подібному устрої поділеної сцени виник звичай визначати над окремими примостами наддане їм сценічне значіння через дошки з написами... Для роз'яснення трудно зрозумілої зразу місцевости актор почасту, попередю поручивши себе публіці, називав місце, де він діятиме.

В простороні межі балаганами рушав народ; процесії, що входили в склад пієси, одержували разом з тим простір і ефектність. Сцену позбавлено було сливе всякої допомоги декоративної штуки; вельми рідко мальовані зображення звірин розставлялись біля коліски святого младенця—звичай, що заховався від маріонетних різдвяних вистав у церквах... Перемін, що творяться машинами, не було також ¹⁾. «Декорації і куліси являються

¹⁾ Веселовскій стор. 62, 64.

вельми пізно на сцені старого театру; появу їх в Англії відносять до часу царювання Якова I-го... Про те дрібні сценічні причандали... очевидноки відзначались різноманітністю і вірністю» ¹⁾

«Перші костюми в містерії, що ще свято хоронила духовну вдачу, склались під виключним впливом іконописі й церковної скульптури. Спочатку вбраннями слугували священницькі ризи та інші церковні убори, що брались на часовий вжиток» ²⁾ «Убрання другорядних особ, народа, вояків, первосвященників, продавця омаст, якими умащається тіло Христа, трьох Марій, вбрання історичних особ у пізніших містеріях, були з такою-же легкістю, яка почасти вражає спостерегача навіть в картинах найбільших італіянських художників вщерть до XVII віку, цілком взято з власного життя народу і, не вважаючи на етнографічні й історичні сперечности, прикладались до найрізніших типів. В зображенні поган, їх жерців або властителів варварських народів, вдавались до отождаснення їх з племенами, в зносини з якими поставили Європейця хрестові походи, з Сарацинами». «Доповненням до вбрання, в початковім становищі театральної гріміровки, слугували почасти маски... й парики... У Франції вжиток масок при містеріях було заборонено декретом парламента 20 травня 1536 року ³⁾.

«Вистава починалась раннім ранком, коли піеса мала широкий обсяг, взагалі відбувалася в день і спинялась коли починало темніти: задовго до початку, зодягнені в свої різнохарактерні вбрання, виконавці містерій, без різниці стану й гідности виображаних характерів,—янголл разом з демонами, мученики за віру з жорстокими їх мучителями, Христос і апостоли з Пілатом і первосвященниками,—сідали на лавах, за відсутністю лаштунків, на авансцені головного примосту, чекаючи на початок вистави. Глядачі розташовувались по місцях, подібних до трибун, що

¹⁾ Веселовскій — стор. 62, 64.

²⁾ *ibid*—стор. 66.

³⁾ *ibid*—стор. 68.

споружаються в наші часи при різних процесіях, це-б то складались з ряду лавок, які підвисшались послідовно одна над другою і розкладались по прямій лінії, або рідче—амфітеатром».

«Вистава йшла під голим небом» ¹⁾.

«Окличник, вістник, *le meneur du jeu* чи *praecursor*, — як він зветься часом у латинських текстах, відчував зібраним про початок вистави, прохав їх заховувати порядок і тишу і давав декілька загальних пояснень відносно наступної пієси. Цей звичай викликався необхідною konieczністю пояснень трудно зрозумілого латинського текста перших містерій; в цьому пролозі, виголошуваному завжди на місцевому наріччю, духовенство для більшого успіху своєї пропаганди, переказувало в простих виразах складні й почасти перейняті символічним змістом промови й дії свячених осіб драми. І в цьому пролозі раніш всього починають виявлятися народні вставки й свіцькі, навіть комічні, звороти». «При повільному визволенню містерії від клерикального впливу, і серйозний пролог обернувся в широкомовні відозви, що пророкували юрмі чудеса і дрібніше від усякого оголошення перелічували дієвих осіб та події, в яких вони братимуть участь. Такі так звані *Crys*, передпосилані французьким містеріям і особливо розвинені у базовських клерків». *Praecursor* не обмежовувався одним лиш попереднім обертанням до глядачів; йому належав і павчаючий епілог, де він пильнував вивести у всій наочності практичну мораль всього виображеного, крім того йому дозволялось в найважливіших випадках обертатись до публічності і серед пієси з порадою звернути особливу увагу на вказані місця; або він просто вказував додержувати мовчазливості: *Silete*,—казав він,—*Silentium habete*» ²⁾.

«В виконанні містерії брали участь особи всіх станів без різниці іменування: мета, що здавалась угодною Богові, приваблювала до себе всіх, вносячи життя й одушевлення в народний по-

¹⁾ Веселовській—стор. 71.

²⁾ *ibid.* 72

бут¹⁾. «Початок середньовічної асоціації, цехи, артілі, брацтва, натурально сприяли зміцненню засобів постанови містерій і даючи зграбний вигляд виконанню; архиви повні вказівок на матеріальну підпору, зроблену їми (першими) постанові, на живий рух, збудований в них поділом ролей, спорудою сцени і розвитом дії»¹⁾.

Але «коли весь народ любив приймати участь в виставленню містерій, то в його осередку були люде, що спеціально присвятили себе, в числі інших поетичних вправ, і слугуванню цілям духовного театру. Раніш усіх наділені цим значінням трубадури й трувери старої Франції, вплив яких на виконання містерій і на розвиток духовної драматургії набував тим більше ваги, що, виходячи з джерела свіцького, оживляючись під впливом поетичного елемента і стикаючись в ціклі пісень трубадурів з багатим матеріалом народних легенд, вірувань, оповідань,—він вносив і в драму нові й живучі зарідки»²⁾. В виконуванні містерій брали участь цілі літературні брацтва, так звані в Бельгії реторичні.³⁾

«Не менше брацтв, цехів і труверів мали вплив на розвиток стародавнього театру судової асоціації середньовічної Франції, знаomite Базошське королівство та імперія Галілейська»⁴⁾—власне клерки рахункової палати». «Але стародавня драма, стріваючи всюди таке сильне спочуття, не могла обмежуватися кругом дії різних асоціацій та брацтв, для яких вона складала тільки приватне часове заняття або любиму розривку: в побожному та щиро пануючому свої релігійні ідеали середньовічному осередку не могли не заложитися особливі громади, що поставили собі *виключною* та всепоглинаючою метою клопотатися підтриманням та розвитком духовного театру, спричинялись до всилення творчої діяльності в цій царині і врешті брати участь у виконанню містерій. Італія в цьому смислі представляє декілька зразків подібних громад; в Римі існувала з 1264 р. *compagnia del Gonfalone*, що

1) Веселовській — стор. 73.

2) *ibid* — стор. 75.

3) *ibid* — стор. 77.

4) *ibid* — стор. 81.

виконувала в Колізеї... містерію страстей Господних. Сливе одночасно споружено було в Тревизо товариство бичованих (*de Battuti*), що взяло собі за спеціальність виконання містерій «Благовіщення»¹⁾. «Але безмірно більш од усіх цих товариств мало вплив на розвит драматичної штуки в Європі знамените парижське братство страстей Господних (*Confrérie de la Passion* кінця 14-го віку. Братством знайдено було для своїх мет помешкання в шпиталі св. Тройці, біля *Porte st. Denis*, де споружено було колись двома німецькими дворянами заховок для мандрівників, запущений та покинутий по смерті заснувателів»²⁾. Потім королем Карлом VI було даво дозвіл на вистави 4 грудня 1402 року. і таким чином було положено основу першому постійному театру в Європі».

Але за той час драма перетерпіла досить істотні зміни. Попадаючи з рук народних виконавців до рук часом учених виконавців, як це мусило мати місце в реторичних брацтвах, духовна драма неминучо повинна була перейнятися всіма ознаками, належними тодішній схоластичній вченості. Тому, розглядаючи пізніші духовно-драматичні твори, ми бачимо, що «вплив схоластичної науки одбивався вельми вадливо на цих творах: вказівки рутини, строго виконувані вченими цінителями, накладали на суборців гнітучі вмовини, підганяли їх твори в умовні оправи. Як містерія під руками схоластичних учених обернулась в поетичну вправу, так в придворних сферах вона часто підлягала умовам церемоніальності і окольного блиску та оберталась в причандал рочистих зустріч, тріумфальних ходів і огулом святкувань першої ваги». ³⁾

Конкретно всі ці впливи одбилися на поставі означеним парижським товариством 14—15 вв. містерії про страсті Господні. Остання «представля значний поступ стилістичної обробки і са-

1) Веселовскій—стор. 85.

2) *ibid.* стор. 86.

3) *ibid.* стор. 77.

мостійпої творчої діяльності. Слог часто зраджує первітно-найв-
ному складу і припускає літературну виборність, образність, часто
реторичність. Велика просторінь одділяє цей твір од ранніх
творів трубадурів і духовних письменців первітного ще не зло-
женого середньовічного суспільства, піби з осіданням та зміц-
ненням народного та державного життя, що відбилось і на за-
снуванні постійного театра, і в сучасній драматургії повстає не-
минучий зворіт, і все випадкове у натхненні, підтримуване й
годоване переказами народа й священними текстами, змінється
обміркованністю, органічністю плану, порівнюючою свободою ви-
мисла і віршовою обробкою стіля. Осягнений таким шляхом
наслідок мігби бути пліднішим, коли-б вкорінений напрям більш
скористувався багатьма коштовними гідностями ранішого місте-
ріального циклу; тоді він став-би на міцному ґрунті й був-би
здатен і до дальшого вдосконалення; але «нелукаві відносини
до легендарного боку предмета одсуваються ниньки на другий
план і образи, належні народній творчості, змінюються штучними,
робленими. Таким чином, коли з ліберального, гарожаєського
погляду, *mystère de la Passion* є плід опозиції, поступу громад-
ської свідомости, то відносно розвитку драми, яко вигляду поезії,
вона зъявляється в значній мірі позбавленою жвавости й натураль-
ности, надійних зарідків досконалення всього складу драми» ¹⁾.

Те саме можна сказати й огулом про духовний театр данного
періоду: не маючи в собі основи життя поетичности, і зійшовши
до схоластичної мертвечини, західно-європейський театр звичайно
сам під собою підрізував коріння і присуджував себе припаймні
на занепад. Для його відновлення повинен був увійти новий жи-
вущий елемент, і тільки дякуючи цьому новому, духовна драма
могла рахувати на дальший розвит. Чи явились-же ці нові еле-
менти? Приглядаючись до божественних сюжетів духовної драми
цього періоду, ми дійсно завважаємо, «як почипають вчуватися

¹⁾ Веселовскій—стор. 90—1.

инші гуки, поволі впроваджується инший настрій, безмірно живіший та близький до народу; сміх, жарти, дотепи й ущипливості нестримним потоком вриваються на сцену, доти присвячену одним релігійним представленням; живий і задиркуватий сатиричний зарідок, покидаючи вузький завід сімйового кружка і вжитку мандрівних співців, захоплює собі коптовне право говорити з театральних примостів незакриту нічим правду і веселити цілі тисячі глядачів» ¹⁾. Таким чином в духовну драму входила нова стихія,—при тому така, що не тільки надавала життя застарілій і засушеній врешті схоластами духовній драмі, але й зовсім міняла внутрішнє її обличчя. Яке-ж було її обличчя раніше? Оскільки ми могли бачити,—духовна драма, особливо першого періоду, була то трагедією, що малювала страсті Христові, то в усякому разі драмою поважною, настрою божественного. Це зовсім логічно виникало з мети створіння драми,—остання мала на увазі наочно представити різні евангельські події, що звичайно мали вдачу поважну.

Але можучи зайняти увагу глядачів на декілька годин, чи навіть днів, поважна драма не могла заповнити собою всю їх увагу взагалі, і трагічне доповнюється в житті комічним, і цей закон мусив також одбитись і на змісті й напрямі драми. І ми, справді, бачимо, як росте живий рух до всього веселого, комічного, як в сфері драми зароджується нова її форма — комедія. Цей «живий рух захоплював за собою одного за другим, вірні доти органи духовного театра; Базошські клерки поволі одбивались від виключного слугування містерії і засвоїли своєму репертуару напрям сатиричний... представлення сорьозних містерій переривались жартливими комедіями; слова брацтва страстей Господних, репутація їх грандіозних вистав блідне перед розумними, гострими, хоч і сливе завжди цінічними пієсами виображеного побіч з строгого конфрерією брацтва, що обрало собі одзначним іменням

¹⁾ Веселовскій--стор. 92.

пряму вказівку на його вдачу, — брацтво безтурботних (*Enfants sans souci*» ¹⁾). Такий зворот в настрій суспільства, акторів і драматургів, звичайно, потребує пояснення, і тим самим ми повинні вдатись до розгляду розвою комічного елементу в тогочасній драмі, — іншими словами, до історії західно-європейської комедії.

І. Стешенко.

(Далі буде).

¹⁾ Веселовскій — стор. 92—3.

О библейско-агадическомъ элементѣ въ повѣстяхъ и сказаніяхъ начальной русской лѣтописи.

Нема сумніву, що у пам'ятках нашого старого письменства, де доси шукано лише греко-византийських взірців, при уважних пошукуваннях та порівняннях з жидівськими жерелами, головню з Талмудом, виясниться не одно таке, що доси лишається загадковим. Звернути дослїди в той бік тим цікавіше, що жидівство X—XIII віків було одним із найважнїйших посередників передачі орієнтальних культурних елементів на захід, так само як у самім орієнті відіграло важну роллю посередника між старинною цивілізацією і Арабами та Персами. („Притча про сліпця і хромця“, Д-ра Івана Франко, Спб., 1905 г., стр. 1).

Въ серіи статей, посвященнихъ критико-сравнительному разбору нѣкоторыхъ древне-руськихъ литературныхъ и, преимущественно, юридическихъ письменныхъ памятниковъ, я доказывалъ, что текстъ послѣднихъ искаженъ едва-ли не безпримѣрными по своей грубости и своему чрезвычайному множеству погрѣшностями, въ числѣ коихъ самою главною является невообразимая перепутанность предложеній и отдѣльныхъ словъ и фразъ, поставленныхъ переписчиками на ненадлежащихъ мѣстахъ, черезъ что извращается или же совсѣмъ затемняется смыслъ рѣчи.

Вмѣстѣ съ тѣмъ, я демонстрировалъ признаваемое и компетентными знатоками южно-русской словесности и, между ними, И. И. Франкомъ, положеніе, что эта словесность находилась подъ

интесивнымъ вліяніемъ еврейскихъ религіозныхъ и правовыхъ идей и міровоззрѣній, проявившихся въ талмудо-раввинской письменности.¹⁾

Отсюда я пришелъ къ выводу, что для успѣшной разработки произведеній древней отечественной литературы и, особенно, юридическихъ памятниковъ, необходимо предварительно исправлять испорченный до послѣдней крайности текстъ ихъ посредствомъ примѣненія всѣхъ способовъ историко-филологической и, въ частности, дивинаторной критики и, главнымъ образомъ, путемъ перестановки предложеній и словосочетаній съ однихъ мѣстъ на другія и провѣрки затѣмъ основательности устанавливаемыхъ такимъ способомъ коньктуръ при помощи сопоставленія обсуждаемыхъ частей памятниковъ съ источниками, откуда онѣ заимствованы.

Эти же приемы изслѣдованія я считаю въ такой же, если не въ большей еще, мѣрѣ, необходимымъ примѣнить и при изученіи т. н. Несторовой Лѣтописи.

Вникая въ послѣднюю, нельзя не замѣтить, что даже въ старѣйшихъ и лучшихъ ея спискахъ текстъ ея страдаетъ, не говоря уже о всякихъ другихъ видахъ порчи, сбивчивостью и перемѣшанностью изложенія въ такой степени, что мы на каждой почти страницѣ встрѣчаемъ сегменты, представляющіе собою буквально плетеницу безсвязныхъ словъ, лишенныхъ въ своей совокупности малѣйшаго смысла, или дающихъ смыслъ, противорѣчащій здравому разсудку, либо положительнымъ историческимъ даннымъ.

Происходитъ же это опять-таки отъ того, что слова и выраженія, «недописанныя» писцомъ въ одномъ какомъ-либо мѣстѣ, «переписывались» имъ же совершенно невпопадъ въ другомъ мѣстѣ, нерѣдко отстоящемъ отъ перваго на разстояніи даже десятковъ страницъ, и что въ самый текстъ вносились, и притомъ

¹⁾ См. статью И. И. Франко о южно-русской словесности въ энциклоп. словарѣ Брокгауза, т. 41, стр. 300, и его вышеозначенную работу: «Притча про сліпця і хромця».

не туда, куда слѣдовало, варианты, глоссы и разныя замѣтки, имѣвшіеся на поляхъ первоначальной рукописи и въ пробѣлахъ между строками и столбцами.

Поэтому, первая задача изслѣдователя при разработкѣ лѣтописи должна заключаться въ томъ, чтобы предложенія, обороты и слова, оказывающіеся вставленными некстати въ какой-либо данный сегментъ, изъять оттуда и переставить въ другое мѣсто, гдѣ они, по всѣмъ признакамъ, были переписчикомъ пропущены и гдѣ въ нихъ ощущается настоятельная надобность.

Къ такому приему очистки и перегонки текста многіе относятся, по выраженію Погодина, съ ученою насмѣшкою, считая его слишкомъ смѣлымъ и рискованнымъ. Но въ доказательство целесообразности и пригодности этого критическаго метода сошлось, на то, что имъ постоянно пользовались, напримѣръ, толкователи «Слова о полку Игоревѣ» и, между прочими, такіе авторитеты, какъ Максимовичъ и Потебня, и что даже рьяный защитникъ священной неприкосновенности текста сказанной поэмы, Е. В. Барсовъ, признаетъ, что «подобный способъ объясненія неисправныхъ мѣстъ того или другого памятника, конечно, можетъ имѣть свое мѣсто въ наукѣ». Правда, названный писатель прибавляетъ оговорку, что къ означенному способу реставраціи текста позволительно прибѣгать только тогда, когда къ тому дается основаніе другими списками того же памятника¹⁾. Но по сему поводу нельзя не вспомнить столько же справедливое, сколько и характерное замѣчаніе, сдѣланное въ 1848 году профессоромъ Фогелемъ, что однимъ сличеніемъ списковъ далеко еще нельзя помочь дѣлу истолкованія безсмысленныхъ мѣстъ памятниковъ, ибо, выражается онъ, «развѣ безсмыслица получаетъ смыслъ черезъ то, что она повторяется во многихъ спискахъ, или, по крайней мѣрѣ, въ древнѣйшихъ, и неужели глупость отъ времени становится мудростью?»

Однако, чтобы при перестановкахъ и измѣненіяхъ текста не впадать, дѣйствительно, въ ошибки и не падѣлять крупныхъ промаховъ, слѣдуетъ и въ примѣненіи къ лѣтописи употребить нап-

¹⁾ «Слово о полку Игоревѣ», ч. II, Москва, 1885 г., стр. 84.

болѣе надежный способъ провѣрки умѣстности предлагаемыхъ правокъ, заключающійся въ сопоставленіи всякого анализируемаго мѣста съ настоящимъ его источникомъ.

Самымъ обильнымъ же источникомъ, изъ котораго составитель лѣтописнаго свода «съ весельемъ» черпалъ отчасти сюжетъ, а отчасти внѣшнюю форму, колоритъ, слогъ и обороты рѣчи для повѣстей и свидѣтельствъ, относящихся къ начальнымъ временамъ русской исторіи, служили, какъ оказывается, еврейская письменность и произведенія, писанныя евреями на другихъ, кромѣ еврейскаго, языкахъ, а именно: не говоря о ветхозавѣтныхъ библейскихъ книгахъ, во первыхъ, Талмудъ; во вторыхъ, Мидрашъ (сборники легендъ, сказокъ, притчей, параболъ, аллегорій, изреченій, пословицъ); въ третьихъ, сочиненія еврейскаго историка Іосифа Флавія; въ четвертыхъ, книга неизвѣстнаго автора подъ псевдонимомъ Іосифа бенъ-Горіонъ или Іосиппона, составленная, какъ полагаютъ, въ IX или X столѣтіи по Р. Х. въ Италіи или южной Франціи¹⁾; въ пятыхъ, книга подъ заглавіемъ: «Сеферъ га-яшаръ» (книга праведная или праведнаго), составленная, по мнѣнію нѣкоторыхъ ученыхъ, авторомъ предыдущаго сочиненія, въ шестыхъ, нѣкоторыя самаританскія и іудео-хазарскія легенды; и въ седьмыхъ, записки еврейскихъ путешественниковъ.

Такимъ образомъ, орудуя вышеобъясненными приѣмами, я представляю рядъ замѣтокъ, направленныхъ къ возстановленію текста и истолкованію довольно значительной части лѣтописныхъ повѣстей о событіяхъ первыхъ двухъ вѣковъ русской исторической жизни.

На сей разъ я изложу давно уже мною написанный разборъ сказаній о *посѣщеніи апостолами Андреемъ русской страны, объ основаніи Кіева и о хазарской дани.*

Изъ числа обслѣдованныхъ мною повѣстей нѣныя, правда, признаются, и совершенно вѣрно, бродячими, международными

¹⁾ См. А. Я. Гаркави: „Сказанія еврейскихъ писателей о хазарскомъ царствѣ“, Спб. 1874 г., стр. 326.

сказаніями, но я приведу соображенія, по коимъ можно будетъ убѣдиться, что даже и эти повѣсти сложились ближайшимъ образомъ подъ вліяніемъ означенныхъ мною выше источниковъ.

О посѣщеніи апостоломъ Андреемъ Кіева и Новгорода.

Знаменитая повѣсть эта въ продолженіе цѣлаго ряда вѣковъ пользовалась на Руси безусловною вѣрою. „Ее, по словамъ митроп. Макарія, русскіе высказывали при случаѣ вопрошающему, ее повторяли всѣ русскіе лѣтописцы отъ перваго до послѣдняго“¹⁾. Но еще въ началѣ прошлаго столѣтія московскій митроп. Платонъ, руководствуясь въ составленной имъ «Краткой Церковной Исторіи» (изд. въ 1805 г.) правиломъ, что «истина и безпристрастіе суть первое любезное и привлекательное исторіи свойство», возмѣллъ гражданское мужество отрицать достовѣрность нашего разсказа, какъ несогласнаго съ болѣе древними свидѣтельствами о мѣстахъ апостольской проповѣди. Съ тѣхъ поръ взглядъ на означенную повѣсть, какъ на легенду, лишенную всякой реальной основы, все болѣе и болѣе упрочивался въ русской исторической литературѣ, какъ общегражданской, такъ и церковной. Естественнo, однако, долженъ былъ возникнуть вопросъ: съ какою же цѣлью и когда именно сочинено было это непонятное сказаніе и откуда и для чего попало оно въ древнѣйшій лѣтописный сводъ? Разрѣшеніемъ этихъ вопросовъ въ послѣднія два десятилѣтія прошлаго вѣка занимались профессора-специалисты: академикъ Е. Е. Голубинскій и покойный И. И. Малышевскій,—первый въ своемъ капитальномъ трудѣ: «Исторія Русской церкви», а второй въ научно обставленной статьѣ, помѣщенной въ «Трудахъ Кіевской Духовной Академіи», за 1888 г., № 6.

Результаты, къ которымъ пришли оба названные изслѣдователя, сводятся, вкратцѣ, къ тому, что наша повѣсть, имѣя нѣ-

1) „Исторія христіанства въ Россіи до Равноапостальнаго князя Владиміра“, 2-ое изд., Спб., 1868 г., стр. 7.

которую опору въ греческихъ сказаніяхъ, особенно Эпифанія (начала IX в.) и Метафраста (X в.) о проповѣди ап. Андрея по Черному морю и въ прилегающей къ нему странѣ Скиѳовъ, и образовавшись отчасти также подъ вліяніемъ варяжскихъ сагъ о хожденіяхъ ап. Андрея, какъ патрона Шотландіи, и его брата, ап. Петра, какъ просвѣтителя Британіи, — занесена въ лѣтописные своды поздѣ составленія Древней Лѣтописи, въ видѣ особой въ нее вставки и вызвана была съ одной стороны, вообще, честолюбіемъ и тщеславіемъ русскихъ людей, желавшихъ (какъ выразился Е. Е. Голубинскій) достигнуть того, чтобы страна наша была посѣщена однимъ изъ апостоловъ, а съ другой, — въ частности, желаніемъ кіевскихъ малороссовъ «на половину прославить Кіевъ, на половину же осмѣять великорусскій Новгородъ».

«Малороссъ,—пишетъ Голубинскій,—у котораго нѣтъ великорусскихъ бань и для котораго эти бани составляютъ крайне смѣшную странность, съ своимъ прославленнымъ юморомъ говоритъ въ повѣсти великоруссу: былъ у насъ въ Кіевѣ апостолъ, изрекъ пророчество, благословилъ горы и поставилъ на нихъ крестъ, а у васъ въ Новгородѣ только подивился на вашу хитрую выдумку самихъ себя сѣчь и мучить, о чемъ рассказывалъ даже въ Римѣ».

Въ свою очередь И. И. Малышевскій отъ себя замѣтилъ, что «жаркія бани, по всей вѣроятности, введенныя у насъ первоначально новгородцами и, какъ полагають, заимствованныя у варяговъ, были и потомъ любимы особенно на сѣверѣ, въ Новгородѣ, но казались странными южанамъ, имѣвшимъ свои бани, «другого свойства», при чемъ сослался на Погодинъ, который, свидѣтельствуясь Стрингольмомъ, указываетъ, что Норманы, *по древнему обычаю*, привыкли ходить въ баню по субботамъ.

Но нечего, я думаю, доказывать, что, и за всѣми означенными разъясненіями, занимающая насъ повѣсть остается темною и загаочною. Въ особенности же, помимо всего прочаго, остается и понынѣ въ полной своей силѣ приведенное покойнымъ Малышевскимъ замѣчаніе митрополита Платона: «Дабы св. апостолу Андрею удивляться мытью въ баняхъ, и сіе почитать добровольнымъ мученіемъ, якобы творимымъ каждый день,

да и о сѣмъ въ Римѣ сказывать, яко о вещи удивительной, можетъ-ли соглашено быть съ важностью и съ Богодухновеннымъ апостоловъ просвѣщеніемъ? Этого замѣчанія никакими ссылками на «прославленный малороссійскій юморъ» и на сомнительное, вообще, сходство разсказовъ нашей Начальной Лѣтописи съ норманскими, варяжскими сказаніями—устранить никоимъ образомъ невозможно.

Въ виду неудачности всѣхъ до сихъ поръ бывшихъ попытокъ сколько-нибудь удовлетворительно осмыслить эту чрезвычайно странную повѣсть, я постараюсь объяснить ее при помощи указанныхъ выше пріемовъ,—посредствомъ предварительной выправки ея текста и сопоставленія ея съ литературными источниками, изъ коихъ она заимствована.

А именно, разбирая повѣсть критически, нельзя не убѣдиться, что въ ней, благодаря переписчикамъ, спутаны въ хаотическомъ беспорядкѣ три совершенно различныхъ по своему содержанію отрывка.

Первый отрывокъ заключаетъ въ себѣ краткое сказаніе о путешествіи будто-бы апостола Андрея черезъ разныя страны въ Римъ. Между тѣмъ о посѣщеніи этимъ апостоломъ Рима нѣтъ даже и намека не только въ достовѣрныхъ церковныхъ извѣстіяхъ, но и въ апокрифическихъ легендахъ. Въ дѣйствительности же, означенное сказаніе относится всецѣло къ апостолу славянъ — *св. Мефодію*, и первоначально, какъ можно допустить съ полною увѣренностію, гласило такъ:

«Епископу Мефодію, настольнику Анѣдроникову, учащу въ Испании (Пании, Панонии ¹⁾), иде въ Варяги (т. е. Венецію»).

„И всѣхотѣ поити въ Римъ. И приде въ Римъ, и исповѣда, елико научи и елико видѣ (чит.: проповѣда). И, слышавше се, Римляне дивляхуся“.

¹⁾ *Испании*, вм. Пании, Панонии, имѣется въ Никоновскомъ сп. Лѣтописи (Пол. Соб. Рус. Лѣт., Т. IX, стр. 17).

„*Методій же*, бывъ въ Римѣ“ [ходилъ Царюграду, и приходившу ему царю, яко говорятъ, велику честь приялъ есть отъ царя] ¹⁾.

[Идущю же ему вспять, приде къ Дунаеву] ²⁾ и приде въ *Испанию* „(Панию, Панонию“).

Таковъ былъ текстъ отдѣльной записи, которую имѣлъ предъ собою составитель нашего сказанія, записи, вполне согласной съ общеніемъ «Паннонскаго Житія» св. Методія о томъ, что этотъ святитель, потрудившись, вмѣстѣ съ своимъ братомъ, надъ утвержденіемъ въ Моравіи богослуженія на народномъ языкѣ, отправился, вмѣстѣ съ братомъ же, къ Варягамъ, т. е. въ *Венецію* («*Вендици*» въ Древ. Лѣтописи прямо причислены къ Варягамъ), ³⁾ съ цѣлью «святить своихъ учениковъ», — что на пути въ Венецію братья остановились на нѣкоторое время въ *Паннони*, гдѣ научили славянскимъ книгамъ какъ самого князя Паннонскаго Коцела, такъ и ввѣренныхъ имъ этимъ княземъ для обученія 50-и учениковъ («учащую въ Синопии» — *Испани*, Панонии), — что изъ Венеціи первоучители, послѣдовавъ приглашенію папы Николая, отправились въ Римъ, гдѣ встрѣчены были съ особеннымъ почетомъ и гдѣ вѣсть объ ихъ апостольской дѣятельности среди славянъ и введеніи ими службы на народномъ языкѣ («елико научи и елико проповѣда») вызвали къ нимъ общее уваженіе и даже удивленіе лучшихъ мѣстныхъ людей («И слышавше се Римляне дивляхуся»), — что впослѣдствіи Методій ходилъ въ *Царьградъ*, гдѣ, по свидѣтельству Паннонскаго Житія, встрѣтилъ самый благосклонный пріемъ и почетъ со стороны императора Василія («Абіе же шедшу ему тамо, пріять его цесарь съ честію великою и ра-

¹⁾ Предложеніе, заключенное въ прямые скобки, взято изъ сказанія объ основаніи Кіева тремя братьями, — о чемъ рѣчь будетъ ниже. См. Лавр. лѣт., изд. 1872 г., стр. 9.

²⁾ Тамъ же.

³⁾ Лавр. Лѣт., стр. 4, строка 3, св.

достію») и, по возвращеніи оттуда, снова, какъ полагають, посѣтилъ *Паннонію* ¹⁾.

Но, при занесеніи сказанной житійной записи въ лѣтописный сводъ, начальныя слова: «*Епископу Мефодію, настольнику Анѣдроникову*» были, по недосмотру переписчика, пропущены въ *этомъ* мѣстѣ и поставлены совершенно невпопадъ въ помѣщенномъ въ лѣтописи подъ 898 годомъ извѣстіи о переводѣ первоучителями священ. книгъ, а именно въ предложеніи: «Окончавъ же (Меѳодій), достойну хвалу и славу Богу въздасть, дающему такую благодать *епископу Мефодію, настольнику Анѣдроникову*».

Что въ этомъ послѣднемъ предложеніи подчеркнутыя заключительныя слова составляютъ на самомъ дѣлѣ наносную, чуждую контексту приставку — не трудно заключить уже изъ самого хода рѣчи, ибо мыслимо ли, чтобы лѣтописецъ выражался такъ неудачно: «*Меѳодій* вознесъ хвалу Богу, дарующему такую милость *епископу Меѳодію*? Но неумѣстность въ приведенномъ предложеніи означенныхъ словъ станетъ еще болѣе наглядною, если сличить послѣднее съ соотвѣтственнымъ мѣстомъ Паннонскаго Житія св. Меѳодія, которое читается такъ: «Окончавъ же, достойную хвалу и славу Богу въздасть, дающему такую благодать и поспѣхъ» — и точка. Нельзя также утверждать, что въ данномъ мѣстѣ упомянутыя слова, быть можетъ, необходимы для обоснованія мысли лѣтописца, что просвѣщеніе славянъ христіанствомъ восходитъ до временъ апостольскихъ, ибо мысль эта и безъ того достаточно полно выражена въ предшествующихъ и послѣдующихъ словахъ:

„Посемъ же Коцель князь поставилъ Меѳодія епископа въ Панини (или Испании) на столѣ святого Онѣдроника апостола, единаго отъ 70 ученика святого апостола Павла“... „Тѣмже (т. е. поэтому-то) Словѣнску языку учитель есть Анѣдроникъ апостолъ“... „Тѣмъ же намъ, Руси, учитель есть Павелъ, понеже училъ есть языкъ Словенскъ“.

¹⁾ Ср. „Свв. Кириллъ и Меѳодій первоучители славянскіе“, соч. И. И. Малышевскаго. Кіевъ. 1886 г., стр. 141, 151 — 2, 278 и сл. и 300—1.

При позднѣйшей же перепискѣ Лѣтописи писецъ вздумалъ такъ или иначе заполнить упомянутый пробѣлъ въ извѣстіи о путешествіяхъ *Меѳодія*, и вотъ, сбитый съ толку стоящею непосредственно предъ симъ краткою замѣткою о проповѣди ап. *Андрея* по побережьямъ Черного моря, поставилъ и въ разбираемой повѣсти ошибочно предъ словомъ «учащю» имя Андрея, вмѣсто *Меѳодія*, а затѣмъ показавшееся ему страннымъ реченіе: «Испании» (т. е. Пании, Панноніи) переправилъ посредствомъ метатезы въ «Синопии», такъ, что образовался сплошной рассказъ, въ коемъ дѣйствующимъ лицомъ является единственно только ап. Андрей.

Поводомъ же къ переправкѣ «Испании» въ «Синопии» могло послужить то, что, по общераспространенному преданію, Синопь представляется тѣмъ пунктомъ, откуда выходилъ апостоль Андрей на проповѣдь по Черному морю и куда возвращался, почему послѣдующій переписчикъ лѣтописи и считалъ себя выравѣ и въ разбираемой повѣсти замѣнить слово «Испании» (Пании) словомъ «Синопии». Впрочемъ, эта ошибочная поправка могла произойти и чисто случайно, механически, безъ всякого повода, ибо подобныя же видоизмѣненія именъ личныхъ, географическихъ и этнографическихъ встрѣчаются въ лѣтописныхъ сводахъ сплошь и рядомъ: вмѣсто Коцель, нерѣдко стоитъ *Колець*, вм. Георгій—*Георгій*, вм. Ловоть—*Волоть*, вм. Болгаре—*Голбаре* и т. д.

Второй отрывокъ обсуждаемой лѣтописной повѣсти, въ которомъ говорится о посѣщеніи русской земли апостоломъ, благословившимъ кіевскія горы и водрузившимъ на одной изъ нихъ крестъ, содержитъ въ себѣ также повѣствованіе о дѣйствительномъ историческомъ событіи—о проповѣдничествѣ въ Кіевѣ апостола, очутившагося здѣсь не случайно и попутно, какъ полагають изслѣдователи, основываясь на неправильно толкуемомъ ими выраженіи нашего рассказа: «по приключаю Божию», а нарочито прибывшаго въ Русь для совершенія своей просвѣтительной миссіи въ Приднѣпровской странѣ. Понятно, однако, что рѣчь идетъ здѣсь не объ апостолѣ Андрѣ, который въ Кіевѣ, во времена апостольскія вовсе еще и не существовавшій, конечно,

не ходилъ, а оный-таки объ апостолѣ славянъ—св. Меодіѣ, или точнѣе,—о св. Кириллѣ—Константинѣ, отправившемся на проповѣдь къ хазарамъ и кievскимъ Руссамъ въ соудствіи своего брата Меодія.

Но, для возстановленія первоначальныхъ чертъ настоящаго отрывка, необходимо прежде всего дополнить его текстъ нѣкоторыми ошибочно выпущенными изъ него фразами и предложеніями, безсмысленно перенесенными переписчикомъ въ другія мѣста лѣтописнаго свода. А именно:

1) Въ сегментѣ, помѣщенномъ сравнительно недалеко отъ разсматриваемой повѣсти (Лавр., 4), въ сочетаніи: «собрашася на мѣстѣ Сенарѣ поли (въ Тронцкомъ сп. Сенари на поли) злати столпѣ», слова: «*на мѣстѣ*» совершенно неумѣстны, да ихъ и нѣтъ въ стихѣ Пятюкнижія (Бытіе, XI, 2), изъ котораго все это сочетаніе взято; эти-то два слова надлежитъ перенести обратно въ нашъ отрывокъ — въ сочетаніе: «и постави крестъ [на мѣстѣ], идеже послѣже бысть Киевѣ».

2) Заключительная часть лѣтописнаго извѣстія о походѣ Олега на Аскольда и Дира гласитъ такъ:

„И сѣде Олегъ княжа въ Киевѣ, и рече Олегъ: „се буди мати градомъ Русьскимъ“. И бѣша (быша) у него Варязи и Словени и прочи прозвашася Русью. Сей же Олегъ нача города ставити, и устави дани Словѣномъ, Кривичемъ и Мери и (устави) Варягомъ дань даяти отъ Новагорода гривенъ 300 на лѣто, мира дѣля, еже до смерти Ярослава даяше Варягомъ“¹⁾.

Еще М. Н. Погодинъ замѣтилъ, что это мѣсто «одно изъ самыхъ трудныхъ въ Несторѣ, и во многихъ отношеніяхъ»²⁾. Нечего поэтому удивляться, что оно подвергалось самымъ разнообразнымъ толкованіямъ русскихъ историковъ. Съ своей же стороны я въ дальнѣйшемъ изложеніи представлю и свое посиль-

¹⁾ Лавр., стр. 23.

²⁾ Погодинъ: „Лекціи“, III, стр. 79—83.

ное объясненіе этого темнаго мѣста. Здѣсь же я остановлюсь только на предложеніи: «И рече Олегъ: се буди мати градомъ Русьскимъ». Что оно внѣшнимъ образомъ не связано прочно съ текстомъ и можетъ быть изъято изъ него не только безъ всякаго ущерба, но даже къ прямой выгодѣ для послѣдовательнаго теченія рѣчи—это не требуетъ никакихъ разъясненій, будучи очевидно само собою. Но и по самому колориту и складу своему приведенная фраза выявляетъ признаки своего чужероднаго, по отношенію къ данному мѣсту, характера. И дѣйствительно: язычникъ Олегъ ни съ того, ни съ сего произноситъ краткую, но многозначительную рѣчь, составленную въ *библейскихъ выраженіяхъ* и обращенную *непосредственно къ самому городу Кіеву*¹⁾,—рѣчь, напоминающую, по своему возвышенному, торжественному тону, краткое слово, съ которымъ Цареградскій патріархъ обратился къ св. Ольгѣ по совершеніи надъ нею обряда крещенія: «благословена ты въ женахъ Русьскихъ и проч.»! Позволительно, въ виду этого, признать, что слова: «се буди мати градомъ Русьскимъ» произнесены были не Олегомъ, а апостоломъ, благословившимъ въ этихъ именно выраженіяхъ Кіевскія горы. Вотъ почему означенная фраза и должна быть перенесена въ разсматриваемое лѣтописное сказаніе о пророческомъ благословеніи, данномъ апостоломъ Кіеву.

3) Подъ 945 годомъ, въ извѣстіи о прибытіи Древлянскихъ пословъ къ Ольгѣ, читаемъ: «И присташа подъ Боричевымъ въ лодыи Бѣ бо тогда вода текущи въздолѣ горы Кіевскія и на подолѣ не сѣдяху людье, но на горѣ»¹⁾.

1) Уже А. А. Куникъ замѣтилъ, что выраженіе „мать градомъ“—библейское. См. II Самуила 20, 19: „и матеръ градовъ Израилевыхъ“. Ср. А. Маркевича: „О лѣтописяхъ“, вып. I, стр. 151, гдѣ, впрочемъ, ошибочно указано, будто выраженіе это отнесено въ Библии въ цитированномъ только-что мѣстѣ къ Іерусалиму, тогда какъ оно отнесено тамъ къ городу Авело-бео-Маахе, осажденному Іоавомъ, полководцемъ царя Давида.

1) Лавр., стр. 54.

Это мѣсто истолковано академикомъ Е. Е. Голубинскимъ въ томъ смыслѣ, будто издревле, и даже еще въ X вѣкѣ, весь Кіево-Подолъ находился постоянно подъ водою, такъ, что люди могли жить только на горахъ, изъ чего названный ученый, между прочимъ, выводитъ, что Кіево-Ильинская церковь, упоминаемая въ договорѣ Игоря съ Греками 945 г., существовала въ то время не на Подолѣ, а гдѣ то на уступѣ Михайловской горы со стороны Крепчатика. Авторъ же статьи: «о началѣ христіанства въ Кіевѣ»¹⁾ опровергаетъ это толкованіе и сдѣланный изъ него выводъ, находя, что приведенное подъ 945 г. извѣстіе о томъ, что Днѣпръ шель тогда вдоль кіевскихъ горъ, поверхъ Подола, и что люди сидѣли въ нагорной части Кіева, указываетъ лишь что все это произошло, вслѣдствіе бывшаго въ томъ году *временнаго, случайнаго* наводненія. Съ этимъ послѣднимъ взглядомъ нельзя не согласиться. Но я въ свою очередь обращаю вниманіе на то, что изъ словъ: «бѣ бо вода тогда текущи въздолѣ горы Кіевскія» можно заключить, что составитель лѣтописи желалъ пояснить, *почему* Древлянскіе послы остановились на лодѣ именно подъ Боричевымъ, а между тѣмъ поясненіе оказывается совершенно неподходящимъ, ибо послы не могли не пристать подъ Боричевымъ, все равно, протекала ли въ то время вода вдоль кіевскихъ горъ, или нѣтъ: другого мѣста для пристанища вѣдь не было. Но, насколько означенныя слова излишни и безцѣльны въ извѣстіи о древлянскихъ послахъ, настолько же они, наоборотъ, положительно необходимы въ нашемъ сказаніи о посѣщеніи кіевскихъ горъ апостоломъ. Сей послѣдній, повѣствуетъ лѣтописъ, «по приключая Божію, приде и ста подъ горами на березѣ». Варіантомъ къ словамъ: «по приключая Божію» служитъ выраженіе «*благодатию Божию*», запятаннаго въ одномъ изъ списковъ Лѣтописи въ сочетаніи: «и приде въ Словенскъ, идѣже нынѣ (благодатию Божию) стоитъ градъ великий Новъградъ²⁾». И вотъ, для объясненія того, *въ чемъ* собственно, про-

¹⁾ Оттискъ изъ „Кіевс. Стар.“, Кіевъ, 1888 г., стр. 10.

²⁾ Списокъ Соф. Акад., изд. 1795 г., стр. 3. См. «О составѣ рус. лѣтописей» Бестужева-Рюмина, Прилож. I, стр. 2.

явилось въ данномъ случаѣ благодать Божія, и прибавлены были первоначально слова: «бѣ бо *тогда* вода текущи въздолѣ горы Киевския и на Подолѣ не сѣдяху людье, но на горѣ». То есть: апостолъ имѣлъ возможность пристать непосредственно къ горамъ и выйти изъ лодьи прямо на сушу, (берегъ значить иногда: суша, сухопутье¹⁾ только потому, что, по особому Божьему устроению, случилось, что какъ разъ ко времени прибытія апостола весь Нижній Кіевъ былъ залитъ водою, протекавшею вдоль самыхъ горъ Кіевскихъ.

По дополненіи такимъ образомъ обсуждаемаго отрывка всѣми вышеприведенными вставками и по производствѣ въ немъ болѣе соотвѣтственнаго смыслу и ходу рѣчи размѣщенія словъ и предложеній, текстъ его представится намъ въ слѣдующемъ видѣ:

...„И пришедшю ему въ Корсунь, увѣдѣ, яко близъ (есть) устье Днѣпровское и проиде [изъ Корсуні] въ вустье Днѣпровское. [А Днѣпръ втечетъ устіемъ (*вар.*: тремя жерелы) въ Понетское море, еже море словеть Руское, по нему же, [якоже рѣка], училъ святыи апостолъ Онѣдрѣй, братъ Петровъ]. И оттолѣ понде по Днѣпру горѣ, и по приключая Божію (*вар.*: благодатию Божию) приде и ста подѣ горами на березѣ. [Вѣ бо тогда вода текущи въздолѣ горы Киевския, и на Подолѣ не сѣдяху людье, но на горѣ]. И *обночевавъ*²⁾. И заутра вѣставъ и рече къ сущимъ с нимъ ученикомъ: видите ли горы сия?— Яко на сихъ горахъ восияетъ благодать Божья: имать градъ великъ быти и церкви многи Богъ воздвигнути имать. И вшедъ на горы сия, благословія [и рече: „се буди мати градомъ Русьскимъ“]. И постави крестъ [на мѣстѣ], идеже послѣже бысть Кіевъ, и помолвися Богу, и сълѣзъ (*вар.*: сниде) съ горы сея“.

Чтобы убѣдить въ основательности моей догадки, что приведенный отрывокъ въ томъ видѣ, какъ онъ мною изложенъ, за-

¹⁾ См. напр. Лавр., стр. 18—„Михаилъ царь изыде с. вои берегомъ и моремъ“.

²⁾ Слова *курсивомъ* прибавлены въ позднѣйшихъ спискахъ лѣтописи. Ср. И. И. Малышевскаго: „Сказ. о посѣщ. рус. страны св. ап. Андреемъ“, стр. 15, пр. 3.

имствованъ изъ какого-то недошедшаго къ намъ «Житія» Солунскихъ братьевъ, представляю слѣдующія соображенія:

Извѣстно, что авторы похвальныхъ словъ Кириллу и Меѳодію и составители ихъ житій весьма часто сравниваютъ Первоучителей съ древними патріархами, пророками, судьями и царями израильскими: Авраамомъ, Самсономъ, Гедеономъ, Соломономъ и т. п.¹⁾ Зная это, можно смѣло предположить, что въ данномъ случаѣ путешествіе св. Кирилла къ горамъ кievскимъ уподобляется, хотя это прямо и не выражено, съ странствованіемъ праотца Іакова, изображеннымъ въ Библии и еврейскихъ агадическихъ сказаніяхъ.

Такъ, Пятоникіе (Бытіе, гл. 28) повѣствуетъ, что, по желанію и благословенію своихъ родителей, Іаковъ отправился въ Месопотамію. Вышедши изъ Беръ-Шевы, онъ пошелъ въ Харанъ и дошелъ до одного мѣста, гдѣ и остался почевать, потому, что зашло солнце. Здѣсь въ сонномъ видѣніи явился ему Господь, который повторилъ свое обѣтованіе, данное Аврааму и его потомству. Пробудившись отъ сна, Іаковъ сказалъ: «воистину, Господь присутствуетъ на мѣстѣ семъ... Это не иное, что, какъ домъ Божій». Затѣмъ Іаковъ всталъ и взялъ камень... и поставилъ его намятникомъ и нарекъ имя мѣсту тому. «Бетъ-Эль» (домъ Божій)».

Это библейское извѣстіе расширено въ агадѣ многими добавочными сказаніями, изъ коихъ укажу здѣсь лишь одно. Толкуя стихъ: «И дошелъ (wa-jiphga) до одного мѣста и почевалъ тамъ, потому, что зашло солнце», — Талмудъ, а за нимъ и халдейскій переводъ Библии (Таргумъ), основываясь на этимологическомъ слыслѣ глагола „wa-jiphga, значащаго: вопервыхъ, встрѣтилъ, натолкнулся, и, во вторыхъ, умолялъ, молился, объясняютъ, что Іаковъ, прибывъ въ Харанъ, сталъ печалиться и жалѣть, что не остановился попутно „на мѣстѣ“, подъ которымъ, по преданію, подразумѣвается гора *Морія*, отождествляемая агадою и

1) См. „Свв. Кириллъ и Меѳодій“ проф. А. Воронова, стр. 183.

съ горою „Хоревъ“, и съ горою „Синай“, гдѣ молились Богу его отецъ и дѣдъ, и уже думалъ было тотчасъ возвратиться туда, но, по устроению Божию, сотворилось великое чудо: земля сдѣлала прыжокъ, «перескочила», и гора Морія, сдвинувшись съ своего основанія, пошла на встрѣчу праведнику, который натолкнулся на нее—*wa-jirpha* въ первомъ значеніи. Здѣсь-то патриархъ, помолвившись Богу (*wa-jirpha* во второмъ смыслѣ), заночевалъ, но не потому, что зашло солнце, а наоборотъ, Превѣчный преждевременно погасилъ дневное свѣтило, дабы патриархъ оставался для ночлега и имѣлъ возможность бесѣдовать съ Господомъ втайнѣ, подобно тому, какъ хозяинъ тушитъ въ своемъ домѣ огни для того, чтобы доставить своему гостю ночной отдыхъ, а себѣ случай безшумно побесѣдовать съ гостемъ¹⁾.

Сравнимъ же съ этимъ сказаніемъ нашу лѣтописную повѣсть.

По желанію царя Михаила и по благословенію патриарха Фотія, св. Кирилль, въ сопровожденіи своего брата, отправился въ подчиненную хозарамъ русскую страну. Изъ устья Днѣпра онъ пошелъ къ горамъ Кіевскимъ, изъ коихъ одна носила названіе *Хоревъ* (Хоревица),—гора Господня, гора Всевышняго. И вотъ, ради угодника, совершается необычное явленіе—«приключай Божій»: Днѣпръ выступилъ изъ своихъ береговъ и вода стала протекать возлѣ самыхъ горъ, вслѣдствіе чего св. Кирилль какъ-бы натолкнулся на нихъ (*wa-jirpha*), получивъ возможность непосредственно пристать къ нимъ на своей лодѣ и заночевать подъ одной изъ нихъ. На другой день, утромъ, святитель прорицалъ своимъ ученикамъ, въ числѣ которыхъ, безъ всякаго сомнѣнія, были и новообращенные имъ іудеи и іудео-хозаре, будущее величіе Кіева, какъ средоточія религіозно-церковной жизни русскаго народа («дома Божьяго») и, вмѣстѣ съ тѣмъ, какъ среды или вершины всей русской земли (въ агадѣ, мѣсто, гдѣ почевалъ Іаковъ, изображается, какъ *tabur ha-arez*—пупъ или центръ зем-

¹⁾ Талмудъ Вавил., трактатъ Сангендринъ, л. 98 б.

ли) и затѣмъ, поставивъ на горѣ, вмѣсто *каменнаго памятника*, крестъ, помолился Богу, — wa-jirpha во второмъ смыслѣ этого реченія.

Уже одно это разительное сходство лѣтописной повѣсти съ еврейскимъ сказаніемъ обнаруживаетъ, что она относится именно къ проповѣдничеству св. Кирилла въ Кіевской Руси, въ виду того, что и пресловутое «Слово Кирилла Словенца Солунскаго, философа болгарскаго», содержащее въ себѣ въ легендарной формѣ извѣстіе о миссіи философа къ Болгарамъ, составлено также въ духѣ еврейской агады, вѣроятно, новообращеннымъ іудеемъ, какъ это обстоятельно объяснено мною въ другомъ мѣстѣ ¹⁾.

Самый же фактъ посѣщенія Приднѣпровской Руси Солунскими братьями и проповѣднической ихъ дѣятельности въ Кіевѣ положительно подтверждается, между прочимъ, свидѣтельствомъ римско-католическаго «бреварія», гдѣ въ помѣщенномъ подь 5-мъ Іюля краткомъ жизнеописаніи славянскихъ первоучителей прямо говорится, что св. Меодій, какъ передаютъ нѣкоторые писатели, ходилъ для проповѣди Евангелія въ Московію и основалъ епископскій престолъ въ Кіевѣ» ²⁾.

На этотъ же фактъ косвенно указывается и въ Паннонскомъ Житіи Константина. Я разумѣю знаменитое извѣстіе этого Житія о томъ, что, будучи въ Корсуни, Константинъ нашелъ Евангеліе и Псалтырь, писанныя русскими письменами, и человека, говорящаго русскою рѣчью, бесѣдовалъ съ нимъ, воспринималъ отъ

¹⁾ См. «Труды Кіевской Духов. Академіи» за 1891 годъ, Іюнь. Ср. отзывъ объ этой статьѣ покойнаго проф. Сырку въ его книгѣ: «Къ исторіи исправленія книгъ въ Болгаріи въ XIV в., т. I, вып I: „Время и жизнь патріарха Евѣимія Терновскаго“ Спб. 1899 г., стр. 523—524.

²⁾ Die V Iuli. In festo Sanctorum Cyrillii et Methodii. (Campoduni, a. 1882, p. 4): Evangelii lumen in Poloniam invexit et, ut nonnulli scriptores tradunt, sede episcopali fundata, in Moscoviam *proprie nominis disgressus, thronam pontificalem Kiowensem constituit.*

него силу русской рѣчи и скоро сталъ читать и объяснять русское Евангеліе. По весьма вѣроятной догадкѣ покойнаго проф. И. И. Малышевскаго, ¹⁾ сообщеніе Житія, что Константинъ нашелъ въ Корсуни свящ. книги, писанныя по-русски, должно быть понимаемо такъ, что онъ *нашелъ* потому, что *искалъ и распранивалъ*, желая найти остатки русскаго перевода свящ. писанія и богослуженія, чтобы воспользоваться ими для цѣлей своей миссіи. Является, однако, вопросъ: если извѣстія «Житія» о русскихъ книгахъ, по единственно вѣрному заключенію проф. А. С. Будиловича, нельзя, толковать въ какомъ-либо иномъ смыслѣ, кромѣ прямого, буквального, т. е. если принять, что эти книги были писаны на древнемъ славяно-русскомъ языкѣ, и не на болгарскомъ, либо готскомъ, либо шведскомъ, или датскомъ языкѣ, какъ полагають другіе изслѣдователи, то для чего Константину, предъ тѣмъ, какъ отправиться въ Итилъ къ Хазарамъ, могли понадобиться именно русскія книги? Понятно, что для цѣлей его миссіи ему необходимы были книги еврейскія и самарянскія, которыя онъ въ Корсуни, дѣйствительно, разыскалъ и изучилъ, такъ какъ въ преніяхъ съ іудеями и мусульманами онъ и ссыался на эти книги. Но для чего, повторяю, ему нужны были *русскія* книги? Не вправѣ ли мы отсюда заключить, что посольство, явившееся отъ Хазаръ въ Царьградъ къ Императору Михаилу III съ просьбою о присылкѣ ученаго мужа, который могъ бы переспорить евреевъ и сарацинъ, было отправлено, въ дѣйствительности, отъ Полянъ — Кіянъ, названныхъ въ «Житіи» Хазарами потому, что они управлялись княземъ изъ хазарскаго племени, находившимся въ зависимыхъ, вассальныхъ отношеніяхъ къ верховному хазарскому кагану, и что собственно къ нимъ-то, Полянамъ, и посланъ былъ миссіонеръ («философъ») въ лицѣ Константина, который, въ соупутствіи своего брата, отправился сперва въ хазарскую столицу на Волгѣ, гдѣ состязался съ бывшими при дворѣ главнаго кагана учеными мусульманами и іудеями, а затѣмъ,

¹⁾ „Свв. Кирилль и Меѳодій“, Кіевъ, 1886 г., стр. 50.

«побѣдивъ» своихъ противниковъ и, главное, заручившись указомъ вѣротерпимаго кагана о томъ, чтобы никому изъ подвластныхъ послѣднему племенъ не возбранялся переходъ въ хрістіанство,—возвратился въ Корсунь, откуда потомъ и направился по Днѣпру къ конечной цѣли своего посланничества—въ Кіевъ, чѣмъ и объясняются его старанія предварительно розыскать и изучить книги, писанныя языкомъ, на которомъ говорила масса населенія Руси въ собственномъ и тѣснѣйшемъ значеніи—*Руси Кіевской*.

Наконецъ, намекъ на путешествіе свв. Кирилла и Меѳодія въ Русскую страну скрывается и въ Начальной Лѣтописи, въ словахъ: «А Днѣпръ втечетъ въ Попетьское море..., по нему же, [якоже рѣша], училъ св. апостолъ Онѣдрѣй, братъ Петровъ».

Это вставочное предложеніе съ преваго взгляда кажется совершенно излишнимъ, ибо выше, въ описаніи пути «изъ Варьягъ въ Греки», уже было сказано разъ, что «въ Понтъ море... втечетъ Днѣпръ рѣка», а что касается замѣтки о хожденіи по берегамъ Чернаго моря апостола Андрея, то рѣшительно непонятно, для чего и по какому поводу подчеркивается общеизвѣстное свѣдѣніе, что послѣдній былъ братомъ Петра. Между тѣмъ, если только исходить изъ того, что въ настоящемъ отрывкѣ рѣчь ведется о миссіи славянскихъ Первоучителей къ Приднѣпровскимъ Руссамъ, то становится яснымъ, что повѣствователь, по естественной ассоціаціи мыслей вспомнилъ, что и Андрей, какъ гласитъ преданіе, («якоже рѣша») ходилъ, въ сопровожденіи своего брата Петра, на проповѣдь въ побережья Понта, въ который впадаетъ своимъ устьемъ рѣка Днѣпръ, и что такимъ образомъ существуетъ сходство и преемственная связь между проповѣдническими подвигами братьевъ Солунскихъ и братьевъ Первоапостоловъ.

Въ заключеніе не могу не упомянуть о цѣломъ рядѣ статей проф. В. И. Ламанскаго подъ заглавіемъ: «Славянское Житіе св. Кирилла, какъ религіозно-этическое произведеніе и какъ историческій источникъ», напечатанныхъ въ журналѣ Мин. Народ. Просвѣщенія за 1903—1904 г., но, къ крайнему моему сожалѣнію, ставшихъ мнѣ извѣстными лишь теперь.

Достопочтенный авторъ въ обстоятельномъ своемъ изслѣдованіи, отличающемся богатствомъ литературныхъ справокъ и ссылокъ, проводитъ положенія, что сказанное «Житіе», составленное въ концѣ 9-го вѣка, но дошедшее къ намъ въ спискахъ не древнѣе 15—16 вв., есть памятникъ не историческій, а литературный, частію художественный, частію дидактическій, — что памятникъ этотъ въ томъ видѣ, какъ онъ существуетъ въ настоящее время, оказывается измѣненнымъ и дополненнымъ противъ первоначальной его редакціи, — что къ числу вставокъ въ Житіе относятся показанія о занятіяхъ Константина — философа еврейскимъ языкомъ и самаританскою рукописью, о нахожденіи въ Херсонѣ книгъ, писанныхъ русскими письменами, и человѣка, говорящаго русскою рѣчью, и о преніяхъ философа съ іудеями и мусульманами въ Хазаріи, — что разскаъ объ изобрѣтеніи славянской азбуки и о началѣ перевода Евангелія предъ самою поѣздкою Солунскихъ братьевъ въ Моравію, составляетъ тенденціозную моравскую выдумку, — что, въ дѣйствительности, переводъ священныхъ книгъ, сдѣланъ былъ Константиномъ еще въ 855 г. въ Царьградѣ, и что, самое главное, — философъ, вмѣстѣ съ братомъ, вовсе не былъ у собственныхъ Хазаръ, а былъ онъ въ 861 г. въ Руси, т. е. въ недавней Хазаріи, или, по письму Анастасія бібліотекаря къ епископу Гавдерику, — *Газартъ*.

Противъ нѣкоторыхъ изъ этихъ выводовъ я позволю себѣ въ дальнѣйшемъ изложеніи сдѣлать свои посильныя замѣчанія, къ чему мнѣ представится случай при разсмотрѣніи воспроизведеннаго въ Никоновской лѣтописи разсказа, встрѣчающагося у Константина Багрянороднаго и Зонары и вошедшаго въ составъ такъ называемаго Бандуріева греческаго сказанія о крещеніи Владиміра, а именно разсказа о чудѣ несгоранія Евангелія, брошеннаго въ печь съ разведеннымъ въ ней огнемъ, каковая повѣсть, какъ мною будетъ указано, заимствована, *mutatis mutandis*, изъ самаританской книги Іисуса Навина.

На этомъ же мѣстѣ я отмѣчаю только, что мысль о томъ, что первое крещеніе Кіевской Руси послѣдовало при непосред-

ственнымъ участіи славянскихъ первоучителей и что хазарская миссія послѣднихъ была, въ сущности, русскою миссіею, отстаивается такимъ заслуженнымъ дѣятелемъ науки, какъ В. И. Ламанскій, и что въ пользу этого положенія говоритъ и отрывокъ, извлеченный мною изъ-подъ одной изъ словесныхъ насыпей, которыми столь обильно усѣяна наша Повѣсть временнымъ лѣтъ.

Г. Бараць.

(Окончаніе слѣдуетъ).

Правило увѣщательное пияницамъ къ покаянію и трезвости ихъ, пѣваемое не въ церквахъ, но въ школахъ, 1779 года.

Подъ такимъ заглавіемъ передана была въ церковно-археологическій музей при Кіевской Духовной Академіи покойнымъ М. Г. Щербакомъ рукопись, неизвѣстно откуда къ нему поступившая, въ копіи 1789 года. Она имѣетъ литературную форму церковно-богослужебнаго канона и представляетъ изъ себя сатиру какъ на пьяницъ вообще, такъ въ особенности на пьянство обитателей церковно-приходскихъ сельскихъ школъ ¹⁾, которые составляли главный контингентъ для пополненія института церковныхъ причетниковъ и даже сами принадлежали, въ нѣкоторомъ родѣ, къ числу церковниковъ. Повидимому они состояли изъ школьниковъ южно-русскихъ церковно-приходскихъ школъ того времени. Ихъ имѣлъ въ виду авторъ сатирическихъ статей 1729—1730 гг., подъ заглавіями «Синаксарь выписанъ изъ службы 12 нетлѣнныхъ братіевъ Коропскихъ» и «лѣкарство на болящихъ немощію пьянства или Бахуса новоизобрѣтенное ²⁾. Въ 1763 году Малороссійскій гетманъ К. Г. Разумовскій обратилъ вниманіе на церковниковъ этого рода и предписалъ при каждой

¹⁾ „Описаніе рукописей церковно-археол. Музея при Кіевской дух. Академіи, Н. И. Петрова, вып. 3, Кіевъ, 1879 г., № 665, стр. 680.

²⁾ Тамъ же, вып. 2, Кіевъ, 1877 г., № 422, стр., 389.

церкви писать въ свободный реестръ ревизіи не больше трехъ дьячковъ и одного пономаря, а прочихъ церковныхъ причетниковъ, живущихъ своими дворами или по школамъ и шпиталямъ и въ праздности и лѣности шатающихся, писать въ ревизію въ рядъ съ посполитыми¹⁾. Объ этихъ же церковникахъ писалъ кievскій митрополитъ Гавріилъ Кременецкій въ своемъ указѣ отъ 16-го сентября 1771 года, «что въ епархіи кievской школьники разного званія люди съ мѣста на мѣсто бродятъ и по имѣющимся при церквахъ избахъ, такъ называемымъ школамъ, пристава, ту-неядствомъ кормятся, и не токмо никакой пользы обществу не приносятъ, но паче разными своими безчиніями вредъ и соблазнъ причиняють, а чрезъ таковыхъ своевольныхъ бродягъ на церковнослужителей настоящихъ и постоянныхъ напрасное наносится нарѣканіе. Митрополитъ Гавріилъ строго воспретилъ держать при церквахъ излишнихъ, праздношатающихся церковниковъ, особенно изъ разночинцевъ, опредѣливъ штатъ церковниковъ по два человека на одного священника и не болѣе шести на трехпричтный приходъ²⁾.

Но скопленіе излишнихъ, праздношатающихся церковниковъ все-таки не прекратилось и послѣ 1771 года, какъ мы видимъ изъ «Правилъ увѣщательнаго піяницамъ» 1779 года. По описанію этого правила, такіе бродячіе церковники преимущественно ютились около такихъ мѣстностей, которыя изобиловали горѣлкою и корчмами. Изъ нихъ упоминаются въ «Правилѣ» мѣстечки Коропъ, Березовъ и Янполь. Такіе церковники обыкновенно жили въ церковныхъ избахъ или школахъ, учили здѣсь дѣтей и пѣли въ церкви и за то, вѣроятно, получали какія-либо крохи отъ церкви и прихожанъ. Но, кромѣ исполненія этихъ официальныхъ обязанностей, они промышляли еще партеснымъ пѣніемъ, ходили группами по базарамъ, по винокурнямъ и шинкамъ, на-

¹⁾ „Акты и документы, относящіеся къ исторіи Кіев. Академіи“, серія 2, т. II, Кіевъ, 1906 г., стр. 38—9.

²⁾ Указная книга Кіевской дух. Консисторіи за 1771 годъ, указъ подъ № 69.

вязывались на поминовенія и обѣды, а въ Рождественскіе праздники устраивали вертепъ и звѣзду и ходили съ пѣніемъ и музыкой по улицамъ, получая за то отъ доброхотныхъ дателей иногда немного денегъ, а большею частию угощеніе водкою. Отъ этого обычно развивалась у нихъ страсть къ пьянству, которая доводила ихъ до того, что они пропивали въ шинкахъ не только собранныя ими денежныя подаянія, но даже послѣднюю свою одежду. Въ «Правилѣ увѣщательномъ» есть указаніе и на то, что эти спившіеся съ круга церковники затѣвали любовныя шашни съ замужними женщинами.

Вскорѣ послѣдовавшее затѣмъ примѣненіе разборовъ духовенства и къ Малороссіи должно было уничтожить этотъ классъ излишнихъ, праздношатающихся церковниковъ; но нѣкоторыя характерныя черты этого бродячаго церковничества удержались и за штатными церковниками и послужили предметомъ осмѣянія въ нѣкоторыхъ народныхъ малорусскихъ пѣсняхъ и въ произведеніяхъ первыхъ малороссійскихъ свѣтскихъ писателей¹⁾.

Приводимъ здѣсь нѣсколько отрывковъ изъ «Правилъ увѣщательнаго піяницамъ», спеціально относящихся къ праздношатающимся церковникамъ.

«Отъ стражи утрення до ноці въ корчмахъ пребываете, а в церквахъ нѣкогда же.

Достойно и праведно похулити подвиги и труды ваша го(рѣ)лкопійци. Обтѣкаете бо вселенную, аки орли во блатѣ парящіе, отъ града въ градъ, отъ веси во весь плѣгуще и творяще лядопивство, и гдѣ избыліе шинковъ и вынныцъ жители имѣють, тамо аки пропустніе зміи возгнѣздаетесь; а идѣ же по желанію вашему не получите, то тамо и прахъ отъ ногъ своихъ отрясше, держаете возглашати апостолское слово: тецѣмъ, да постигнемъ! О елене быстротекущіе на источники трубніе! О онагри в жакду пиянства своего неутоліміе! Престанѣте отъ неполезного теченія

¹⁾ См. „Очерки исторіи украинской літературы XIX столѣтія“, Н. И. Петрова, Кіевъ, 1884 г., стр. 34, 80—82 и др.

вашего, да не отъ великой жажды преисполнившесь пянствомъ поврежденны погибнете...

Отъ притчей старшого пиворѣза Короповского чтеніе.

Память упивающихся с похвалами (отъ подобныхъ имъ пяницъ) на главахъ ихъ бываетъ таковыми, яко аще кто велми упивается и расточаетъ имѣнія своя паче блуднаго сына, то собесѣдники его ублажаютъ и величаютъ его, глаголюще: дай Боже тебѣ здравые, и Богъ тебе благословить, что добрый еси челоѣкъ! со всякимъ всяковъ и николи же гордиши, не сребролюбствуеши и не собираеши сокровища на земли! И заразъ про здравые его поють и проливаютъ всеу. И когда еще въ карманѣ деньги корчемницы выдаютъ, то тогда и закуски ему приносятъ, и любятъ его, что добре поетъ, сказую: аби ти здоровъ, а деньги будутъ. А когда уже деньги всѣ истощатся, то тѣ жъ сами корчевницы нацетъ уплати ему не вѣрятъ и еще троскъ на его дѣшуще глаголють: пойдѣ себѣ пречъ откуду пришелъ еси! Кто тебе вѣдаетъ, что ты за челоѣкъ?! И тако окаянный расточивъ денги съ посрамленіемъ отходитъ оттуду...

Стихъ. Наипаче наполнися душа ваша поношенія гобъзующихъ с вами и уничиженія отъ шинкаровъ.

На всѣ евангелскія заповѣди исполнителіе явистеся, пиворѣзи. Не носите бо двоихъ ризъ, раздранными точію рубыщами паготу свою покрываете; ниже по двое обуваніе имѣете: злата и сребра при поясахъ не носите и не стяжаете. Аще бо от коихъ щедроподателей и получите когда пѣнязей, то и тие вы ускоряете в шинкахъ пропити. О душевреднаго вашего нестяжательства! въ недостаткахъ бо пѣнязей з рубищъ своихъ яко зміеве линяете, и такъ голіе яко бубни по запѣчкахъ и при группкахъ в шинкахъ на соблазнъ приходящимъ скитаєтеся. Стрезвѣтєся бо отъ пянства и соберитєся в храмъ Божій на пѣніе, моляще Владику, да спасетъ отъ пянства души ваша...

Тропаръ гласъ 4-й.

Яко свѣтозарная макуха под лавою возсія память ваша в горѣлгородномъ градѣ Коронѣ, пиворѣзніе! стѣкаетеся бо тамо со всѣмъ сонмищемъ своимъ от конецъ вселенія, аки к надежному

пристанищу, приносяще з собою великіе жмути непотребныхъ шпаргаловъ и партесь, в нихже и самы сили не знаете. О, кто исповѣсть тамо ваша шатанія и дѣйствія, яко же чудеса в земли хамовъ бываемая! Ми же, удивляющесе неистовству вашему, не стыдимся глаголати: радуйтеся голкопійцы, изсушающіе потоки Ифтавскія...

Пѣснь 3. Ирмосъ: Приидите, пиво піемъ новое.

Господи, не доброе ли сѣмя сѣялъ еси на селѣ твоємъ? Создалъ еси челоуѣка на земли по образу своему, далъ еси ему духъ жизни и разума, да послужить тебѣ в преподобыи, правдѣ и трезвости. Откуда убо искать плевели? откуда сѣя приニコша ехидна исчадія неключимая, глаголю-пивоуѣзи? Всы убо уклонишася в пьянство, неключими быша нѣсть творяй благое, нѣсть до единого. Но изтрезвитесь и обратѣтєся ко Господу, пьяницѣ съ Петромъ возивая: Господи, спаси ны, яко в глубинѣ пьянства погибаемъ! Приводя иногда Данииль пророкъ тайну мерзкаго житія вашего, пивоуѣзи, с печалію возопи: выдѣхъ, --- рече, --- мерзость заустѣнія, стоящую на мѣстѣ святѣ. Подобнѣ и на васъ сыи мерзость заустѣнныя, пивоуѣзы, видима бываетъ: егда бо, безпамятно упившесе, дерзаете приходити въ святую церковъ и, вшедши на криласъ, козоподобные разногласія своего на соблазнѣ благоуѣрнимъ людемъ издаваете звуки. Но горе вамъ, соблазнитель! лутше бы вамъ жерновой камень повѣсивъ ня выяхъ вашихъ, погрязнути во глубоснѣ водной, нежели на соблазнѣ во всегдашнемъ пьянствѣ жизнь свою провождати. Возгласѣте убо со пророкомъ: спаси насъ, Господи, яко внидоша воды въ души наша!...

Слухомъ прослушавше пивоуѣзы, гдѣ имуть быти поминаенія усопшимъ и обѣди, радуется душами и трепещете руками, помигающе усами, и отъ великаго вожделѣнія неприличное возглашаете въ себѣ слово: гробъ отверсть гортань ихъ. О несмысленнаго вашего вожделѣнія! Тунеядствовать и упиватися жаждете, о пользѣ же душъ и о нужныхъ къ житію вашему никогда же помышляете. Престанѣте убо нечестиваго налога вашего, истуканы Ханаанскіе, и истрезвитесь! Поидѣте к трудолюбнымъ

мравиямъ, лѣнивыи, и научитесь трудовъ, да не збудется на васъ реченное: посѣщите древо неплодное, вскую бо упражняетъ землю. И нынѣ слухомъ услышите и нехотяще внемлите [одебелѣ бо сивухою сердце ваше, горѣлкопійцы], еже рече Господь: внемлѣте себѣ, да не когда отягчаютъ сердца ваша обяденіемъ и пиянствы житейскими, и найдеть на вы день той, его же вы не вѣсте, снестъ день смерти. Вы же не тако обяденіемъ и печалмы житейскими, яко же всегдашнимъ пянствомъ толико себе отягощаете, что и главъ своихъ от земли, па ней же вы аки трупи бездушни валяетея, возвести не можете. Но горе вамъ, пяницѣ! О, коль бремя тяжкое отяготи на васъ дияволъ!...

И нынѣ.

Выдѣвъ вся красящаяся и свѣтящая в скляницѣ, убѣгай яко отъ змія... Вы же, о пяницѣ, презираете премудрого заповѣди, и гдѣ толко зракомъ или слухомъ постигнути можете продающихъ, купующихъ и пьющихъ выно, тамо со всѣмъ сонмищемъ своимъ собираетея, глаголюще (неприлично вамъ) от писания: гдѣ будетъ трущъ, тамо соберутся орли. И тамо, не имѣя пѣнязей, пронзаєте зракомъ своимъ, аки лютиє василиски, свѣтящаяся с выномъ скляницѣ, желая ихъ, аще бы было возможно, со всѣмъ поглотити. Буде же пиющии не удостоятъ васъ полною чашею, гордимъ окомъ и неситимъ сердцемъ на ихъ взираете и глаголите: назираетъ грѣшныкъ праведнаго и поскрежещетъ панъ зубы своими. А не разсуждаете безумніи, яко не вино, но отъ криска ядъ во утробу свою вливаете. Обряцетея воистину въ погибели своей, пяницѣ!...

Кондакъ гласъ 5.

Радуйтеся, пиворѣзы, и паки реку радуйтеся! Се радости день приспѣваетъ, день — глаголю — праздника Рождественскаго зближается. Восстанѣте убо от ложей своихъ и восприимѣте всякъ по своему художеству орудия: содѣлайте вертени, склейте звѣзду, составте партесы! егда же станете по улицахъ со звукомъ бродить, ищуще сивухи, примуть васъ казаны во кровы своя...

Слава.

Удивляюся, пиворѣзы, великому вашему безумію и имѣю выну порицати ваше всегдашнее пьянство. Содрогаю, взырая на состояніе житія вашего; всегда бо в школахъ жителствуете, но никогда умудряетесь, и буи юнихъ отроковъ изучаете книжной мудрости, сами же состарѣвшись въ безумии всякое темное слово и гаданіе от писаний толковать понуждаетесь, но не по разуму... Воистинну уподобытеся вопіющимъ барабаномъ: и сии бо войско возбуждаютъ к подвигу и брани, самы же никакова к тому имѣютъ дѣйствыя и сыли. Умудритесь убо и въ покаяніи возопійте: благословенъ еси Господи Боже во вѣки!..

Что скорое теченіе з Коропа до Янполя творите пиворѣзы, не ощущая обремененныхъ торбъ бездѣльными шпаргалами и васъ самихъ дубями наполненныхъ на хребтѣ вашемъ отягощенія? Еда ли угасе пламень вашей сладости в коропскихъ вынныцехъ? Еда ли коропскіе корчемники смѣшиваютъ горѣлку с водою? Еда ли в Коропѣ оскудѣша горѣлчаніе источники? Еда ли ищете для воспитанія своего (наподобье Сарептской вдовицы) благотворящихъ вамъ женъ. На всякую прелщаетесь и трудитесь, безумныи! Лутше, молю,—совратѣтся от бесполезнаго вашего теченія в перекъ на утрени и воспойте благословяще Господа во вѣки!..

Сообщ. Н. Ив. Петровъ.

Додатки до огляду українських лубяніх співанників та малюнків.

В «Кіевской Старинѣ» ми звертали увагу шановних читальників журналу на українські лубяні співанники та малюнки в статтях: «Украинскіе лубочные пѣсенники» (1905, іюнь) та «Народныя картинки на темы изъ украинской жизни» (1906, февраль). Оці вироби базарної літератури і штуки заслуговують на особливу увагу, бо вони широко розповсюджуються серед народу, на що вказує швидкість, з якою інші лубяні видання зникають з торгу. Послідня обставина змушує пильно слідити за лубяними книжками та малюнками, як що ми хочемо знати, чим годується духовне жадання народу. Тим-то ми вкажемо тут ті лубяні співанники і малюнки, які нам трапилось знайти за останні часи в базарних книгарнях і яких ми не згадували в попередніх статтях:

Співанники.

1) Баламути. Украинскій писенникъ.— Бачили тільки одну обертку від книжки, на якій намальовані хлопці; самої книжки в продажі не знайшлось.

2) Гопаць. Малороссійскій пѣсенникъ. Составилъ Грыценко. Москва. Тип. И. Д. Сытина. 1904. — В співаннику 95 пісень; є пісні з Шевченка, Котляревського, Грінченка. Мова і правопис дуже покалічені. На обверці малюнок: козаки і дівчата танцюють під бандуру.

3) Кобзарь Перебендя. Собрание малороссійских пѣсень грустныхъ, любовныхъ, разгульныхъ, семейныхъ козацкихъ, шуточныхъ и проч. Изданіе книгопродавца А. Д. Сазонова. Москва, 1906 г. — В збірнику 92 пісні. Перша пісня — уривок з «Перебенді» Шевченка, але у змісті перша пісня показана: «Баламути». Мабуть це є переименований збірник: «Баламути», бо всі співанники беруть своє назвище від першої пісні. Послідня пісня: «Черноморець» перероблена на російську мову, що вказує на сучасній перехід української пісні в російську народну літературу. Випишуємо усю пісню:

Ужъ я встану ли раненько,
Я умоюся бѣленько,
Я умоюся бѣленько,
Споряжуся чепурненько.
Возьму гребень, возьму донце,
Сама сяду подъ оконце,
Сама сяду подъ оконце,
Противъ ясного-то солнца,
Противъ ясного-то солнца
Не увижу ль черноморца?
Черноморець съ Дона ѣдетъ,
Семерыхъ онъ коней ведетъ.
Какъ восьмому вороному
При сѣдельцѣ-то новому,
При сѣдельцѣ-то новомъ,
Самъ въ кафтанѣ голубомъ.
Вода стала убивати,
Черноморець утопати;
Вода въ рѣчкѣ прибываетъ,
Черноморець утопаетъ.
Если бѣ лодочку, весельце,
Я спасла бы свое сердце!
Если бѣ лодочку, подушку,
Я спасла бы свою душу.

Такъ скажите, добры люди,
Что со мною теперь будетъ?
Если бь лодочку, весельце,
Я спасла бы свое сердце!

Малюнок на книжці: лирник грає коло хати; його слухають парубки і дівчата.

4) Збирнычокъ малоруськихъ українськихъ писень. Закувала та сыва зозуля. Зібравъ П. Овчинниковъ. Кієвъ. Изданіе книгопродавца Т. А. Губанова. 1906. — Ось як! Малоруських та ще й українських! Перша пісня — відома пісня з музикальної інтермедії П. І. Ніщинського, яка у других збірниках чомусь ніколи не міститься. Всього в співанніку 82 № пісень. Малюнок: хлопці і дівчата співають на улиці коло хати.

Окрім того, занотуємо нове видання збірника, який ми розглядали вже а статті: «Лубочные украинские пѣсенники»: Черноморець. Сборникъ малороссійскихъ пѣсень. Кієвъ. Изданіе книгопродавца Т. А. Губанова. 1905. (На обверці: Молодой черноморець).

До літератури українського фольклору в лубяніх виданнях теж належить книжка: «Казки диди Хомы про чудне та хымерне. Кыйвъ. Выданне книгопродавца Т. А. Губанова. 1905». Книжка містить в собі шість українських казок і пять приповідок. Малюнок: дід розказує казки дітям.

Далі — малюнки на окремих аркушах.

1) Прощаніе косаря. — Малюнок той же самий, що на обверці книжки: «Молодой черноморець». Під малюнком слова: «Онъ; Гарная дивчина, Оксана, якъ бы тебе поцѣловавъ?—Она: Що тебѣ еще хочется, о якій! — Онъ: Не любить мене! (думаль про себя, повѣся голову, косарь) Гарная дивчина! Чего бы не давъ, що бы угадать, що у ней на сердцѣ, кого воно любить?»

2) Іхавъ козакъ зъ Украины.—На аркуші чотире малюнка: 1) Козак їде, дівчина в житі; 2) козак прощається з дівчиною; 3) дівчина в хаті плаче; 4) дівчина стоїть при місяцю. Козак не українець, а донець з красними випусками.

3) Малюнок до пісні: «Ой за гаємъ, гаємъ». Мова пісні дуже попсовапа наприклад: «Чово винъ моргае, чы на мо волю, гей чи на коровы». На малюнкові — парубок, дівчина та води. Малюнок аби-який, кумедний.

4) На сѣнокосѣ. — Дівчина спить під деревом, біля річки. Косарь побачив її і стоїть коло неї причарований. Тексту немає.

5, 6 и 7) Три аркуша з ріжними малюнками; є українські. На одному: 1) Парубок і дівчина в хаті; 2) парубок і дівчина піччю коло хати; 3) парубок і дівчина обіймаються під деревом. На другому: 1) Дівчата і козаки танцюють під бандуру; той самий малюнок, що на обвертці співанника: «Гопака», 2) козак на коні грає на бандурі; це малюнок Іжакевича надрюкованій колись в «Нивѣ». На цих двох аркушах малюнки за для базарної штуки вельми гарні. На третем аркуші три українських малюнка: 1) Лирник грає; цей малюнок знаходиться на книжці «Кобзарь Перебендя»; 2) чумаки коло багаття; 3) дівчата і хлопці, один з котрих танцює гопака. Під малюнками підписи по російськи, дуже чудні. Наприклад, під малюнком казака на коні з бандурою такі вірші:

Друзья, не все ль одно и то же:

Забьется праздною душой

Въ блестящей залѣ, въ модной ложѣ,

Или въ кибиткѣ кочевой.

Владимір Данилів.

М. К. ЧАЛИЙ.

(Посмертна записка).

6 лютого помер постійний співробітник і член редакції «Кіевской Старини» — Михайло Корнієвич Чалий. Покійний, доживши до глибокої старости — 90 років — був живою пам'яткою минулих часів, і вся його діяльність належить тим далеким од нас часам; він любив згадувати їх і в своїх мемуарах залишив нам прекрасні історично-побутові малюнки українського життя, починаючи од 20-х років минулого століття. Наш журнал, який продовжує традиції «Кіевской Старини» — цієї історично-культурної літописі рідного краю, відчуває на собі обов'язок присвятити небіжчикові оці рядки, яко дань щирої поваги до пам'яті заслуженого українського громадянина і глибокого демократа.

Михайло Корнієвич Чалий родивсь 1816 року в Новгород-Сіверську, в сім'ї бідного міщанина. Молоді роки його пройшли в обставині міщанського побуту маленького города, що мало різнилася від сільського життя і мала самі тісні стосунки з природою. Поетичні околиці Новгород-Сіверська, його високі гори, Десна, її розкішні луки змалку привчили хлопця любити природу: «з самих ранніх дитячих літ полюбив я природу щирою, несвідомою любов'ю; у ній одній знаходив я відраду, забуваючи всі лиха свого існування. Вона — виховала мене на своєму матірньому лоні, зберігши в душі моїй невинність, простість і вражливість, на зло буденности й грубости, що кругом оточали мене».

(Воспоминанія, К. Ст., 1889, I, ст. 20). На світогляд і фантазію хлопця мав великий вплив його дід, столітній старець, що виїшов колись з-за Дніпра і добре пам'ятав боротьбу українських селян і гайдамаків правобережної України проти польського панства. Оповідання діда збудили в душі хлопця любов до української старовини і посіяли перші зерна національної свідомості. Вони ж. мабуть, були й первісною причиною неприхильного відношення Чалого до поляків, що часами переходило в отверте ворогування і виявилось на ділі далеко пізніше, коли він служив учителем на правому березі Дніпра. «Моя любов до України, дякуючи цьому столітньому дідові, згадує Чалий у своїх споминах, вкорінилась в мені з самого ніжного віку. Як в тумані пригадую його поетичні оповідання про старовину довгими зімовими вечорами, при тусклому миготінню каганця. Завдяки цим оповіданням, я почув себе українцем з першим проблеском свідомості». (Воспомин., К. Ст., 1889, I).

Первісну освіту Чалий здобув у приватній школі якоїсь удови-капітанши; ця школа своїм безглуздим виучуванням напам'ять часословця, псалтиря та граматки, вічними різками за кожну провину—і без усякої провини—нічим не різнилась від звичайної дяківської школи тих часів. В 1828 році він вступив до гімназії. Новгород-Сіверська гімназія, зреформована в 1808 році з «главного народнаго училища» (заснованого в 1789 році, коли Новгород-Сіверський був іще головним містом сіверського намісництва).—одна з найстарших у цілій Росії середніх шкіл, відзначалась, як на ті часи, досить високим рівнем науки. На чолі її стояв директор Ілля Тимковський, широко освічена людина (доктор гетінгенського університету і професор харківського) і завзятий класик. Може бути, що почасти під його впливом, в душі Чалого зародились перші проблески інтересу до літературної роботи і та глибока повага до класичної світової літератури, яка проходить червоною ниткою через усі спомини покійного, що виявляють собою прекрасний документ до історії його душі. У гімназії Чалий вчився разом з Костем Ушинським, відомим пізніше педагогом. В старших класах гімназії Чалий через свої

тяжкі матеріальні обставини змушений був їздити на каандії до поміщиків новгород-сіверщини, і це дало йому змогу добре ознайомитись з кріпацькою Україною 30 років і на все життя вкоренити в його серці глибоку ненависть до кріпащини. «Надивившись на безпутне життя нашого міщанства, я думав, що гірш цього життя немає у світі; але придивившись до звичаїв і обставини життя дворян, я помирився з багатьма недотачами свого рідного болота» (Воспомин, К. Ст., 1889., V—VI, ст. 320). В 1840 році Чалий скінчив гімназію і поїхав шукати дальшої освіти в Києві. Після довгих клопотів йому вдалось вступити казенно-коштным студентом до молодого київського університету, який він і скінчив у 1844 році по словесному відділу, пройшовши весь іскус чисто-солдатеького казарменного режіму, що панував тоді в університеті, а ще більше—в інтернаті для казенно-коштных вихованців. З того часу почалась його педагогична діяльність, яка протяглась рівно тридцять років—переважно на правобережній Україні, і тільки в останні часи на лівому березі. Служив Чалий спочатку в Немирові учителем тамошньої гімназії, потім у Києві, де його в 1858 році зроблено інспектором 2-ої гімназії. 1861 року призначено Чалого на посаду діректора білоцерківської гімназії, а в 1869 році діректором Ніженського ліцея князя Безбородка і гімназії при ньому. Небіжчик був останнім діректором ліцею до його зреформовання в історично-філологічний інститут (проти чого він дуже повставав) і в рік реформи (1875) покинув службу.

Таке поверхове curriculum vitae небіжчика до того часу, як він покинув педагогичну діяльність і оселившись у Києві, віддався своїм улюбленим заняттям літературою, переважно — упорядкованню своїх автобіографічних споминів. Результатом тих занять явились дві головні його праці: «Воспоминанія» и біографія Шевченка. Спомини Чалого, що друковались свого часу в «Кіевскої Старинѣ» і займають період часу за ціле півстоліття—од 20-х років, належать до одних з найліпших зразків автобіографії і мають високий історичний і художественний інтерес. Історик шкільної освіти на Вкраїні за пятьдесят років (20—70 рр.).

матиме в них надзвичайно цінний і інтересний матеріал. Ці спомини малюють нам яскраво побут дореформенної російської школи, перші роки київського університету з його інспектором-полковником і професорами-пеуками, оповідають інтересні подробиці з часів польського повстання 1863 року на правобережжю і на решті обіймають період т. зв. пироговських часів у київській шкільній окрузі—один з найсвітліших її моментів. Вони показують нам і глибоко-демократичну вдачу небіжчика, його щирі любов до українського народу, неприхильне відношення до його ворогів—польського панства, що зародилась, певно, ще під впливом оповідань діда Олексія, а виявилась отверто підчас служби Чалого на правобережжю, малюють його чоловіком з тонко розвинутим естетичним чуттям і замилюванням до природи.

М. К. Чалий був, як звуть, стіхийним органічним українцем: про це він говорить і сам в прощитованому вище уривкові своїх споминів. Живучи в Києві та в Київщині він був свідком народження українського демократично-національного руху і безперечно гаряче йому спочував. Довга урядова служба та й тяжка житейська школа, яку він пройшов змолоду, виробили в йому ту рису характеру, яка звичайно формулується словами: «не виставляти із своїми переконаннями». Але було б гріхом проти пам'яті небіжчика сказати, щоб він ховав їх; навпаки, всі, що його знали, свідчать, що Чалий був натурою хоча трохи замкненою, до чого, певно, привчив його службовий режим, але простолівійною, висловлювався отверто і рішучо. Але найліпше свідчить про його переконання і незалежність думок факт прилюдного промовляння над труною Шевченка у Києві, коли її везли з христорождєственської церкви до пароходної пристані на Дніпрі. Чалий був тоді інспектором гімназії. Що до його відносин до справи українізації народної школи досить сказати, що він поділяв погляди на цю справу свого приятеля, відомого українолюбця М. Тулова, помічника попечителя київської шкільної округи. Чалий не належав офіційально до старої української громади в Києві. Своєрідний скептицизм, деякий нахил до ідеї монархізму, певно, утримував небіжчика од активного заманіфєстовання своїх

українських сімпатій. Коли ж він скинув з себе пута службових обов'язків, що останніми часами мали більш адміністративний ніж чисто-педагогічний характер, Чалий отверто виявив своє українофільство (цей термін в його первісному, не зпаржованому виді, найбільше підходить, на нашу думку, до небіжчика) в літературній діяльності.

Року 1882 випустив він книгу «Жизнь и произведения Т. Г. Шевченка», що здобула йому ширшу відомість в українських кругах. Ця книга, яка містила найбільш повний до того часу життєписний матеріал про великого поета і дуже гарну й теплу характеристику його творчости, довго уважалась найліпшою біографією Шевченка. І після того Чалий не переставав збирати матеріали до Шевченкової біографії, іноді дещо дрюкуючи в «Кіевской Старинѣ». Книга його про Шевченка мала своє наукове значіння аж поки не з'явились праці Ол. Кониського.

Того ж року почала виходити «Кіевская Старина» і Чалий зробився її постійним співробітником і гарячим прихильником, заховавши інтерес до неї аж до самих останніх років свого життя. В 1889 році він видрюковав у ній першу частину своїх споми-нів, а в 1892-95 — другу. В 1900 році видрюковав він у «К. Стар.» свої спомини про 2-ру київську та білоцерковську гімназію. Окрім того зредагував він кілька статей і споми-нів про Шевченка та Куліша, переписку одного й другого. В 1897 році надрюковано його статтю «Юные годы П. А. Кулиша». З окремих публікацій перу Чалого належать брошури «Записки украинца о польскомъ возстаніи 1863 года» (Київ, 1864 року) і «Андрей Ивановичъ Дикій» — біографічний нарис (К., 1870 р.) Дрюковав небіжчик також цілий ряд статей в «Кіевлянинѣ» перших років, коли той ще не був рептілією, як зараз.

Останні часи свого довгого віку М. К. провів осторонь від громадського життя і вже рідко де з'являвся «на людях». За два три минулих роки перестав він показуватись і на панахиді по Шевченку, на яку акуратно являвся протягом усіх років, як тільки вона стала відправлятись публічно. Але свого інтересу до

української старовини, а спеціально до пам'яті Шевченка не позбувся він до останніх часів.

Істнує фотографічна група членів редакції «Кіевской Старины» 1894 року: в осередку її сидить кремезний дід з сивими козацькими вусами і з пронизуючим поглядом розумних очей, з під густих навислих бровей. Ціле обличчя і постава всієї фігури виявляє якусь енергічність і, ми сказали б рішучість і твердість, що відповідають характерові цього діда — М. К. Чалого. Типова фігура стародавнього козацького полковника або й гетьмана, — скаже кожний, хто гляне на постать небіжчика, як її сфотографовано на групі 1894 року. Таким же твердим, кремезним козаком був М. К. у своїм довгім житті. В його особі зійшов у могоду один із старших українців-громадян, ідеали яких були сформульовані в часи народолюбства і козакофільства 60 років, і котрі ставили на першому плані справу увільнення українського народу од кріпаччини і шляхетсько-польського панування (на правому березі). Життя далеко відбігло поперед його, поставивши і навіть порішивши цілий ряд нових питань громадського життя; але покійний заховав до кінця демократично-народницькі переконання кращих часів своєї молодости і стояв серед нас, яко старий дуб між нових парослів, жива пам'ятка далеких днів.

Д. Д—ко.

3 українського життя.

Боротьба українських студентів за українські кафедри. Відгомон цієї боротьби в народніх массах. Петиція учнів глухівського учительського інституту в справі українських предметів. Шевченкові роковини по селах. Організація „Української Трудової Громади“ в Державній Думі.

Український народ, не тільки як культурно-психологічна одиниця, але як і політична категорія, виростає саме тепер із стадії ембріона. Серед його відбувається елементарний процес національного відродження; об'єктивні ознаки його, що далі, стають численнішими, а по інтензивності та значінню—важнішими. До якої сторони цього процесу ми не звернемось, в кожній зустрінемо радосні факти то стихійного, то більш свідомого, то, нарешті, активного змагання за увільнення від національної панщини, зустрінемо факти реакції на віковий національний утиск. Тяжкий тернистий шлях доведеться ще пройти українському народові, поки він здобуде всі необхідні для вільного розвитку національного права і гарантії, але сама елементарна потреба такого розвитку з логікою фактів зреалізує скоро чи пізніш його національні змагання і зроби їх живими фактами живого національного життя. І як в кожному національному рухові єдиним шляхом, що забезпечує усіх, є тільки шлях боротьби, то, очевидно, на цей шлях мусів стати і український народ.

Одправним етапом цієї боротьби, як відомо, стало питання про націоналізацію просвіти на Україні. Порушене спочатку ін-

МАРТ. 1907.

П—1

3132

телігентними групами українського громадянства: культурно-просвітними товариствами, земствами, городськими думами, учнями вищих та середніх шкіл, воно, що далі починає зацікавлювати ширші гурти українського громадянства. Тепер можна вже з певністю сказати, що питання про національну школу на Україні стає питанням *народних українських мас*. Про це можуть свідчити хоч би ті численні листи, які засилаються до редакцій «Ради» та «Рідного Краю» з приводу боротьби українських студентів за заведення на Київському університеті чотирьох кафедр з українознавства. В цих листах виявляється щира подяка і гаряче спочуття українським студентам за їхні змагання і бажання як найскоршого здійснення останніх. Листи засилаються від різних груп громадянства. Тут зустрінемо і «гурт мешканців» українського міста, і «гурток» учнів з гімназій, духовних семінарій, учительських інститутів і інших шкіл, як середніх, так і вищих, що «насаджують» російську культуру на Україні. В інших листах «учні вищих» або «середніх шкіл»,—українці з походження, але примушені діставати освіту в Петербурзі, Москві, Дорнаті, Ярославі, Казані, Томську, Новій-Александрії то що,—зсилають «товарищам—київським студентам» своє привітання, висловлюючи свій сум, що сами не можуть взяти активної участі в цій боротьбі. Чи мало надходить листів такого ж самого змісту з далекого Сибіру, з Кавказу та з інших російських місцевостей, де через ті чи інші причини, живуть українці, не гублячи звязків з рідною країною і живо інтересуючись проявами її національного життя. Але найбільший інтерес мають, безперечно, ті листи, що засилаються до редакцій згаданих українських часописів від тих груп українського громадянства, яких ще до останнього часу вважали за аморфну та інертну масу з національного боку. Маємо на увазі *селян та робітників*. Що далі, листи ці стають численнішими, виявляючи той глибокий інтерес, який збуджується у наших соціально покривджених массах до питання про рідну просвіту і про ненормальний русифікаторський стан її на Україні. Звертаючись до змісту цих листів, ми, поруч із звичайним маніфестуванням солідарності і спочуття, що до заснування укра-

їнських кафедр на Київському, Одеському та Харківському університеті, знаходимо яскраві вказівки на зріст національної свідомості серед українських селян та робітників і на розуміння ними великої ваги отієї справи, за яку так завзято взялись українські студенти. В багатьох листах селяне заявляють, що вони відчують потребу національної школи на Україні і ганяють русифікаторську політику уряду; в заведенню українських кафедр убачають початок українізації народної школи, яка, на їх думку, мусить мати національний характер на всіх ступенях освіти, починаючи від пиячої і кінчаючи вищою. В деяких листах ця дотана висловлюється досить гостро. Більшість листів кінчається закликом до боротьби і увагою, що вони—селяне або ж робітники підтримуватимуть «товаришів» або «братів» студентів в їхніх змаганнях.

Окрему категорію листів становлять ті, що одержуються від робітників українських. Вони більш змістовні і умотивовані. Робітники розглядають справу українських кафедр і націоналізації школи на Україні з свого класового становища. В ненормальному стані останньої вони убачають одну з численних ознак гніту сучасної капіталістичної держави, яка не тільки економічно визискує соціально-покривджені класи, [але й для культурно-національного розвитку їх кладе різні перешкоди. Робітники заявляють, що національний гніт відчувається найбільш тяжко ними, що він шкодить страшенно розвитку української продукції і класової свідомості українського пролетаріату, а через це вони з усіх сил прилучаються до українських студентів в їхній боротьбі за вільну національно-демократичну школу. Цікаво зазначити, що такі листи засилаються не тільки з міст, мало зачеплених денационалізаторськими впливами, але і із міст, де цей вплив пустив, як здавалось, глибокі коріння. Так, напр., робітники залізно-дорожних майстерень з Катеринослава в своєму цікавому листі, признаючи пекучу потребу української школи, протестують проти голословних обвинувачень з боку російських со-

ціал-демократів, начеб український пролетаріат зовсім уже обрусів і не розуміє своєї власної мови. Боротьба за право на власну національну школу та культуру є так само необхідною для українського пролетаріату, як і боротьба за поліпшення економічних умов життя робочого класу, і мусить іти поруч з останньою, бо тільки при вільному національному розвитку може бути і розвиток класової свідомості.

Не зупиняючись довше над змістом тих листів, які засилаються до «Ради» та «Рідного Краю» в справі заснування українських кафедр, ми мусимо тут тільки підкреслити їх величезне значіння, як певних документальних даних про розвиток ідеї національної емансипації широких народніх мас українського народу. Ці листи являються справді показником того, що український народ в *массах* своїх відроджується до національного життя, що свідомість його зростає, ширшає і виявляє певні тенденції зробити національні емоції реальними фактами життя і права. З другого боку факт глибокої заінтересованости робочих та селянських мас українського народу справою націоналізації народної просвіти на Україні на всіх її ступнях, являється на нашу думку об'єктивною предпосилкою успішного закінчення боротьби. Очевидно, не дзвінкою фразою була заява промовця від українських студентів на загальній студентській збірці Київського університету (відбулось 15 лютого с. р.) про те, що домагання українських кафедр є не тільки виключно ділом студентським... Його породили нові потреби воскреслої нації. Наше домагання має глибокі коріння в тому соціальному рухові, який великими хвилями заливав нашу країну і являється найкращим доказом отієї правди, висловленої Каутським, яка каже, що без соціального не може бути й національного. Демократичне студентство не може не стати на наш бік, бо ми хочемо розвитку для нашого народу, для наших робочих і трудящих мас народніх, інтереси яких завше лежали на серці студентства»... ¹⁾ Народні маси українські щиро

¹⁾ Див. „Рада“ № 40.

відгукнулись на ту боротьбу, яку почало проводити за інтереси національної культури українське студентство і це додає йому необхідних моральних сил проводити її далі, не знесилоючись і не відступаючи перед ворожими заходами реакційної частини київських професорів університетських. Як відомо, ректор університета проф. Цитович, що спочатку дав негативну відповідь українським студентам на їхні домагання, не захотівши навіть мотивувати своєї відмови, під впливом резолюції загально-студентської збірки, примушений був передати справу про засновання українських кафедр на розгляд історико-філологічного факультету, в чому, звичайно, не можна не бачити певної, хоч поки що й не реальної, перемоги українських студентів. Хотілось би, щоб професора згаданого факультету стали на висоті свого призначення наукового і подивились на справу очима справжніх наукових людей, для яких інтереси науки і життя мусять бути синонімами. Хотілося, щоб київські професори пішли слідком за харківськими та одеськими, які заняли цілком протилежну позицію, що до засновання кафедр з українознавства. Як відомо рада професорів Одеського і Харківського університетів висловила принципиально за задоволення домагань українського студентства. Наслідком такої позиції харківської та одеської професури в данім питанні було те, що проф. Сумцов оголосив вільний курс історії української літератури в Харківському університеті, а приват-доцент Олександр Грушевський—курс історії України в Одеському університеті. По газетним відомостям, перші лекції д. Грушевського вже відбулися при великому числі студентів.

Як стоїть справа з кафедрами з українознавства на вищих курсах Лесгафта в Петербурзі—ще невідомо. По газетним відомостям, що промайнули було в пресі ще в кінці минулого 1906 року, рада професорів курсів Лесгафта мала закликати на українські кафедри деяких українських учених, але чи зроблено в цім напрямку якісь реальні кроки—невідомо.

З інших фактів боротьби за націоналізацію просвіти на Україні, що мали місце за останній місяць, треба зазначити заходи учнів Глухівського учительського інституту. Останні викли-

кано було спеціальними причинами, а власне: чутками про реформу учительських інститутів, проект якої, при участі учительського персоналу інститутів, має розглядатись при міністерстві народної освіти. Прочувши про це, учні Глухівського учительського інституту, єдиного на Україні, коли не рахувати такого ж в Феодосії, подали директорові відповідну мотивовану петицію в справі українських предметів в інституті, текст якої, з огляду на його інтерес ми подаємо в цілому: «Ми, вихованці глухівського учительського інституту, українці по національності, довідавшись, що питання про реформу учительських інститутів незабаром буде розглядатися в міністерстві народної освіти, вважаєм за необхідне через представника од глухівського інституту упоминутися о своїх місцевих потребах. Вважаючи, що школа повинна бути національною, ми визнаємо, що учитель мусить знати культуру і побут того народу, якому його педагогічна діяльність буде присвячена.

А між тим ця, одна із головних підвалин педагогіки, цілком ігнорується, що до української школи. Виклад шкільного курсу ведеться в неї на чужій для дитини мові, російській, та і сама російська мова дається дитині дуже тяжко, через те, що до вчення її діти не підготовані попередньою наукою рідної мови.

Ми, бувші вчителі серед українського народу, із власної практики переконалися, що такий порядок не дасть можливості здійснити педагогічні правила: переходити од відомого до невідомого, од більш близького до далекого. Наука в народній школі російської мови і інших предметів шкільного курсу значно полекшується з заведенням української мови як предмета викладу.

Ми, як будучі народні вчителі, не хочемо стати чужими українському народові, а через це і мусимо рахуватися з його місцевими інтересами і потребами, а не просто неможливо без знання його історії і літератури.

На підставі всього вище згаданого ми вважаємо необхідним заведення в глухівському учительському інституті таких предметів: української літератури і історії з викладовою українською

мовою, а коли тепер, по технічних причинах, це неможливо, то з російською викладовою мовою.

Ми, нижче підписані вихованці глухівського учительського інституту, твердо віримо, що міністерство народньої просвіти задовольнить наше справедливе бажання мати у себе в інституті означені предмети і заведе їх в курс у реформованному інституті. Р. 1907, 15 лютого. (Далі ідуть 36 підписів ¹⁾).

Чи буде мати якісь бажані наслідки ця петиція в недалекому будучому—невідомо. В інтересах і самої науки і народніх масс українських треба тільки побажати, щоб вона зустріла кращу прихильність та успіх, ніж аналогічна заява київських студентів.

Згадавши в своєму огляді українського життя за минулий місяць про такі факти, як активні виступи нашої молоді в обороні прав рідної мови і українізації народньої просвіти на Україні, ми мусимо також зазначити ті широкі розміри, яких починає набувати серед різних верств нашого народу святкування пам'яті Шевченка. Страдальческа муза національного поета, його горяченатхнене слово поета-борця, його доля—мученика все більше і більше стають рідними і близькими вкраїнським народнім массам. Незабутній пам'ятник поетичної творчості поета «Кобзарь» стає звичайним гостем в найтемніших кутках нашої країни, викликаючи там оті самі почуття горя і муки, потреби в боротьбі і побідної надії, якими жив, мучився і надіявся сам поет. Імя поета стає більш популярним серед вкраїнського народа, а вкупі з цим зростає і глибока пошана до його пам'яті. Доказом цього може бути хоч би той цікавий факт, що святкування пам'яті поета стає звичайною річчю не тільки по містах, як було доси, а й по селах. В числах «Ради» та «Рідного Краю», а також російських часописів, що видаються на Україні, повно за останній місяць звісток про влаштування спектаклів та вечірок «Шевченковських». Характерно, що в багатьох випадках *ініціаторами* «папахид» по

¹⁾ Рада № 52.

незабутньому кобзареві і вечірок являються *самі селяне або робітники*. Це може служити за найкращий доказ, що «*мужицька*» муза поета справді звязана тисячами перозривних ниток з серцем народа і що той епітет, який літературні критики прикладають до поета—народний—справді відповідає змістові творчості поета. З другого боку зазначений факт може свідчити також про зріст національної свідомості у наших народніх масс, який завше, коли пригадати історичні апалогії, виявляється між иншим і в маніфестуванні з боку цих масс пошани до перших піонерів національного відродження, до перших апостолів національної волі і розвитку,

Переходячи від фактів культурно-просвітного характеру з поля нашого національного життя за минулий місяць до політичних, ми мусимо спинитись на результатах виборів з України до Державної Думи. Як зазначено вже було в минулій книжці «України» ¹⁾ українські політичні партії, як організовані групи, брали, рівняючи, не дуже активну участь в виборах. Наслідки виборів навівали певний сум в свідомих національно кругах українського громадянства, що до національної свідомості послів з України і їх активних виступів в Думі в справі оборони українських інтересів. Цей сум зростав в міру того, як закінчались вибори і почались сесії Державної Думи. Поруч з організацією народніх послів по політичним платформам, серед них відбувся також процес організації і по національностям для спільної боротьби і оборони національних інтересів того народа, який їх послав своїми заступниками в парламент. Одні тільки послы українські не виявляли на перших порах ніяких тенденцій до національної парламентської організації. Припаймні в часописях не чуто було ніяких втішних звісток в цій справі. Одначе виявилось, що сум і песимистичні висновки українського громадянства були передчасні. Потреба в самостійній парламентській організації давно вже настигала серед послів з України, і для

¹⁾ Див. стаття Д. Д—ко. „З українського життя“.

того, щоб надати цій потребі реальні форми, бракувало тільки енергічних організаторів. Вони знайшлися, почасти серед самих же послів, почасти серед петербургських українців. Спільними заходами влаштовано було з ініціативи чотирьох послів: Довгополова (посол від Нижнього-Новгорода), свящ. Гриневича (посол з Поділля), Хвоста та Рубіса (обоє з Чернигівщини) підготовче зібрання, на котрому, як сповіщає спеціальний кореспондент «Ради» з Петербургу,¹⁾ малось обмірковувати ось які питання: 1) чи варто при Думі видавати газету для трудових українських мас, 2) на якій мові, скільки раз в неділю і по якій програмі (партійній чи безпартійній лівій) видавати її, 3) вибор редакційного комітету і запрошення співробітників для газети з членів першої Думи і з літераторів українських і великоросійських, 4) чи треба партійним і безпартійним українським депутатам для обмірковування і оборони в Думі економічних і національних інтересів і для організації мас українського народу єднатись в окрему групу, на зразок торішньої української і цьогорічних: козацької, мусульманської, польської та инш. Думських груп».

Після довгих і цікавих дебатов, що виникли на зібранні, присутні послы обібрали з-поміж себе спеціальну комісію, якій доручили виробити доклад про ті принципи, на яких моглиб з'єднатись українські послы в «Українську трудову громаду». В склад цієї комісії увійшли депутати: Н. І. Долгополов (Нижній-Новгородь), Нечитайло (Київщина), Нумчак, свящ. Гриневич (Поділля), Сайко (Полтавщина), Рубіс і Хвіст (Чернигівщина). Ця комісія виконала доручення і виготовила відповідний доклад — декларацію, прочитану послом Рубісом на зібранню українських послів 11 марта. Декларація по своєму змістові аналогічна із змістом такоїж декларації загально-російської трудової парламентської фракції і тільки детальніше розроблена в тих точках, де йде річ про спеціальні інтереси України. Тут декларація вимагає: а) рівноправности української мови в установах громадських

¹⁾ Див. ч. 58.

і державних на Україні, б) націоналізації школи і с) політичної автономії України, річ про яку українські послы мусять зняти тоді, коли Державна Дума переглядатиме державні закони. Повний текст декларації ще не оголошений в пресі, і через це ми не можемо тут навести його в цілому. Газетні відомости подають тільки звістку, що декларацію цю прийнято було в цілому за вислов поглядів українських послів на загальне політичне становище Росії, на ті засоби, через які можна поліпшити це останнє і—з-окрема—за вислов поглядів, що до становища України. Сподіваючись в слідуючій книжці спинитись довше над фактом організації українських послів в самостійну парламентську фракцію, ми тут обмежимось тільки загальними увагами з приводу цього величезного, з національного боку, політичного акту. Значіння його полягає в тому, що він в великій мірі може допомогти зростові національної свідомости українського народу. Останній, виходячи саме тепер із стадії політично-національного ембріона, не може уявляти з себе свідомої цілком своїх національних прав політичної одиниці. І для того, щоб ця свідомість прибрала певні і зрозумілі для народніх масс форми, необхідно ще покласти чи мало праці з боку більш свідомих групп українського громадянства. «Українська трудова громада» Державної Думи, як політична організація заступників народніх при найвищій державній інституції, в цій справі може зробити чи не більше, ніж яка инша політично-українська організація. Користуючись в своїй діяльності більш сприяючими умовинами, ніж ті, в яких доводиться працювати українським політичним партіям, вона має і більше надій на бажанні наслідки своєї діяльності. Виступаючи в Державній Думі одностайно, самостійно, принаймні в тих справах, які торкатимуться інтересів України, як нації, вона буде збуджувати національну свідомість українських масс, мініфестуючи своєрідність національних, культурних, політичних і господарських інтересів України, відмінних в багато де чому від аналогічних інтересів инших націй і инших країн Російської держави. А коли зважити, що сьогочасні політичні умовини не дають можливости українським політичним партіям

як слід розвинути свою діяльність, що до національного освідчення і політичної організації вкраїнських народніх мас, то діяльність в цім напрямку українских послів набуває саме тепер особливої ваги. Та політично-національна платформа, яку прийняла «Українська трудова Громада», через свій ясно визначений соціалістичний напрям, забезпечує їй певний бажаний успіх і прихильність серед українських народніх мас. І треба тільки побажати, щоб українські послы виявили побільше енергії в тій великій справі, за яку вони взялись. Добрий приклад їхній буде імпульсом для такої ж енергійної праці над політично-національним освідченням і організацією вкраїнського народу в певну політичну силу і з боку всіх, кому дорогими є інтереси рідної країни, хто хоче їй активно допомогти в її новому національному життю.

С. Петлюра.

ПО ЖУРНАЛАХ.

Огляд матеріалів по історії України.

Изъ воспоминаній графа О. Г. Головкина, и нѣскольکو имъ набросанныхъ характеристикъ (стр 669—689). Русская Старина, 1907, № 3.

Останніми часами російська історична література збагатилася значним числом дуже цінних історичних джерел, які приносять де що і нашої історії: в останніх двох книжках „Всесірнаго Вѣстника“ за р. 1906 видрюковано дневник цариці Катерини II (згадується там про Разумовського); недавно вийшов дневник кн. Дашкової; в „Русской Старинѣ“ з першої книжки друкуються дуже цікаві записки грі О. Головкина і т. и. Гр. Головкин, стоячи близько до справ державних за царювання Катерини та Павла I, дуже добре знав тогочасні відносини, і державні і особисті. Його характеристики діячів тогочасних дуже влучні і цікаві. В останній книжці „Русской Старини“ подано цікаві подробиці про Разумовських, що ми й подаємо тут. „Разумовські—з роду українці. Один з братів, Разумовський Олексій, що був співаком в придворній капеллі, впав в око цариці Єлисаветі Петровні під час служби церковної. Це порішило долю усієї родини. Він став фоворитом, і згодом дано йому графський титул та призначено його обер-егермейстером. Менший брат його, Кирило, пас свиней поблизу Батурина; він сам оповідав мені такі подробиці. Свині, яких він пас, були не його, а родича їхнього селянина Будлянського, котрий був багатчий од них. Коли Олексій побачив, що доля йому усміхнулася, він згадав про Кирила і послав одного офіцера, щоб привезти його з почотом; Кирило, которой був тоді вже дорослий, побачив офіцера і

подумав, що це його хочуть взяти в москалі, покинув своїх свиней і виліз на дерево, звідки його пощастило зсадити тільки голодом. Коли він приїхав в столицю, його почистили, одягли гарненько і доручили одному женевцеві,—здається Саладино на призвище,—щоб він його вивчив, як гаразд поводитися, та одшліфував його. В той час, коли цей наставник ходив до церкви, його ученик невинно собі, по-дитячи забавлявся.

Серед подарунків, що прислав Фридрих II руському двору, була пишнина табатирка, оздоблена брильянтами; прислано її для брата фаворита. Раз якось в неділю Кирило, оставшись дома сам, достав табатирку з шафи, куди заховав її наставник, і коли цей останній вернувся додому, то дуже був здивований, побачивши, що Кирило повитягав обценьками, тими, що перегортають вуголля в каміні, усі алмази. Можна уявити собі, яка гарна була тоді табатирка! Коли фельдмаршал Разумовський поклічав, що сини його починали високо нестися, він завжди розказував яку небудь оттаку штуку з часів своєї молодости, пояснюючи її тим, що він простого роду. Цікаво було бачити, як люде дорослі, на високих посадах, в одязі з пишним золотим шитвом та обвішані орденами, мусіли спускати очі додолу перед присутніми, перед якими вони звичайно високо держали свій стяг.

Батько їх був великий на зріст, більш 6 футів заввишки, статурний; з обличчя був він не дуже гарний, але обличчя розумне. В його поведінці та в постаті було щось дике, східне, але загалом постать його була дуже своєрідна та маєстатична. Дякуючи тому, що виховання його почалося тільки з вісімнадцяти літ, воно не могло зопсувати його почуття та властивої йому правдивості характеру; хоча він був дуже неввічливий, але через свій вроджений здоровий розум часто повершав на раді своїх і розумніших і з більшою кебетою колег. Він випадково здобув величезне майно, яке й тратив щедрою рукою. З його багатством йшли в парі його палац, величезний штат челяді та його гостинність. Через братову протекцію він був обраний отаманом (= гетьманом) українських козаків, але як це звання дуже нагадувало часи Мазени і не відповідало принципам Катерини II, то він зрікся його, як вона того вимагала, за що получив фельдмаршальський жезл і велику пенсію з правом користуватися своєю резиденцією — Батуринським палацом і тими землями, що до палаца належали. Він виїздив часом в ці маєтності, коли після довгого про-

бування в Петербурзі, йому треба було зробитися бережливим. Під старість він оселився в Москві, де жив по-царські.

Разумовський подорожував по Європі. Коли він приїхав в Париж, Шуазель пояснив Людовикові XV, що йому слід виявити особливу пошану до такого значного чужоства; король обіцяв зробити це. Тому-то Разумовського запрошено в Версаль, де він мав бути представлений окрім од інших осіб, з якими король, як водилося, нічого не говорив. Король, хапаючись на полювання на кабана, забув тей усе, що йому було намовлено і, коли йому назвали фельдмаршала, він пройшов повз нього, не сказавши й словечка, тільки вимовив нічого не значуче: *a!*

— Очевидно, король лічить мене за кабана, — сказав Разумовський герцогові Шуазелю, стурбованому неувважливостю короля. Він хотів був поправити цей промах як найкраще для Разумовського, але фельдмаршал не захотів більш прибути до двору. Париж довго втішався з дотепи Разумовського і того, як він поведився після того випадку“...

А. Лотоцький. На поворотъ. Русская Старина, 1907, №№ 1 и 2.

Стаття ця почалася дрюком ще в 1905 році. Автор, добрий знавець стану духовенства, зібрав чимало матеріалу, вже опублікованого, а де що й з власних архивних виписок (про українське духовенство) і, все те скомбінувавши, подав в цій статті, яка служить доброю ілюстрацією для морального обличчя українського і великоруського дероформеного духовенства в XVIII столітті. Автор на основі тих матеріалів малює не одну негативну сторону побуту цього стану, його темноти, розбещенности, деморалізації, бруду в приватному житті. Справді, про яку освіченість може бути мова, коли орловський якийсь піп „читать почти не умѣетъ. Святителя Николая почитаетъ Богомъ. О Христѣ Спасителѣ никакого понятія не имѣетъ“, а кандидат на попи в м. Мерефу, студент Термовский „не токмо въ чтеніи книжномъ не искусенъ“, але коли його запитали: „колико есть во Христѣ лицъ“—одповідь: „сѣдмъ“!... Але за те служителі Божі були искусні в „винному“ ділі. Не дурно ж митр. київський Рафаїл так писав в одному з своїх указів: „многіе пресвитеры... богомерзкіе пьянство возлюбили такъ, что всякой години денно и

нощю чванца руками и устами съ великимъ вождельніємъ obejmлють, токмо тое и думаютъ, дабы вино, или простѣ горѣлка отъ устъ не отходила; тое во время священнослуженія и мишлятъ, щобъ съ просфирою гдѣ пойти, налитися горѣлки. Да единою чаркою не довольствуются, но до помраченія ума изпиваются... тамъ же на томъ мѣсту завалившись просыпляются“.

Сварка та бійка—була звичайною річчю серед осіб духовного стану, і позовів з того приводу бувало без числа. Та це й не диво, коли возьмемо на увагу стан освіти і культурних інтересів тогочасного духовенства. Ось ілюстрація надзвичайної домашньої сцени. О. Василій (з с. Попівки в Черниговщині) жалівся, що конотопська попадя Мигалевська вискубла йому бороду. „Когда,—показує свідок, о. Григорій (Мигалевскій)—з о. Васи́ліємъ и другими двома священниками прійшолъ въ домъ Васи́лія Рубана, сѣли себѣ любовне; заразъ попадя своего господина о. Григорія стала отсылать до господи домой, а о. Василій сказаль о. Григорію: не йди, посѣдмо, и стали между собою цѣловаться; тогда попадя сказала о. Васи́лію и пону своему: когда жили есте за брата, а теперъ за скурвого сына,—за що вы моего пона въ колоду сажали, сякій и такій сынъ? Въ той часъ о. Василій на попадю сказаль: тю! Заразъ своего господина выпроводила она съ хаты и вернувшись, стала о. Васи́лія безчестити. По довольномъ бечестіи о. Василій не могучи стерпѣть сказаль: да цить же, бестія! И она, не перестаючи бранити, говорила: тебе не намѣстникомъ быть, але шапки шить и продавать... О. Василій сказаль; да досить же болшъ мене ругати, бестія. И попадя заразъ кинулася до о. Васи́лія, а о. Василій, не допускаючи ее до себе, взялъ за груди; а она его порвала за бороду и не мало волосовъ вырвала. И заразъ потомъ о. Василій плачливе одійшовъ“ — закінчує цю драму єдиний свідок, що не був тоді на підпитку.

Поруч з цим серед духовенства дуже звичайною річчю були доноси, злодійство,—напр.: піп з с. Юсовець (переяславської єпархії) Іоанн Максимов не вертав в церкву 20 рублів, що зібрав він в Січі на церковні потреби; инший краде церковні книжки, ризи... Дивлячись на попів, і менші члени клира, дяки та паламарі, йдуть їх слідом: дяк заставляє в шинку єпитрахіль, другий здерає з престолу одєжу, а пономарь в Московській, що на курьх ножках, церкві, побачивши коло престола в печерці оливяний ковчег, де зберегалися заготовлені

на преждеосвящені літургії два агні, взяв оден и „употребилъ въ снѣденіе».

«Все це можливо було лишень при одній умові — духовому банкруцтві стану», як справедливо зауважає автор.

На нашій не—своїй землі. Уривок з записок правобічного шляхтича (стр. 25—43). *Літературно-Науковий Вісник*, 1907, кн. I.

Д. І. Франко подає, з своєю передмовою, уривок із споминів Поляка, шляхтича, графа Старженського, відомого в свій час польського повістряря й поета. Це лишень уривок з якогось чи-малого, може нескінченного, але в усякім разі недрюкованого досі мемуару, що належить, як із змісту знати і судячи по почерку та паперу, до 1840 рр., перед р. 1848. В цьому уривкові оповідається про польську шляхту в Подільщині, Волині та в Україні (Київщині). Оповідання це наповняє жахом душу читача... Як би це писав не сам шляхтич, що жив в тій атмосфері і був наочним свідком усього того, що він описує, то мабуть би кожному майнула в голові думка, що автор безперечно помішав *Warheit* з *Dichtung*, густо наложив чорних фарб, щоб тим яскравіше виглядала дика панська самоволя, нехтування прав людини і т. и. Але тут ми маємо автентичне джерело. Опис подій вийшов од особи, міцно звязаної з описаними їм людьми і порядками, яка відрізняється від інших „культуртрегерів“ на Україні тільки великою, аж дивною на той час гуманністю.

Та послухаймо, що він оповідає.

„Я бачив просторі села, яких дідич, Б. М. поражений умовою хворобою, велів усіх собак повбивати та постріляти у мужиків півнів, бо кожний голос збуджував у нього напад скаженини. Горе мужикові, що в його присутності крикнув, кашлянув або висяков носа; його катовано немилосердно мав за Бог-зна який злочин. Не разу нападі своєї химери молодий маняк велів бити селян без ліку, а сам звичайно дрімав, поки одбувалася езекуція. Підвладні посіпаки не покидали бити, поки пан не прокинеться, і скатованого провинника мусіли виносити з подвір'я, бо сам він не міг вже й порушитися“...

„В моїм сусідстві... жив п. І. Н. До таких самих огидних вчинків додайте його безприкладну розпусту. Насилював пістнадцятилітніх дівчат, і не одне з тих дітей заплатило смертю за те знущання

над ними. Виявилося згодом, що та потвора не пожаліла й власних дочок. До того, просяклий венеричною отрутою, він ані одної хати в тій широкій маєтності не лишив без тієї пам'ятки. Страшно було бачити ту гарну і свіжу подільську кров отроєну в жерелі життя, тих молодих селянок без носів, з вигнаним піднебінням, що переносили з покоління в покоління зародок страждань і соромного каліцтва.

„Поблизу мого маєтку живе дідич, що в тиранстві над селянами не уступить нікому. Ось який вчинок дасть про нього докладне поняття. Пастух не доглядив, як вовки покалічили барана. Знаючи наперед, що йому буде, він утік, поклавши неживого барана під дубом. Другого дня його зловили; привязали до того самого дуба, під яким лежав баран.

— Їж, собако, того барана, якого ти дав надбїсти вовкам,—так обїзався до нього дідич.

Це було в червні, хробаків вже намножилося в баранячїм стерві. Прив'язаний до дуба пастух, не маючи навіть вільних рук, дочекався тієї муки, що хробаки поточивши бараняче стерво, перебралися на в'язня і точили його так, як скотяче стерво. В таких муках, в смороді, голоді, спразі жив він цілих три дні, поки не сконав; хробаки виїли йому очі і через дірки добралися до мозку... В дубині в Р. стоїть хрест, поставлений під дубом, де загинув той пастух такою лютою смертю. Той хрест велів поставити богобійний дідич“.

Далі автор мемуарів оповідає ще кілька страшних вчинків польського панства... Один законав живцем у муравлисько парубка за те, що вкрав вулик меду з пасіки, другий велів вирвати мужикові чотири здорових зуби, один по другому, за зрубані їм в панському лісі чотири берези; третій вигадує дівчатам кару, щоб не втікали од нього через те, що він їх розпродує по одинці: голих, прив'язаних до стовпа, простоволосих велить люто сікти різками, а потім у найбільшу спеку велить їм робити в полі під голим небом, не сміючи нічим прикрити голови.

Нарешті от ще одна ілюстрація—як бавиться собі молодий Подолянин.

«Дванацята година, спека нестерпима, гості вже поснідали порядно і по горілці та закусках опорожнили чимало чарок волоского вина. Господар веде їх до стайні, в якій завісїдги стоїть кільканадцять упряжених і верхових коней. В стайні порядок взірцевий. Коні виблискують як ляльки, а стаєнні люди стоять кожний при своїй кліт-

мартъ. 1907.

II--2

ці, випростуваний як солдат перед командиром. Черкас погладив білою хусткою першого коня до якого наблизився, а побачивши бруд на хустці, буркнув два слова. В тій хвилі приготовані на це катюги хапають стаєнного, що стоїть біля цього коня, і одня посіпака вичислює йому 50 батогів; це звичайна міра, менше у Черкаса не бьють, хиба за більше можна поторгуватися. Підчас тої бійки гості проходяться по стайні і бавляться розмовляючи байдужно про коней, а висічений стаєнний, відібравши удари, бере греблицю і щітку і починає чистити коня.

Але щож це за зойк чути біля причілка стайні з південного боку? Хозяїн з гістьми виходить сам із стайні. Обступили якийсь предмет, що лежить на землі і сміються голосно. До кого ж то вони так придивляються? Оце обвиті дергами і міцно звязані шнурами лежать на землі два слуги з обголеними головами, лицями, обернені до сонця. Отак покладеним горілиць, оповитим немов у пелюшках і зовсім безвладним, помазано лиця прісною патокою, а зваблені розігрітим медом оводи, мухи та мурашки купами лазять по лицах і завдають собі страшенну учту. Різкий біль доводить мучеників до конвульсійних порушень, і отсим рухам їх лиць придивляється хозяїн і його гості і сміються, мало не тріснуть

Один із присутних узяв на кінець палички шматок лайна, помазав ним місце, з якого вже був зіссаний мід, і нарисовав вуси; той учинок показався иншим дуже блискучим дотепом і побільшив веселість усіх зібраних. Натішившись доволі цим видом, зібрані вертають до стайні. Там вичищеного вже коня Черкас знов погладив білою хусткою, а бачучи, що бруду вже на ньому не було, велів вичислити ще 50 батогів недавно битому стаєнному, щоб його, як мовив, переконати, що кінь може бути утриманий зовсім чисто. Похваливши той, на їх думку справедливий, присуд хозяїна, гості ввійшли з ним до двора, велівши попередку кожний із них осідлати собі верхівця для проїздки.

Як у стайні, так і по фільварках та гумнах не обійшлося без биття канчуками з наказу дідича і все в присутности гостей, яких ця одноманітність не нудила ні трохи. Приїхавши до двора, застали вже накриті столи і засіли до обіду.

По обіді подано гостям люльки. І всі вийшли на ганок. Перед ганком стояв старий козак, навмисно покликаний до двора, аби хозяїневи і гостям подав новий спосіб пообідньої забави. Той козак, на

прозвище Іван Вернигора, давній слуга Черкасів, освоєний з батогами як кінь на московській почті, йде об заклад, що за чотири рублі сріб. видержить сто батогів з чиеї будь руки, окрім—як каже з підхлібним усміхом—могутньої правиці ясновельможного презеса Черкаса, свого дідича. Цей заклад збуджує охоту у присутніх гостей, беруться за калитки і чотири з них дають кождий по рублю козакові, який за це має відібрати від кожного, як кажуть, по 25 відливаних батогів. Уложивши згоду борці и добровільний винуватець беруться за діло. З яким напруженням, з якою заїлістю знущався над козаком кождий з інтересованих і відбивав данного йому рубля, це можна порівняти лише з нечутливістю і гартом катованого драба, що більше як годину витерпів у тих тортурах.

Ця забава і веселі уваги над нею заняли хозяйінови і гостям час аж до вечері, що була лише повторенням обідної учти, з тою хіба ріжницею, що покликано скакуна, який грав на торбані і пописувався козацьким танцем та співанням сороміцьких українських пісеньок.

Так гарно проведений день треба було закінчити остатнім учинком, характеристичним для цієї підлої зграї. І в самім ділі, коли почало смеркатися і поки гості забралися до спочинку, вислані в село стаєнні козаки привели хозяйінові та гостям де-кілька дівчат, силою вхоплених із селянських хат. Роздягнені до гола з наказу хозяйіна і кожда в тім стані вінхнена до спальні одного гостя, служили всю ніч жиром для тої розпутної і на всяку погань вигадливої молодіжи, а тим часом козаки нагаями відганяли матерей тих нещасних, що стояли за плотами і сміли тільки плакати.

Чи описую тут забави обивательських синів на Поділю, чи може сваволю Айрокезів та Гуронів? Ні, Айрокези та Гурони знущались над ворогом, зловленим у битві, але моїх земляків ніхто не мучить і не грабить. Нам судилося бачити це і терпіти за їх злочини в тім XIX віці, прозванім віком освіти, в країні багатій усіми дарами природи і мало не в тій самій хвилі, коли наші брати добивалися—свободи для всіх верстов людности Польщі.

М. Лемке. *Молодость „отца Митрофана“*. (стр. 188—236). *Украинская прокламация 1847 года* (стр. 36). (*Былое*, 1907, № 1).

О. Митрофан—це жартівливе прізвисько Митрофана Даниловича Муравського, одного з визначних російських революціонерів в 1860—

1870 рр. Автор в цій статті подає новий матеріал про перший процес (в р. 1862) Муравського, і з нього можна бачити, за які невинні, на наш тепер погляд, речі арештовували і засилали мирних людей. В процесі цьому, присвяченому переважно діяльності недільних шкіл в Харкові та в Києві, замішано було і деяких відомих згодом українських діячів, як Єфименко, Левченко. Цікава записка сенатора Жданова, якому доручено було розслідувати справу „Тайного общества открытаго въ Харьковѣ“. Зазначивши, що в р. 1855 в Харкові заснувався студентський політичний гурток, який мав на меті—перемінити існуючий державний лад в Росії, і навіть ніби то «истребить всю августѣйшую его императорскаго величества фамилію», сенатор Жданов пише: *«Средствомъ къ достиженію цѣли полагали, между прочимъ, распространіе либеральныхъ понятій между простымъ народомъ и раскольниками... Въ виду этой цѣли члены общества признали необходимымъ заняться приоткрытіемъ себя къ предстоящему назначенію и другимъ»*. Таке обвинувачення тепер викликає лишень усміх у нас, але в ті часи і цього було досить, щоб людей позбавити волі і одпровадити в далекий край. До цього ще додаймо, що Жданов сам признається, що «общество, какъ видно, не уясвило себѣ еще мысль о томъ, какимъ путемъ удобнѣе проводить между народомъ пропаганду своихъ преступныхъ идей, а предположеніе объ учрежденіи воскресныхъ школъ опредѣлительно еще не высказалось. Но уже и въ то время ясно было заявлено намѣреніе, подъ видомъ распространенія грамотности, готовить простой народъ къ принятію участія въ осуществленіи преступныхъ цѣлей». Далі сенатор поясняє, яким способом брався харківський студентський гурт «осуществлять преступныя цѣли»: Завадскій написав *замѣтки*, немов би казочку „о происходящихъ для народа неудобствахъ отъ монархическаго правленія“, и *поученіе* простому людові, де, між иншим, сказано було такі страшні речі: „народу нужно знать, какіе порядки были у насъ въ старину, что въ нихъ хорошаго, что нужно перемѣнить и какъ бы это сдѣлать“. Окрім того, щоб досягти назначеної мети той злочинний гурт людей «признавалъ полезнымъ имѣть въ виду пользоваться»... св. Євангеліємъ, „такъ какъ оно, по духу своему, противорѣчитъ самодержавію»... Розуміється, що коли після студентських розрухів в р. 1858 у Харкові частина членів цього небезпечного для державного ладу товариства переїхала в Київ, то звернуто увагу і на Київ. І от наслідком тієї уваги була друга частина записки сенатора Жданова „Учрежденіе

первыхъ воскресныхъ школъ въ Кіевѣ». Тут він доглядів нову констрацію, або, краще сказати, протяг Харківської: „воскресні школи“ засновано для того, „чтобы обученіемъ простого народа имѣть въ немъ вліяніе и поддержку для осуществленія задуманныхъ цѣлей“.. «Ближайшая сокровенная цѣль и направленіе учреждающихся въ Кіевѣ воскресныхъ школъ весьма ясно высказывается даже въ темныхъ намекахъ и полувыраженныхъ мысляхъ, заявленныхъ главными дѣятелями въ ихъ письмахъ и прочихъ бумагахъ, бывшихъ въ разсмотрѣніи слѣдственной комиссіи“.

Бекман пише: „настало другое время, открылось болѣе простора для общественной дѣятельности... основался кругъ студѣнтовъ, въ которомъ исчезли всѣ враждебныя начала, раздѣлявшія нашъ университетъ. Среди этого круга родилась мысль объ учрежденіи воскресныхъ школъ!“ Тільки й усього...

Другий знову пише Муравському: «ура! ура! Митрофанъ Даниловичъ! Поздравляю съ открытіемъ воскресныхъ школъ! Душевно радъ, что вы у берега!» А Левченко, так той зовсім вже отверто, на думку Жданова, висловлюється: «средствомъ къ распространенію въ массѣ простого народа либеральныхъ идей должны служить воскресныя школи“.

І наслідки цієї записки, яка викрила такий державний злочин, були ось які: П. С. Єфименка заслано в Пермь, Бекмана—в Вологду, Левченка—в Курск, В. Португалова — в Шадринск, Івкова—в Слободской, Вятск. губ., Завадского—в Каргополь, Оленецк. губ., Муравского—в Бирск, оренбург. губ.

Державний лад за те на якийсь час остався незахитаний...

В цій самій книжці журналу подано ще цікавий документ „Украинская прокламація 1847 года“.

Прокламація ця з'явилася в квітні місяці р. 1847 на паркані коло якогось будинку у Київі і стояло в ній таке:

Къ вѣрнымъ сынамъ Украины.

Братья! настаетъ великій часъ,—часъ, въ который вамъ представляется случай смыть поношеніе, нанесенное праху отцовъ нашихъ нашей родной Украинѣ подлою рукою вѣчныхъ враговъ нашихъ.

Кто изъ васъ не подниметь руки на великое дѣло...
 За насъ Богъ и добрые люди!
 Вѣчно вѣрные сыны Украины—враги кацаповъ“.

Копію з цієї прокламації генер.-губернатор Бибиков, що був тоді в Петербурзі, подав в „III Отдѣленіє“ 13 квітня 1847 року. На „докладі“ „III Отдѣленія“ Миколай Павлович поклав таку резолюцію:

„Явная работа той же пропаганды изъ Парижа; долго этой работы на Украинѣ мы не вѣрили, теперь ей сомнѣваться нельзя, и слава Богу, что такъ раскрылось; Бибикову дай знать, что пора на мѣсто и надо вездѣ строго смотрѣть. 14 апр. 1847 г.“

Очевидно, що цей клаптик паперу, наліплений не знати ким,— може бути патріотом дуже непевного напрямку,— чимало сполошив російський уряд... Тоді насовувалися грізні події, що вибухнули через рік в сусідній Австро-Угорщині, і урядові, і Николаю Павловичові зокрема, скрізь ввижалася Парижська пропаганда...

С. С. Орлицкій Южно-русская республика. Изъ исторіи освободительнаго движенія. (Историческій Вѣстникъ, 1907, № 3).

Під таким голосним заголовком уміщено матеріал, до якого треба відноситься cum magno grano salis. Автор малює одеські події літом 1905,—так звані «Потьомкинські дні» і настрої громадський перед тим,—малює цікаво, але усе його оповідання перейняте наперед собі поставленою гадкою: скрізь на всій вині «жид», і «что бысть—ничто же безъ жида бысть». Коли б брати в серйоз те, що оповідає автор, очевидно подій того часу і, дивним дивом, немов би то ще й введений найголовнішими проводирями повстання, — розуміється „жидами“,—у деталі конспірації, то в Одесі уже порішено було долю України, і ми зараз тільки випадково живемо „в конституційній самодержавній монархії“ (по Готському календарю), а не у вільній країні—Південно руській республіці, яку от-от мав утворити лейтенант Шмидт...

— Чого ви дивуєтеся?—оповідає авторові голова повстанців — Цукерберг.—Матроси на нашому боці. Офіцерів, котрі не пристануть, Шмидт обіцяє повкидати в воду. А коли броненосці будуть наші — весь південь буде наш. Тут складається Південна республіка з Кримом і родючими землями Волині та Поділля. Така республіка має усі шанси на те, щоб істнувати і буде признана. Нехай стара насильниця, некультурна Москва, загибає од колотнечі в середині. Про це нам, південним жителям, не великий клопіт. Польща оновиться, і з цією сусідою Південна республіка житиме в добрій злагоді і в спільці. Яка велика і ясна будучина чекає наш південь! К бісу самодержавіє та вихохану їм злодійську та дурну бюрократію! У нас буде чудове, ніколи не замерзаюче море і найкращі пшеничні землі, виноградники та шовківництво, першорядні порти та кріпость Севастополь з броненосним флотом. Та цеж багато більш того, що має і зараз якась там Румунія або Сербія. Південна одеська республіка буде—і це не мрія...

— Заждіть,—перебиває його автор: назовіть мені народ, який буде залюдняти вашу Південну республіку, і тоді порішено буде питання: чи хоче він вашої республіки, чи тягне за Москву, як і за Хмельницького.

— Народ!—з призирством здвигнувши плечима одказав мій розмовець.—Ці волопаси-хохли підуть за інтелігенцією.—

— А інтелігенція хто ж? Ви—жиди?

— А хоча б і ми.

— Не поладнаєте ви з хохлами. Не люблять вони жиди.

— Поладнаємо. Примусимо їх. У нас капітали, наука, енергія; ми пани в торгівлі і політиці. Примусимо, коли добром не захочуть.

І автор, міркуючи над відповіддю Цукерберга, немов би й сам багато де в чому з ним згожується: звязок з центром справді не тривкий, Петербург мало зробив для цього краю; як не розсудливий визискувач-господарь, він все брав, а нічого не вертав виснаженому ґрунтові — народові. «Тепер тут усе в руках єврейства революціонерів!».

— Вона південна республіка,—каже знову він Цукербергові,—з столицею Одесою буде безперечно царством жидівським?

Цукерберг тільки осміхнувся.

— А хоча б і так. Нехай знову буде царство семитів. В Росії його заснувати зручніше, як на пісках Палестинських, або десь в Уганді,—на Чорному морі оновимо Карфаген.

— І повернете в рабів хохлів, як карфагеняне невольниками зробили берберів.

— Ніхто не заважатиме вашим хохлам вибиття як найскоріш із становища несвідомого „стада“ і здобути собі значіння.

Але добрячий автор боронить українські інтереси і не хоче одати українців в рабство жидам.

— То це, виходить, що доля йому судилася—бути ілотом жида?

— А тепер хохол—ілот урядовця, голодний, пограбований, битий. Може гегемонія розвинутого жида та життя в багатій південній республіці не буде для нього ні шкідливе, ні важке.

Але автор боїться... і щоб совість свою заспокоїти, хоче почути в цій справі голос самого „хохлацького“ народу. До речі, це не так і тяжко зробити: в тому отелі, де спинився автор, був і заступник тієї нещасної нації, що вже долю його порішають, не питаючись його самого,—коридорний Іван.

Та цей заступник України, виявилось, знає більше, ніж автор сподівався почути. Іван навіть чув, що «жидки республіку проголосили».

— А ти розумієш, що таке республіка?

— Чому ні... Од усяких тягарів народ увільниться: од солдатчини, од податів і од начальства. Живи собі на вольній волі, ори та сій, де хочеш і яку хочеш землю! Бо земля Божа. Або інакше як працюй. Ні поліції, ні судів,—одно слово, ні яких утисків не буде.

— Але ж жиди остануться? А ти казав, що од них хохлам тяжко доводиться.

— Остануться. Нема ж і їм де діватися...

І далі, подумавши, додав, що коли не буде начальства, то й жид посмирішає, бо можна буде його тоді і провчити: „не криви душею, поважай народ. Громада—великий чоловік і розсудить справедливо“.

„Иванъ ушелъ въ портъ, какъ истый казакъ временъ Хмельницкаго, въ чаяніи пограбить. Духъ запорожцевъ, чего добраго, воскреснетъ, и еврейская интеллигенція, чего добраго, не въ пору раз-

возилась съ своей южной республикой“,—такий робить висновок з того, що чув, наш автор. Розмова з нападком запорожців здається його вдовольнила: Іван погодився з ним на тому, що жид мусить своє місце знати та не кривдити людей, але чи погодився він і в інших питаннях, зв'язаних з існуванням південною-республікою, про це ми нечуємо. Та це авторові і не цікаво знати: він шукає лишень скрізь собі співчуття...

Наукове Товариство імени Шевченка у Львові.

В минулому році Наукове Товариство імени Шевченка у Львові закінчило перші п'ятнадцять років свого існування. П'ятнадцять років у житті наукової інституції—час дуже помітний, а для Наукового Товариства імени Шевченка це був час надзвичайно інтенсивної роботи, організації культурних сил для спільної наукової праці, час, пережитий серед виїмково тяжких обставин; цілих п'ятнадцять років, од того часу як Товариство імени Шевченка перетворилось в наукову інституцію, всі його видання залишались абсолютно забороненими для Росії, а через те моральні й наукові зв'язки з російською Україною, яка дала ініціативу до зреформування товариства в наукове, яка постачала для нього значні грошові засоби й літературний матеріал, були утруднені до крайньої міри. І коли, не вважаючи на тисячні перешкоди, на урядові заборони, на інертність та мало розвинутий науковий інтерес серед нашого громадянства, Науковому Товариству довелося досягти блискучих результатів—в виді великої сили науково обробленого й виданого матеріалу, в організації періодичного наукового видавництва по різних галузях знання, коли воно заняло поважне місце в ряду наукових інституцій славянських народів і стало правдивим огнищем української національної культури, то це в значній мірі, коли не виключно, треба віднести на карб величезної енергії і гарячої любови до рідного краю того гурту людей, який взяв у свої руки долю Товариства

і серед самих неспріяючих обставин поставити зумів його на ту висоту, на якій воно стоїть зараз.

На порозі цього періоду часу, який підлягає нашому оглядові, в долі українського слова стався великий переворот, який зняв з нього пута абсолютних заборон і проскрипції, який одкрив, між иншим, дорогу для видань Наукового Товариства до Росії. Цей переворот дав змогу для свободного обміну української наукової думки на всьому широкому просторі нашої землі і разом із тим одкрив шляхи для ширшого культурного впливу нашої найбільшої наукової інституції на всю Україну російську. З початку 1906 року видання Наукового Товариства почали йти більш-менш свободно до Росії, і цей початок вільного розвитку української науки у себе дома, не обмеженої цензурними путами, не одмежованої ніякими державними кордонами, був привітаний на сторінках I-ої книги «Записок Наукового Товариства імені Шевченка» прекрасними словами проф. М. Грушевського: «Ми чуємо себе при границі обітованої української землі. Довгий і тяжкий, безпривітний шлях по пустині добігає кінця. Останніми розпорядженнями що-до преси відкрита нашому журналу дорога в Росію. «Временныя правила» дають можливість заснування українських наукових часописей в Росії. Близький той час, коли ми не будемо одинокі в своїй науковій роботі і не будемо ізольовані в ній... Зближається час, коли по словам поета, котрого іменем прикрашаємо наші публікації,

спочинуть потомлені невольників руки
і коліна відпочинуть кайданами куті.

З вірою в близьке відродження українства, вь близький розвій української науки, з подвоєною енергією вступаємо в новий рік нашого видання, що відкриває перед нами нові, далекі й широкі перспективи наукової роботи. А коли наша радість здивує когось, нехай пригадає собі, що ці слова пише українець з Росії, що п'ятнадцять літ тому писав вступну статю для першої книжки цієї «абсолютно забороненої в Росії» наукової часописі,

що дванадцять літ з тяжким трудом редагував цей заборонений і старанно замовчуваний орган, і сам з цілою своєю науковою роботою за цей увесь час був проскрібований в Росії, а взагалі вся та українська наукова діяльність була представлявана як робота «темних сил»... (Записки Наук. Тов. ім. Ш., 1906, т. I, ст. 6).

Ми вважаємо за потрібне, перше ніж дати огляд наукової роботи товариства за минулий рік, пригадати в коротких рисах історію його заснування і життя за останні роки—для того, щоб ясніше представити собі ті умови, в яких доводилось працювати діячам цієї інституції, і те його становище, в якому застав його новий далеко більш світлий період в життю українського слова й письменства.

Думка заснувати постійну інституцію, яка дбала би про розвиток українського письменства, виникла серед українців російських в початку 70 років. Тоді вже ясно зазначилась політика російського уряду, направлена проти українського культурно-національного руху. Починаючи вже з середини 60 років центр українського національного життя почав пересуватись з над берегів Дніпра—до Львова, і чім далі, то все більше виявлялась потреба засновати український «кош» в Галичині для того, щоб спільними силами галицьких і російських українців запалити огнище національної культури, яке б по змозі розпросторювало свій вплив і на Україну російську. В цілком певній формі ця ідея настигла серед гурту українських патріотів Полтави, де були зібрані й гроші для реального здійснення проекту—8.000 рублів. До цього гурту належали: Ол. Кониський, Елис. Милорадович, Д. Пильчиків, М. Жученко та др. У виробленню статуту інституції, яка мала називатись Товариством імени Шевченка, приймав участь, між иншим, і М. Драгоманов. Цей статут був затверджений австрійським урядом у 1873 році, і «Товариство імени Шевченка» почало з цього року формально існувати. На зібрані гроші було закуплено у Львові друкарню, яко перший крок до реалізації завдань товариства: «вспомогати розвою мало-руської словесности». Товариство почало існувати в формі

тісно - замкненої корпорації, в якій, щоб охоронити себе од небажаних елементів, було поставлено дуже високу членську вкладну—100 корон. Першим головою товариства обібрано одного з видатніших галицьких народовців—К. Сушкевича. Вийшло так, що товариство опинилось виключно в руках галичан народовецького напрямку і не тільки не придбало собі якого-небудь всеукраїнського характеру, але й взагалі не проявило жадної активності; в громадським життю існування його було дуже непомітне, а своє завдання що до сприяння розвитку українського письменства виконувало воно тим способом, що друкувало в своїй друкарні за дешеву ціну видання народовецької партії, зрідка випускаючи власні видання (найцінніше з них—праця проф. Ом. Огоновського «*Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache*» та його ж чотирьохтомово «Історія літератури руської»). З 1885 року Товариство прийняло на себе видання літературного журналу «Зоря», який з початку 90 років придбав собі всеукраїнський характер і навіть заповнявся сливе виключно творами українців з Росії. Це було найбільшою заслугою «Товариства імені Шевченка» для українського письменства.

Розвиток українського руху з початком 90 років, його деяке оживлення в Росії після гнетучої реакції 80 років примусило знову звернути увагу українських діячів на товариство імені Шевченка. Знов таки за приводом українців з Росії, почала ширитись думка про потребу реформи товариства на основі більшої демократизації його і з наданням йому характеру товариства наукового. Пропагатором цієї ідеї в Росії явився Ол. Кониський, а в Галичині Ол. Барвінський. В 1892 році реформа була переведена в життя. Товариство здобуло новий устав і почало зватися «Науковим Товариством імені Шевченка». Членську вкладку знижено до 12 корон. Поділено товариство на секції для більш інтенсивної наукової роботи, і постановлено видавати журнал «Записки Наукового Товариства імені Шевченка».

Перші роки існування товариства після реформи не виправдали цілком надій, які покладались ініціаторами тієї реформи. Хоча спочатку обіцяло участь своїми науковими працями в ви-

даннях товариства чимало видатних українських учених, але говорить проф. Грушевський—«обставини поневоленої України показалися сильнішими від цих обіцянок: дуже небагато додержало своєї обіцянки й взяло участь в заснованім журналі. Ще менше було таких, що не скінчили своєї участі в нім з першою статтею»... (Записки, 1906, т. I, ст. 5). Дуже скоро прийшлося переконатись, що в тодішніх цензурних і всяких інших обставинах було б чистою ілюзією покладатися на поміч великої «соборної України»; що наукова робота, коли хоче йти, мусить опертися на місцеві сили. Старання в цім напрямі не були даремні. Коли участь України російської зіставалася випадковою й уривковою, то на місці у Львові організувалася громадка людей, не багатих числом, але сильних духом, вірою в будучність свого народу й любов'ю до нього, що сміло підставила свої плечі під тягар української наукової роботи й двигнула його з незломаним наміром—донести до хвилі розкріпощення України, щоб передати його в руки нових, численних робітників свободної й обновленої соборної України (ibid.).

На чолі цієї групи українських робітників науки став чоловік, що злучив в собі надзвичайний організаторський талант, глибоку вченість та ерудицію з гарячою любов'ю до рідного народу; цей чоловік був українець з Росії, молодий київський учений—Михайло Грушевський. Він вдихнув «душ'ю живу» в товариство, і з того часу, як він став на чолі наукової роботи в ньому, почався «золотий вік» в житті цієї інституції. В 1895 році М. Грушевського покликано на кафедру української історії у львівському університеті і тоді ж обібрано його головою Наукового Товариства ім. Шевч. З прибуттям проф. Грушевського до Львова оживились звязки з Україною російською, а що головніше—йому вдалось зосередити біля товариства постійний круг співробітників з місцевих галицьких наукових та літературних сил, а ще трохи згодом витворити цілу школу молодих учених, які занялись розробленням різних періодів української історії.

Товариство, як ми згадали, поділилось на секції: історично-філософічну, філологічну й математично-природописно-лікарську.

Первісний спільний орган Товариства «Записки» з 1896 року почав виходити 6 разів на рік, спеціалізувавшись на розвідках по українській історії, археології, мові й письменству. Математично-прир.-лік. секція почала видавати й свій окремий «Збірник». Для наук юридичних було перейнято від групи українських правників видання «Часописі правничої й економічної». Філологічна секція а також історично-філософічна теж почали видавати свої «Збірники». Засновані при комісіях секції розпочали, з метою опублікування матеріалів з українознавства, цілі серії наукових видавництв: «Етнографічний Збірник», «Матеріяли до українсько-руської етнології», «Жерела до історії України-Руси», «Памятка українсько-руської мови й літератури», а в самих останніх часах — «Українсько-руський архів». Товариство перейняло також на себе видання «руської історичної бібліотеки», де містяться оригінальні й перекладні розвідки з нашої історії (досі вийшло 24 тома). З 1898 року Наукове товариство розпочало замість «Зорі» видавати що-місячний журнал по типу європейських Revue «Літературно-Науковий Вістник» (видававший аж до 1905 року, коли він перейшов до «Видавничої Спілки» у Львові). Щоб ознайомлювати чужі наукові інституції з ходом наукової роботи, Товариство видає свою «Хроніку» — українською й німецькою мовами. Окрім цих регулярних видань, «Наукове Товариство» видало 4 томи російсько-українського словаря М. Уманця, юридичний словарь д-ра В. Левіцького, критичне видання творів Котляревського, Ю. Федьковича, Шевченка та др. укр. письменників, а тепер має намір приступити до нового академічного видання творів Шевченка, заснованого на самих найновіших критичних розслідах. За 15 років Наукове Товариство імені Шевченка випустило по-над 150 томів наукових публікацій українською мовою і цим дійсно «створило українську науку в очах і поняттях ученого світа». У роботі й виданнях Товариства за цей час узяли участь такі українські старші й молодші письменники та вчені (окрім тих, що почали свою діяльність саме в Науков. Т-ві): Ів. Верхратський, Хв. Вовк, М. Дикарів, В. Доманицький, П. Житецький, Ол. Кониський, пр. Ол. Колесса, Ів.

Ем. Левіцький, Вол. Лесевич, Ол. Лотоцький, проф. Ол. Маркевич, пр. Ів. Пулюй, М. Павлук, Ів. Стешенко, пр. К. Студинський, В. Шухевич та інші. Поруч з 24 річниками «Кіевской Старини», видання Наукового Товариства—неоцінений скарб для науки українознавства, без котрих неможна обійтись нікому, хто хоче серйозно ізучати український народ в його сучасному й минулому.

Ця колосальна видавнича продукція заслугує тим більшого признання, що вона була ведена при надзвичайно малих матеріальних коштах, які здаються неймовірними для того, хто звик до бюджетів європейських наукових академій, яким наше товариство не може уступити ні інтенсивністю своєї роботи ні навіть кількістю видань. З боку як російської офіційної науки, так і польської, видання Товариства весь час старанно замовчувались, хоча їми і користувались ті самі вчені та інституції, що не хотіли признавати ні української мови, ні науки... Розуміється, для того, щоб провадити свою роботу, Наукове Товариство не могло рахувати на самі членські вкладки; як і скрізь в подібних інституціях тут мусили прийти на поміч уряд і громадянство. З 1894 року Наукове Товариство почало одержувати субсидії, з початку від галицького сейму (перша субсидія—500 корон), а потім і від австрійського центрального уряду. Ці субсидії все зростали, і в минулому 1906 році Товариство одержало від сейму 12.000 корон, а від австрійського уряду 8.000. Ці запомоги здадуться зовсім незначними, коли порівняти їх з тим, що одержують інші славянські наукові академії в Австрії, наприклад Краківська академія дістає що року 50.000 корон, а чеська—40.000. Українське громадянство, що ні в Галичині, ні в Росії немає своєї заможної буржуазії ані аристократії, які б підтримували своїми коштами національну академію, по змозі запомогало товариству своїми жертвами, з яких найзначніша—40.000 рублів прийшла в 1898 році з Росії.

Наукове Товариство в своїй діяльності не обмежувалось тільки науковими публікаціями (в свій час на сторінках «Кіевской Старини» подавався систематичний огляд його видань), але

виконує й інші функції, властиві такого рода інституціям: воно видає заповоги й стіпендії молодим ученим і заслуженим діячам українського письменства, організовує наукові подорожі й експедиції, бере участь в міжнародніх наукових конгресах, подає ініціативу в організації українських культурних святкуваннях (наприклад, ювілей століття обновленої української літератури в 1898 році), робить заходи для задоволення просвітно-наукових потреб українського народу, вдаючись з відповідними заявами до урядів—австрійського й російського, влаштовує наукові курси й відчити і т. ин. Товариство увіходить в обмін з по-над 300 ученими інституціями й видавництвами в ріжних частинах цивілізованого світу. При Товаристві (з 1899 року Товариство посідає прекрасною кам'яницею у Львові, де міститься його власна, поширена й поліпшена всіма новіцями засобами техніки друкарня і всі інституції Товариства) існує бібліотека, яка являється тепер самою повною й багатою книгозбірнею по українознавству на всьому просторі українських земель; въ 1906 році бібліотека збогатилаь цінною колекцією книжок по філософії та ин. галузям знання з бібліотеки небіжчика В. Лесевича, одиисаної ним Товариству. Зараз бібліотека Наукового Товариства числить в собі біля 11200 наз. у 20.000 томах. Окрім бібліотеки Товариство має невеликий історично-археологичний музей і галерею портретів українських діячів. Товариству належить також на європейський зразок впорядкована українська книгарня—центральный нерв української книгарської справи на всю австрійську Україну.

З цього короткого побіжного перегляду видно всю ріжnorodність діяльности Наукового Товариства імени Шевченка, його надзвичайну продуктивність і цінність його видань. Все це зовсім справедливо надає т-ву всеукраїнське значіння і кладе великі заслуги його діячам з проф. М. Грушевським на чолі, цим людям «великої души й серця», що з самопожертвою взяли нести тягар всеукраїнської наукової роботи, поки що переважно силами й засобами маленької бідної Галичини, цього справжнього українського Піємонту в часи лихоліття нашої національности в Росії.

Переходячи до спеціального перегляду життя й науково-видавничої діяльності Наукового Товариства імени Шевченка за минулий 1906 рік, мусимо зазначити перш за все організацію наукових експедицій і заснування статистичної комісії. Думка організувати ряд систематичних наукових подорожей для ізучення матеріалів до української історії по архивах виникла в Товаристві ще в 1905 році, але практично була введена в життя переважно в 1906 році. Цілий ряд молодих учених, членів товариства, був командирований до Кракова, Варшави, Петербурга, Москви, Харькова й других місць для ознайомлення з матеріалами по тамошніх архивах й бібліотеках. В цій подорожі взяли участь дд. Ів. Джиджора, В. Герасимчук, та Ів. Кривецький. В результаті їх студій зібрано цілий корпус матеріалів до історії козаччини, який має появитись в формі окремої публіції накладом Товариства. Другим визначним фактом з життя Товариства являється заснування при ньому статистичної комісії, яка має метою служити корективом до офіційної статистики в Галичині, що має на увазі польські державно-національні інтереси і з цією метою тенденційно перекручує статистичні відомости. Окрім того комісія має звертати увагу на явища, полишені офіційною статистикою, вказати на недокладности, які виникають з невідповідних схем і способів, котрими збирається і групується матеріал. Комісія сподівається, що її робота, при співучасті й допомозі українського громадянства в Галичині, дасть цінні здобутки для ізучення громадського, культурного й національного життя галицької України.

Науково-видавнича діяльність товариства в 1906 році, як звичайно, виявлялась у постійних видавництвах—«Записки Наукового Товариства імени Шевченка», збірниках секцій і комісій, де друковались переважно реферати, читані на засіданнях комісій і ухвалені до друку, а також окремих публікаціях. «Записки» почали виходити у збільшеному форматі. У 6 томах, що вийшли протягом року, уміщено цілий ряд розвідок по історії, язикознавству й історії українського письменства отцих авторів: М. Грушевського, Ол. Грушевського, Ів. Джиджори, М. Зубрицького.

Філ. Колесси, Ів. Кривецького, Ів. Крип'якевича, З. Кузелі, С. Маслова, В. Перетца, Ів. Созанського, Ів. Франка, і В. Щербаківського. Як звичайно, подавався огляд наукових часописей, видаваних на Україні й по-за Україною, а також надзвичайно повно поставлений бібліографічний відділ—гордоці журналу.

Історично-філософічна секція видала IX-й том свого збірника, в якому уміщено другу половину I-го тому «Історії України-Руси» проф. М. Грушевського, цієї «величавої основи української історичної науки і невичерпаного джерела національно-політичного і соціально-культурного самопізнання й освідчення, що вводить нас дійсно вперше у сім'ю європейських народів» ¹⁾. В цьому томі подав автор огляд церковного життя на Україні в XIV—XVI століттях. Та ж сама секція видала I-й том нового видавництва Наук. Тов.—«Українсько-руський Архів». В цьому першому томі уміщено опис рукописів львівського Народного Дому з колекції Ант. Петрушевича. Матеріал цей упорядкував Іл. Святицький.

Археографічна комісія видала том «Матеріалів до історії суспільно-політичних й економічних відносин Західної України» під ред. М. Грушевського. Це—збірник матеріалів до історії внутрішніх відносин Галичини й Поділля до часів панування тут польського права. Цей том—вже 8-й в серії видань археографічної комісії, присвячених історії Галичини, а почасти й Холмщини та Поділля. Та сама комісія видала в 1906 році два томи «Памяток українсько-руської мови й літератури». В першому з цих томів надруковано під редакцією проф. К. Студинського збірку пам'яток полемічної літератури кінця XVI і поч. XVII в.: твори В. Гербеста, Жебровського, Стефана Зізання і М. Смотрицького. На початку надруковано широку вступну статтю пр. Студинського, присвячену детальному історично-літературному розслідуванню надрукованих пам'яток. В другому томі «Памяток»,

¹⁾ Науковий Збірник в честь проф. М. Грушевського, Л. 1906, ст. VII.

зредагованому Іваном Франком, надруковано збірку апокрифів і легенд з українських рукописів.—Тут уміщено багату колекцію т. зв. есхатологічних оповідань з цінною передмовою і коментаріями.

Етнографічна комісія випустила два тома «Етнографічного Збірника». В одному уміщено під редакцією В. Гнатюка збірку коломийок з галицької України. В цьому томі, разом з попереднім томом, надруковано 5792 номери пісень окрім варіантів. В другому (з черги 21-му томі «Етн. Зб.») галицько-руські мелодії, зібрані на фонограф Йосифом Роздольським і зредаговані Ст. Людкевичем—досвідним знавцем української народної музики. Окрім цих двох томів видано ще VIII-й том «Матеріалів до українсько-руської етнології», що містить в собі матеріал, зібраний д. Мр. Г-им по Київщині: «Дитина в звичаях і віруваннях українського народу». До цього надзвичайно цінного й оригінального матеріалу додано уваги З. Кузелі. На жаль уваги д. Кузелі, яко неспеціаліста по медицині (матеріал торкається в значній мірі питань, що тісно звязані з фізіологією), не мають відповідної наукової вартости.

Математично-природописна секція випустила черговий (X-й) том свого збірника. «Часописі правничої й економічної» вийшов IX-й том, де, між иншим, уміщено широку розвідку д. Правника про виборчу реформу в Австрії.

Філологічна секція видала VII-й том свого збірника, куди увійшли розвідки М. Драгоманова про українську народню словесність і письменство. Це вже третій том фольклорних праць Драгоманова, видаваних у «Збірнику філолог. секції Наук Т-ва». В ньому уміщено цілий ряд статей Драгоманова, друкованих у свій час по часописах російських, галицько-українських, французьких, англійських, італійських та болгарських. Все це зібрано й поперекладувано на українську мову М. Павликом.

З окремих публікацій Товариства, окрім дрібніщих відбиток з різних його періодичних видань, треба згадати розвідку Ів. Франка, друковану попереду в «Записках»—«Святий Климент у Корсуні, причинок до історії старохристиянської легенди». Ця

праця являється розслідуванням корсунських легенд про папу Климента та про їх розповсюдження в давній Русі, у зв'язку з культом Климента в руській церкві. Автор використав тут надзвичайно багатий матеріал старохристиянських легенд. — З чисто-літературних видань Наукового Товариства мусимо зазначити третій том критичного видання творів буковинського «Кобзаря» — Юрія Федьковича. В цьому томі, виданому під редакцією проф. Ол. Колесси, уміщено оригінальні й перекладні (переробки) драматичні твори Федьковича.

Нарешті вважаємо потрібним зазначити одну книгу, яка вийшла хоча й не накладом Наукового Товариства імені Шевченка, але сливе вся складається з творів членів Товариства і стоїть у тісній генетичній залежності од нього. Це — монументальний «Науковий Збірник, присвячений професорові Мих. Грушевському учениками й прихильниками з нагоди його десятилітньої наукової праці в Галичині». Цей розкішно виданий том містить статі 24-х авторів з галицької та російської України, кожна з цих статей являється дуже цінним причинком на полі різних сторін українознавства, а весь збірник являється достойним вшануванням великих заслуг проф. Грушевського перед рідним краєм, тих заслуг, які так правдиво схарактеризовані в словах вступної статті редакторів Збірника: «Коли сьогодні справді почалося на українських землях весняне світання й нове життя розбуджує довго давлену надію кращої будучности для народу найнесчаснішого з несчасних — то історія колись згадає в тім переломовім моменті імя Михайла Грушевського, як того, що вказував українській інтелігенції нові дороги й охороняв її від ідейної блуканини та повторення знаних історичних помилок.» (ст. VII — VIII).

Тяжкі політичні обставини життя нашого народу були причиною того, що коштовні вклади Наукового Товариства імені Шевченка в скарбницю українського духа були доступні тільки для одної невеличкої частини нашої землі, яка змогла дати притулок нашому слову во «время люте» його гонення й переслідування там, де живе $\frac{9}{10}$ українського народу. Тепер горизонт

проясняється. Виявляється можливість перенесення безпосереднього впливу культурно-наукових надбань Товариства (а незабаром, може, й самого місця його перебування) на нашу Україну, одкриваються перспективи вільного наукового обміну і дружньої спільної роботи наукових сил з усіх частин нашого рідного краю. Праця Наукового Товариства імена Шевченка, його видання— на завжді послужать невичерпаним джерелом для кожного дослідника України, а його діячі зостануться для будучих поколінь зразком великої любови до рідного краю, тої любови, яка перемогла тисячі перешкод і трудностей і створила культурно-національне огнище, яким ми нині сміло можемо похвалитись перед ареопагом народів культурного світа. Ці діячі можуть сміливо дивитись у будучність, знаючи, що їх праця не загинула марно і буде з вдячністю оцінена українським громадянством. Віримо, що вони знайдуть достойних наступників для продовження їх великого діла.

Д. Дорошенко.

ОПОВІСТКИ.

НА
1907 рік.

РАДА

НА
1907 рік.

Рік видання другий

ГАЗЕТА ПОЛІТИЧНА, ЕКОНОМІЧНА І ЛІТЕРАТУРНА

виходить у Києві щодня, окрім понеділків.

„РАДА“ має широку програму, як звичайні великі політичні газети: дає щоденний огляд життя політичного, громадського, економічного і літературного на Україні, в Росії й по чужих землях; звістки про всякі світові події; поезії та оповидання; фельетони: політичні, наукові і белетристичні.

„РАДА“ має власних кореспондентів у Петербурзі, Москві, Харькові, Одесі, Полтаві, Чернігові, Херсоні, Житомері, Кам'янці-Подільському і по інших місцях України та Росії, а також і за кордоном: у Львові, Чернівцях, Відні, Парижі і Берліні.

Особливу увагу звертає „Рада“ на місцеве життя провінцій.

Газета буде виходити в побільшенім розмірі.

Працею давніших і нових визначних письменників, які обіцяли свою участь в новім році, програма газети пошириться. Зроб-

лено буде все можливе для того, щоб зробити газету органом всієї України й давати перегляд життя різних її частин, в Росії й за кордоном. Особливо уважатиме Редакція на те, щоб дати читачам по змозі повний образ не тільки суспільно-політичного, а й духовного й культурного українського життя та його здобудків в Росії й Австро-Угорщині. Потребам й змаганням сучасного українського життя будуть присвячуватися ширші статі теоретичного змісту. Стоячі на основі поступового й демократичного українства, газета не буде партійною й даватиме місце статтям, які будуть освітлювати ці питання з різних партійних становищ поступового й демократичного напрямку.

Умови передплати:

З приставкою і пересылкою:	За кордон:
на рік 6 карб., на півроку 3 карб.	на рік 11 карб., на півроку 5 карб.
25 к., на 3 міс. 1 карб. 75 коп., на 1 міс. 65 коп.	50 к., на 3 міс. 2 карб. 75 коп., на 1 міс. 1 карб.

ЦІНА ОКРЕМОГО № 4 КОП.

За зміну адреси 30 коп.

Хто передплатить газету на цілий 1907 рік, тому вишлеться „Словарик чужих та не дуже зрозумілих слів“ В. Доманицького і стінний календар на 1907 рік.

Адрес редакції і головної контори: у Києві, Вел. Підвальна вул. д. 6, біля Золотих Воріт. Телефон 1458.

Передплачувати й купувати на роздріб „РАДУ“, окрім контори (Вел. Підвальна, 6. можна ще по сих місцях: У КИЇВІ: в книгарні „Кіевской Старини“, Безаківська вул., ч. 8. У НІЖИНІ в книгарні п-ні Чекмарьової. В. ОДЕСІ: Ніжинська вул., ч. 50, кв. 3. У ЛЬВОВІ (Галичина): в книгарні Наукового товариства ім. Шевченка, вул. Театральна, ч. 1.

Редактор М. Павловський. Видавець Є. Чикаленко.

ОТКРЫТА ПОДПИСКА НА ИЗДАНИЕ

„Библіотека Декабристовъ“

подъ редакціей Г. Балицкаго.

Въ бібліотеку декабристовъ войдутъ произведенія, мемуары, записки и процессы декабристовъ, а также болѣе цѣнные записки о декабристахъ другихъ авторовъ.

Въ каждой книжкѣ будутъ помѣщены портреты декабристовъ, ихъ біографіи и редакціонныя статьи.

Въ первую очередь будетъ помѣщено:

Собраніе сочин. И. Т. Рылѣва, собраніе сочин. П. И. Пестеля, Собраніе Конституцій, сост. декабристами.

Сочин. Николая Тургенева — „Россія и Русскіе“ (ни разу не изданное въ Россіи. Въ отдѣльной продажѣ будетъ стоить не менѣе 5 руб.).

Сочиненія В. Н. Кюхельбекера, воспоминанія М. А. Фонвизина, отд. томъ — Роль Николая I въ событіи 14-го декабря.

Отд. томъ — Жены декабристовъ, Процессъ Декабристовъ, сочин. А. И. Одоевскаго, записки И. Д. Якушкина и друг.

Библіотека декабристовъ выходитъ ежемѣсячно выпусками отъ 10 до 12 листовъ большого формата.

ПОДПИСНАЯ ЦѢНА: за 12 выпусковъ 6 руб. Съ доставкой и пересылкой во всѣ города Россіи 7 руб. Допускается разсрочка: при подпискѣ 1 р. 50 к., съ доставкой 2 р., по выходѣ первой книжки 1 руб., по выходѣ 2-й 1 руб., по выходѣ 3-й 1 руб. и по выходѣ 4-й 1 р. 50 к., съ доставкой 2 руб. Цѣна перваго выпуска въ розничной продажѣ — 75 коп.

КНИЖНЫМЪ МАГАЗИНАМЪ ДѢЛАЕТСЯ ОБЫЧНАЯ УСТУПКА.

Подписка принимается въ редакціи отъ 12-ти до 2-хъ часовъ дня.
и во всѣхъ извѣстныхъ книжныхъ магазинахъ.

Для ознакомленія съ изданіемъ первый номеръ высылается за 60 коп. (можно почтовыми марками).

Во избѣжаніе задержекъ въ высылкѣ выпусковъ редакція просить при разсрочкѣ **своевременно** высылать послѣдующіе взносы.

За каждую переѣзну адреса взимается 25 коп.; при переходѣ же городскихъ подписчиковъ на иногородніе 50 коп.

Письма, переводы, денежную и заказную корреспонденцію адресовать въ редакцію: Москва, Долгоруковская ул., д. Золотарскаго.

Телефонъ 67-27.

Редакторъ-издатель Г. Балицкій.

3—3

== При каждомъ № „НИВЫ“, независимо отъ другихъ приложеній, подписчики получаютъ по одной книгѣ, а новые подписчики, выписывающіе также (за 1 р. 50 к., съ перес. за 2 р.) *первыя 10 книгъ соч. К. М. Станюковича за 1906 г.*, получаютъ ихъ при одномъ изъ первыхъ №№ „Нивы“ 1907 г. ==

ОТКРЫТА ПОДПИСКА.

на 1907 годъ.

(38-й годъ изданія)

на еженедѣльный иллюстриро-
ванный

ЖУРНАЛЪ

со многими приложеніями

НИВА.

Гг. подписчики „НИВЫ“ получаютъ въ теченіе 1907 года:

52 №№ художественно-литературнаго журнала „НИВА“, заключающаго въ себѣ романы, повѣсти и рассказы, гравюры, рисунки и иллюстраціи современныхъ событій.

40 КНИГЪ „Сборника Нивы“, отпечатанныхъ четкимъ шрифтомъ на хорошо глазированной бумагѣ и содержащихъ:

ПОЛНОЕ СОБРАНІЕ СОЧИНЕНІЙ ВЪ

10 КНИ-
ГАХЪ **гр. АЛЕКСѢЯ ТОЛСТОГО**

(Стихотворенія: пѣсни, поэмы, былины, баллады. — Драматическая трилогія: Смерть Іоанна Грознаго. Царь Θεодоръ Іоанновичъ. Царь

Борись.—Князь Серебряный.—Упырь и др.),—значительно дополненное произведеніями, не вошедшими въ предыдущія изданія и изда-
ными за границею.

Съ критико-біографическимъ очеркомъ С. А. ВЕНГЕРОВА.

(Цѣна существующаго неполнаго изданія, безъ пересылки, 8 р. 50 к.).

ПОЛНАГО СОБРАНІЯ СОЧИНЕНІЙ

ОСТАЛЬНЫЯ **30** КНИГЪ **К. М. СТАНЮКОВИЧА**

(„Морскіе рассказы“; романы: „Омутъ“, „Откровенные“, „Наши нравы“, „Жрецы“ и др.; „Картинки общественной жизни“, „Письма знатнаго иностранца“; много повѣстей, рассказовъ и пр.),—значи-
тельно дополненнаго произведеніями, не вошедшими въ предыдущія изданія.

Съ критико-біографическимъ очеркомъ П. В. ВЫКОВА.

(Цѣна существующаго неполнаго изданія, съ пересылкой, 21 руб.).

12 книгъ „ЕЖЕМѢСЯЧНЫХЪ ЛИТЕРАТУРНЫХЪ И ПОПУЛЯРНО-НАУЧ-
НЫХЪ ПРИЛОЖЕНІЙ“, содержащихъ романы повѣсти, рассказы,
популярно-научныя и критическія статьи современныхъ авторовъ съ
иллюстраціями и отѣлы бібліографіи, смѣси, шахматовъ, и шашекъ
задачъ и разныхъ игръ.

12 №№ „ПАРИЖСКИХЪ МОДЪ“, выходящихъ ежемѣсячно. До
200 столбцовъ текста и 300 модныхъ гравюръ. Съ почтовымъ
ящикомъ для отвѣтовъ на разнообразныя вопросы подписчиковъ.

12 листовъ рисунковъ (около 300) для рукодѣльныхъ, вышивальныхъ
работъ и для выжиганія и до 300 чертежей выкроекъ въ на-
туральную величину.

1 „СТѢННОЙ КАЛЕНДАРЬ“ на 1907 годъ, отпечатанный красками.

Подписная цѣна „НИВЫ“ со всѣми приложеніями на годъ.

въ С.-Пе-) безъ доставки . . . 6 р. 50 к.
тербургѣ) съ доставкой . . . 7 р. 50 к.
Безъ доставки: 1) въ Москвѣ, въ конторѣ
Н. Печковской—7 р. 25 к.; 2) въ Одессѣ,
въ книж. маг. „Образованіе“—7 р. 50 к.

Съ пересылкою
во всѣ мѣста **8** р.
Россіи
За границу—12 р.

Допускается разсрочка платежа въ 2, 3 и 4 срока.

== Новые подписчики, желающие получить, кроме „Нивы“ 1907 г. со всеми ея приложениями, еще первыя 10 книг К. М. Станюковича за 1906 г., доплачиваютъ единовременно при подпискѣ, безъ доставки въ С.-Петербургъ—1 руб. 50 коп., безъ доставки въ Москвѣ и Одессѣ—1 руб. 75 коп.; съ дост. въ С.П. и съ пересылкой погороднымъ и за границу—2 руб. ==

Иллюстрированное объявленіе о подпискѣ высылается бесплатно.

Адресъ: С.-Петербургъ, въ Контору журнала „НИВА“, улица Го-голя, № 22.

3—3

Въ срединѣ декабря начала выходить въ Москвѣ большая ежедневная политическая, общественная и литературная газета.

„НОВА“

При ближайшемъ участіи:

проф. В. И. Вернадскаго, кн. Павла Д. Долгорукова, Н. М. Жданова, пр.-д. Ф. Ф. Кокошкина, пр.-д. С. А. Котляревскаго, проф. С. А. Муромцева, проф. П. И. Новгородцева, И. И. Попова и проф. Г. Ф. Шершеневича.

Въ составъ сотрудниковъ газеты вошли:

проф. А. С. Алексѣевъ, Ф. К. Арнольдъ, Н. Н. Баженовъ, Д. Д. Бекарюковъ, О. Е. Бужанскій, проф. С. Н. Булгаковъ, А. Вергежскій, А. Э. Вормсъ, Л. И. Гальберштадтъ, В. А. Ганейзеръ, М. И. Гапфманъ, П. М. Головачевъ, М. І. Гольдштейнъ, Н. А. Гредескулъ, пр.-д. Н. В. Давыдовъ, кн. Петръ Д. Долгоруковъ, Д. Н. Егоровъ, А. А. Зубрилинъ, А. С. Изгоевъ, проф. Н. А. Каблуковъ, А. А. Кауфманъ, проф. А. А. Кизеветтеръ, Б. А. Кистяковскій, И. А. Кистяковскій, проф. В. О. Ключевскій, А. А. Корниловъ, А. М. Коллюбакинъ, проф. А. Е. Крымскій, А. Р. Ледницкій, Я. И. Лисицынъ, кн. Г. Е. Львовъ, Ф. Н. Ляиды, М. Л. Мандельштамъ, В. А. Маклаковъ, Ф. В. Миллеръ, В. Д. Набоковъ, Нандъ, Л. Ф. Пантелѣевъ, проф. Л. І. Петражицкій, И. И. Петрункевичъ, проф. Д. М. Петрушевскій,

Д. Д. Плетневъ, Т. П. Полнеръ, К. М. Пономаревъ, Г. Н. Потанинъ, В. В. Пржевальскій, А. Ф. Рубинчикъ, А. В. Смирновъ, А. А. Стаховичъ, П. Б. Струве, Н. В. Тесленко, А. А. Тимофеевъ, проф. А. Ф. Фортунатовъ, пр.-д. М. И. Фридманъ, проф. М. П. Чубинскій, пр.-д. А. А. Чупровъ, кн. Д. И. Шаховской, Т. Л. Щепкина-Куперникъ, М. П. Щепкинъ, Н. Н. Щепкинъ, А. С. Яценко и др.

Редакція помѣщается на Большой Никитской, въ домѣ Пѣнкиной.

Подписная цѣна:

Въ Москвѣ съ доставкой на годъ—10 р., на 6 мѣс.—5 р. 50 к., на 3 мѣс.—3 р., на 1 мѣс.—1 р. Въ Города съ пересылкой на годъ—11 р., на 6 мѣс.—6 р., на 3 мѣс.—3 р. 50 к., на 1 мѣс.—1 р. 20 к. За границу на годъ—18 р., на 6 мѣс.—9 р., на 3 мѣс.—4 р. 80 к., на 1 мѣс.—1 р. 90 к.

Для воспитанниковъ высшихъ учебныхъ заведеній, сельскихъ священниковъ, учителей и учительницъ городскихъ и сельскихъ школъ—20% скидки. Допускается разсрочка. Цѣна объявленій за строку петита впереди текста—50 к., позади текста—25 к.

Подписка принимается въ конторѣ газеты: Кузнецкій мостъ, д. Юнкеръ, у Н. Н. Печковской и въ книжныхъ магазинахъ.

Издатель *Н. Г. Смирновъ.* Редакторъ *Л. М. Родионовъ.*

3—3

Продолжается подписка на 1907 годъ

на большую политическую, литературную и экономическую газету

ТОВАРИЩЪ

Основана проф. **Л. В. Ходскимъ.**

Адресъ главной конторы: С.-Петербургъ, Невскій, 19.

ПОДПИСНАЯ ЦѢНА съ доставкой и пересылкою: на годъ—12 р., на полгода—6 р., на 3 мѣс.—3 р., на 2 м.—2 р., на 1 мѣс. 1 р. 20 к. Сроки считаются съ 1-го числа любого мѣсяца.

Живущіе за границею благоволят подписываться черезъ мѣстныхъ (заграничныхъ) почтовыхъ учрежденій, что дешевле и удобнѣе. Иначе прибавляется по рублю въ мѣс.

У газетчиковъ отдѣльные номера 5 к. какъ въ Петербургѣ, такъ и въ провинціи.

Для крестьянъ, рабочихъ, сельскихъ учителей, фельдшер., сельского духовенства, приказчиковъ, какъ и для учащихся въ высш. учеб. завед., подписная цѣна на полгода 4 р. 25 к., на 4 мѣс. 3 р., на 2 мѣс. 1 р. 50 к., на 1 мѣс. 85 к. Эта льготная подписка направляется непосредственно въ главную контору (С.-Петербургъ. Невскій, 19); принимается также черезъ земскія учрежденія, но не отъ коммерческихъ посредниковъ. Комиссіонныхъ скидокъ по ней не дѣлается.

Всѣмъ годовымъ, полугодовымъ и трехмѣсячнымъ подписч. будетъ разосланъ „ДУМСКІЙ СБОРНИКЪ“, серіями по 5—6 лист., всего около 25 печатныхъ листовъ. Въ него войдетъ систематическій обзоръ дѣятельности Государственной думы перваго созыва. По официальнымъ стенографическимъ отчетамъ и др. матеріаламъ; болѣе выдающіяся рѣчи полностью.

Съ января при «ТОВАРИЩѢ» всѣмъ подписчикамъ разсылаются.

Иллюстрированный Еженедѣльникъ.

До возстановленія «Н. Ж». «ТОВАРИЩѢ» разсылаются также подписчикамъ «НАШЕЙ ЖИЗНИ».

3—3

ОТКРЫТА ПОДПИСКА НА 1907 ГОДЪ НА

„Голосъ Волыни“

газету политическую, литературную и общественной жизни

«Голосъ Волыни» выходитъ ежедневно

Подписная цѣна съ доставкой и пересылкой: На 12 м.—7 р., на 6 м.—4 р., на 3 м.—2 р. 30 к., на 1 м.—85 к.

Для годовыхъ подписчиковъ допускается разсрочка платежа: при подпискѣ 2 р., затѣмъ къ 1 марта, мая, іюля, сентября и ноября по 1 руб.

Подписка принимается въ конторѣ „Голосъ Волыни“, въ г. Житомирѣ (уг. Михайловской и Б.-Бердичевской, д. О-ва Взаимн. Кред.).

Издатель Е. Щербицкій.

3—3

ОТКРЫТА ПОДПИСКА НА ИСТОРИЧЕСКІЙ

журналъ

„РУССКАЯ СТАРИНА“

на 1907 годъ

Тридцать восьмой годъ изданія.

Если исторія народа описывается на основаніи государственныхъ документовъ, хранящихся въ пыли архивовъ, то это далеко не есть еще исторія народа и его жизни. Архивныя свѣдѣнія, на сколько они доступны для частнаго человѣка, конечно, имѣютъ свою цѣну. Но эти свѣдѣнія рисуютъ только одну сторону, — официальную, — поясняютъ, такъ сказать, внѣшнюю, показную жизнь народа въ извѣстную эпоху. И если бы пришлось ограничиваться только этою стороною, то мы были бы очень далеки отъ задачи полнаго историческаго описанія народной жизни во всѣхъ ея проявленіяхъ въ разное время.

Вотъ почему дополненіемъ къ исторіи и служатъ бытовые описанія внутренней жизни народа, а матеріалъ для этого заключается въ историческихъ воспоминаніяхъ, историческихъ изслѣдованіяхъ, мемуарахъ и запискахъ частныхъ лицъ, въ дневникахъ, въ описаніяхъ бытовой жизни въ разныя эпохи. Нерѣдко дневникъ простаго обывателя своими правдивыми разсказами лучше всякаго официального документа рисуетъ бытовой характеръ русской старины и въ яркомъ свѣтѣ изобразить умственный и нравственный строй народа въ извѣстную эпоху.

Поэтому журналъ „РУССКАЯ СТАРИНА“, имѣя цѣлью знакомить читателей съ историческимъ прошлымъ Россіи, будетъ по-прежнему помѣщать на своихъ страницахъ: 1) историческія изслѣдованія; 2) записки, воспоминанія и дневники разныхъ лицъ; 3) очерки и разсказы; 4) жизнеописанія людей государственныхъ, ученыхъ, военныхъ, писателей духовныхъ и свѣтскихъ, артистовъ и художниковъ; 5) статьи по исторіи русской литературы и искусствъ; 6) историческіе разсказы и преданія; 7) документы, рисующіе бытъ русскаго общества прошлыхъ временъ; 8) мемуары и разсказы иностранные, насколько они касаются Россіи и ея исторіи и вообще западной исторической

бытовой старины: 9) народную словесность; 10) архивные документы.

Редакція не имѣетъ возможности перечислять здѣсь статьи, находящіяся въ ея архивѣ, и называть ея многочисленныхъ сотрудниковъ, какъ гражданскихъ, такъ военныхъ и духовныхъ, при благосклонномъ участіи которыхъ журналъ издается въ теченіе 37 лѣтъ.

По примѣру прежнихъ лѣтъ, въ журналѣ будутъ помѣщаться портреты выдающихся русскихъ дѣятелей, гравированные лучшими художниками. Журналъ, какъ и прежде, будетъ выходить 1-го числа каждаго мѣсяца.

Подписная цѣна на годъ 9 р. съ пересылкой.

Книгопродавцамъ, принимающимъ подписку, дѣлается уступка, по 30 к. съ экземпляра.

Подписка принимается въ С.-Петербургѣ, Фонтанка, д. № 145.

3—3

Политическая Энциклопедія.

Подъ редакціей Л. З. Слонимскаго.

Въ 12 выпускахъ, цѣна по подпискѣ 9 руб.

(въ трехъ полукожаныхъ перепл. и. 12 р.).

При задаткѣ въ 3 руб. выдаются три выпуска, а дальнѣйшіе по мѣрѣ поступления взносовъ, считая одинъ рубль за каждый выпускъ. Послѣ оплаты всей подписной суммы выпуски выдаются немедленно по выходѣ ихъ изъ печати.

Цѣна внѣ подписки: 12 руб., въ перепл. 15 руб.

Переплетенные тома выдаются при выходѣ 4-го, 8-го и 12-го выпусковъ.

Въ первыхъ трехъ выпускахъ (480 страницъ) помѣщено 206 статей между прочимъ, слѣдующія:

Абсолютизмъ, Проф. Э. Гримма; Австрія, М. Горенберга; Автономія, М. Горенберга и Н. Рейнгардта; Аграрное движеніе 1905 г., С. Прокоповича; Аграрныя отношенія въ Россіи, В. В.; Адвокатура, К. Арсеньева; Административная юстиція И. Лазаревского; Азіатская Россія, А. Кауфмана; Азія, З. Авалова; Акціонерн. компаніи, А. Каминка; Алексѣевъ, Е. И. Л. Сло-

нимскаго; Амнистія, В. Кузьмина-Караваева; Анархизмъ, В. Святловскаго; Антисемитизмъ, В. Водовозова, Н. Рейнгардта и Л. Слонимскаго; Арбитражъ, бар. Б. Нольде; Арендныя отношенія, А. Дядиченко и Л. Чермака; Армія проф. А. Добровольскаго; Арсеньевъ К. К., А. О. Кони; Артели, Ф. Щербины; Афганистанъ, З. Авалова; Багдадская желѣзная дорога бар. Б. Нольде; Балканскій полуостровъ, бар. Б. Нольде и П. Калининкова; Батраки, Ф. Щербина; Башкиры и башкирскія земли, А. Дядиченко; Бебель, В. Водовозова; Бездѣйствіе власти, проф. кн. С. Друцкаго; Безземельные крестьяне, Ф. Щербины; Безобразовъ М. А., Н. Рейнгардта; Безработица, В. Святловскаго; Берлинскій трактатъ, бар. Б. Нольде; Берлинъ, Р. Стрѣльцова; Бернштейнъ, Эд., В. Водовозова; Бобыли, Ф. Щербины; Богатство, Г. Черняевскаго; Бойкотъ, В. Водовозова; Болгарская конституція, П. Милокова; Босфоръ и Дарданеллы, бар. Б. Нольде; Бракъ, Н. В. Рейнгардта; Брентано, А., Р. Стрѣльцова; Британская имперія, П. Г. Мижужева; Бундъ, І. Рыбакова; Бюджетное право, Сергѣя Шумакова; Бюджетъ, Л. Буха; Бюджеты крестьянскіе, Ф. Щербины; Бюрократія, Н. В. Рейнгардта, проф. В. В. Ивановскаго и Л. Слонимскаго; Вандербильты, П. А. Тверского; Великобританія, проф. Павла Виноградова, Экономическія и общественныя условія Великобританіи, С. И. Рапопорта; Вильгельмъ П. Г. Гроссмана (А. Коврова); Витте, С. Ю. Л. Слонимскаго; Военное вѣдомство и высшее воен. управленіе, А. Л—скаго; Военное положеніе, Сергѣя Шумакова; Военные суды, А. Т. и Сергѣя Шумакова; Вольное Экономич. Общество, Д. И. Рихтера; Вооруженное возстаніе, Н. В. Рейнгардта Всеобщее избирательное право, В. Водовозова.

Въ первыхъ трехъ выпускахъ помѣщено 28 портретовъ и иллюстрацій, 18 картограммъ, и 29 геогр. и этногр. картъ.

Выпуски четвертый и пятый печатаются.

Для ознакомленія съ изданіемъ всѣмъ желающимъ высылается первый выпускъ съ обязательствомъ возвратить его, если подписка не состоится.

Подписка съ наложеніемъ платежа дозволяется съ надбавкой 25 коп. при каждой отправкѣ.

ГЛАВНАЯ КОНТОРА: СПБ., НЕВСКІЙ, 88.

Подписка принимается также въ иногородныхъ отдѣленіяхъ и у представителей главной конторы.

Появившіяся объявленія о „Полит. Энциклопедіи“ какъ приложенія къ другимъ изданіямъ, не имѣютъ ничего общаго ни съ нашей редакціей, ни съ нашимъ издательствомъ.

1907 рік.

ВІДКРИТА ПЕРЕДПЛАТА

на

РІДНИЙ КРАЙ

Тижнева українська часопись політична, економічна, літературна і наукова.

У часописі заведені ось які відділи:

1. Що потрібно для нашого народу, особливо для селян хліборобів і всіх трудящих людей.
2. Що діється на Україні, також в Галичині й на Буковині.
3. Що діється в цілій Росії. Звістки з столиць.
4. Що діється по чужих землях, що єсть там доброго, що й нам би годилося.
5. Звістки й листи з різних городів і сел (про земства, товариства—про все, що діється доброго й лихого).
6. Наукові статі і звістки (історія, література, медицина, ветеринарія, сільське господарство, промисли і т. д.)
7. Оповідання, вірші, фельетон.
8. Дрібні звістки (про заробітки, торги, ціни і т. д.)
9. Бібліографія. Запитання читачів і відповіді редакції про всякі діла: судові, хозяйські та інші.
10. Оповідки усякі.

Хто підпишеться на цілий рік, той получить такі безплатні додатки: 1. Дві картини звісного українського художника П. Ю. Сластіона: 1] КОВЗАРЬ, 2] ГАЙДАМАКИ. II. Український калевдарь „Рідний Край“ на 1907 р.

Передплата за часопись: на рік 3 карбованці, на пів року 1 карб. 80 коп., на 3 місяці—1 карб., на місяць 35 к. з пересил, окремі числа по 8 к. За кордон на рік 4 кар. Для закордонних братів українців передплата на „Рід. Кр.“ значно зменшена: 1) на рік замість 5 карб.—4 карб. для окремих передплатників; 2) Просвітам, народнім і шкільним читальням, товариствам; Січ, Сокіл і ріжним народнім просвітним товариствам на рік—3 карб. 25 к.

Книгарням комісійних за передплату на рік 5%, За продаж окремих №№—25%.

Листи і гроші засилати треба на адресу: Полтава, Протопоповська ул., № 41, редакції часописі „Рідний Край“.

Просимо усіх прихильників і читачів наших надсилати нам звістки про діяльність земств, городських дум, усяких товариств і організацій, звістки про постанови сільських і волосних сходів, селянських спілок і інші новини.

Редактор-видавець М. Дмитрієв.

3—3

Приймається передплата на 1907 рік

на селянській тижневик

„СВІТОВА ЗІРНИЦЯ“

зі щомісячним додатком для дітей

„Читайше, діти!“

Як до цієї пори, так і з нового року „СВІТОВА ЗІРНИЦЯ“ буде дбати про покращення добробуту селянства.

Ціна «Світової Зірниці» зі щомісячним додатком для дітей—на рік 3 карбованці, на пів року 1 карб. 50 коп., на—3 місяці 80 коп., на місяць 30 коп., окреме число 7 коп.

Передплатники „Світової Зірниці“ в 1907 році одержать безплатно дві користних книжечки, а опріч цього, ті що виписуть „Світову Зірницю“ на цілий рік, одержать безплатно „Словарик чужих та не дуже зрозумілих слів“ — В. Доманицького. Ціна 20 коп.

Адреса Редакції і. Мотилів-Под., Київська ул.

Редактор-видавець І. Волошиновський.

ПРИНИМАЕТСЯ ПОДПИСКА

на еженедѣльный критико-библіографическій журналъ

„КНИГА“

подъ редакціей Мих. К. Лемке,

издаваемый книжнымъ складомъ „ЗЕМЛЯ“

при участіи слѣдующихъ лицъ:

М. А. Антоновичъ, С. Ашевскій, Н. А. Бердяевъ, Н. И. Березинъ, И. А. Бодуэнъ-де Куртенэ, А. И. Богдановичъ, В. Богучарскій, Н. Борецкій, В. В. Брусанинъ, С. Н. Булгаковъ, В. Л. Бурцевъ, Н. Валентиновъ, П. И. Вейнбергъ, К. Л. Вейдемиллеръ, С. А. Венгеровъ, М. О. Гершензонъ, В. Г. Громанъ, А. И. Даринскій, Н. А. Дубровский, Д. Е. Жуковский, О. Ф. Зѣлинскій, Ивановъ-Разумницкій, Н. И. Гюрданскій, Н. И. Карѣвъ, А. А. Каумфанъ, Л. Н. Клейнбортъ, Н. И. Коломійцевъ, П. А. Конскій, К. Р. Кочаровскій, В. Д. Кузьминъ-Караваевъ, І. Ларскій, М. К. Лемке, Е. К. Леонтьева, П. Н. Леоптьевъ, Н. М. Лисовскій, Н. П. Ложкинъ, Н. О. Лосскій, Г. А. Лучинскій, Е. А. Ляцкій, Н. В. Марковскій, И. Ю. Марконъ, П. П. Масловъ, Д. С. Мережковскій, А. В. Меркуловъ, А. И. Налимовъ, П. И. Новгородцевъ, Н. П. Павловъ-Сильванскій, В. А. Поссе, А. С. Пругавинъ, А. Н. Римскій-Корсаковъ, М. А. Ростовцевъ, Н. А. Рубакинъ, П. П. Румянцевъ, С. Ф. Русова, А. А. Русова, А. А. Русовъ, П. П. Семеновъ, М. Н. Слѣпцова, В. Ф. Соловьевъ, П. Б. Струве, Е. В. Тарле, А. С. Токаревъ, В. О. Тотоміанецъ, М. Н. Туганъ-Барановскій, В. Н. Тукалевскій, А. Ю. Финнъ, В. И. Чернолуцскій, П. Е. Щеголевъ, и др.

Журналъ „Книга“ ставитъ своей задачей дать возможность читателю, интересующемуся текущей литературой, а также бібліотекамъ, учебныхъ заведеніямъ, книжнымъ складамъ и магазинамъ, ориентироваться въ той массѣ литературы, которая въ послѣднее время поступила и поступаетъ на книжный рынокъ.

Являясь внѣпартійнымъ органомъ, «Книга» будетъ давать читателямъ сводные критико-библіографическіе обзоры и отдѣльныя рецензіи книгъ, по социальнымъ наукамъ, вопросамъ обще-

ственной жизни и народного образованія, философіи, психологій, исторіи, исторіи литературы, беллетристики и искусства.

Литература социалистических партій будетъ рецензироваться соответствующими социалистами. Въ тѣхъ случаяхъ, если представителемъ одной изъ этихъ партій будетъ написанъ обзоръ литературы по какому-либо вопросу текущаго момента, то въ слѣдующемъ же номерѣ будетъ данъ обзоръ той же литературы, написанный представителемъ другой партіи.

Считая одной изъ главныхъ своихъ задачъ, широкое удовлетвореніе читателей, ищущихъ систематическаго самообразованія, редакция „Книги“ обратитъ особенное вниманіе на отдѣлы отвѣтовъ на вопросы по организациіи самообразованія, чтенія вообще, а также книжнаго дѣла. Кромѣ того въ журналѣ будетъ помѣщаться хроника литературной жизни и книгоиздательскаго дѣла. Всѣ книги, присланныя въ редакцію для рецензій, будутъ регистрироваться въ особомъ отдѣлѣ.

Журналъ выходитъ ежедневно по четвергамъ.

ПОДПИСНАЯ ЦѢНА: на годъ съ доставкой и пересылкой 2 р. 50 к., на полгода 1 р. 50 к., на 3 мѣс. 85 к. и на 2 мѣс. 60 к. (мѣсячная подписка не принимается).

Адресъ редакціи и конторы журнала „Книга“—книжный складъ „ЗЕМЛЯ“ СПБ., Владимірскій пр., д. № 7. Телеф. 51—01.

2—3

На 1907 годъ.

Открыта подписка на историческій журналъ.

„БЫЛОЕ“.

Журналъ—внепартійный и посвященный исторіи освободительнаго движенія—издается подъ редакціей В. Я. Яковлева-Богучарскаго и П. Е. Щеголева при ближайшемъ участіи В. Л. Бурцева по слѣдующей программѣ.

Статьи и изслѣдованія по исторіи освободительнаго движенія въ Россіи.

Біографіи дѣятелей движенія, воспоминанія о нихъ, ихъ собственные мемуары, дневники, письма, статьи, стихотворенія и проч.

Документы и другіе матеріалы, касающіеся движенія.

Отдѣльные факты и эпизоды изъ исторіи движенія.

Историческая бібліографія.

Въ 1907 году между многими другими статьями будутъ напечатаны: М. Ю. Ашенбреннеръ—Воспоминанія (60-ые и 70-ые годы); А. Бахъ—Воспоминанія народовольца; В. Я. Богучарскій—Декабристъ М. С. Лунинъ; В. Л. Бурцевъ—Изъ воспоминаній; И. П. Бѣлоконскій—Земское движеніе до образованія „Союза Освобожденія“; В. А. Вейнштокъ—Акатувскій рудникъ; М. О. Гершензонъ—Западные друзья Герцена; В. С. Голубевъ—Государственная Дума 1906 года; В. А. Даниловъ—Изъ воспоминаній; С. А. Жебуневъ—Изъ воспоминаній; А. И. Иванчинъ-Писаревъ—Побѣгъ князя Кропоткина; Н. И. Иорданскій—Миссія П. С. Ванновскаго; Кафіеро—Воспоминанія; Коваленко—11 дней на „Потемкинѣ“; Е. Д. Кускова—Политическія партіи въ 1906 году; Платонъ Лебедевъ—Красные дни въ Нижнемъ Новгородѣ; М. К. Лемке—Процессы Митрофана Муравскаго, Сунгурова, Блюмера, Головина, кн. Долгорукова и др. (по неизданнымъ архивнымъ даннымъ); Е. Е. Лазаревъ—Гавайскій сенаторъ; А. О. Лукашевичъ—Къ народъ; И. Л. Манучаровъ—Изъ Шлиссельбурга на Сахалинъ; Н. А. Морозовъ—Изъ воспоминаній; В. С. Папкратовъ—Арестъ и процессъ. Э. К. Цекарскій—Рабочій Петръ Алексѣевъ (изъ воспоминаній); П. Н. Переверзевъ—Экспедиція генерала Ренненкампа; М. Р. Поповъ—Изъ моего революціоннаго прошлаго; С. Н. Прокоповичъ—Формы и результаты аграрнаго движенія въ 1906 году. А. С. Пругавинъ—Декабристъ въ монаст. тюрьмѣ. Л. Ф. Пантелѣевъ—Дѣла давно минувшихъ дней (арестъ, ссылка и пр.); З. Ралли—Изъ воспоминаній о Драгомановѣ и Бакунинѣ; И. А. Рубановичъ—Дѣло Гоца въ Италіи и Савицкаго во Франціи; С. А. Савинкова—Изъ воспоминаній; С. Г. Сватиковъ—Очерки по исторіи студенческаго движенія; В. И. Семевскій—Волненія въ л.-гв. Семеновскомъ полку въ 1820 году; Е. П. Семеновъ. Народовольческіе кружки въ Одессѣ; Э. А. Серебряковъ—Революціонеры во флотѣ; С. Сомовъ—Рабочее движеніе въ Петербургѣ въ 1905 году; Н. П. Стародворскій—Дегаевъ и Судейкинъ. Изъ воспоминаній; П. Б. Струве—Заграничный журналъ „Освобожденіе“; Е. В. Тарле—Каннинъ и Николай Тургеневъ;— Герценъ и газета Прудона; Н. А. Таяъ—Послѣдній періодъ „Народной Воли“ М. Ф. Фроленко—Воспоминанія о Воронежскомъ и Липецкомъ сѣздахъ; Л. Ш. Страница изъ исторіи идейныхъ теченій въ „Народной Волѣ“. П. Е. Щеголевъ—Агитаціонная литература декабристовъ;—Конецъ императора Павла (историческое разслѣдованіе); Ф. Л. Ястржембскій—Записки петрашевца; Записки императора Николая I о 14 декабря, неизданныя произведенія А. И. Герцена и др.

Будутъ напечатаны также: „Сводъ указаній данныхъ нѣкоторыми изъ арестованныхъ по дѣламъ о госуд. преступленіяхъ“ (полностью); Докладъ (официальный) о дѣлѣ В. И. Засуличъ; Разгромъ тверскаго земства (извлеченіе изъ доклада г-на Штюмерма); Къ исторіи русской „конституціи“ (официальные матеріалы и документы); Обзоры по дѣламъ политическимъ за разные годы (изъ изданій д-та полиціи); Отчеты о процессахъ, не бывшіе въ печати (дѣло 1 марта 1887 г., военныхъ кружковъ 1887 и др.); рѣдчайшія революціонныя изданія, письма разныхъ общественныхъ дѣятелей, документы и очерки по исторіи освободительнаго движенія послѣднихъ двухъ лѣтъ, и т. д.

Журналъ будетъ выходить по прежнему ежемѣсячно, книжками въ 20 печатныхъ листовъ каждая.

Въ журналѣ помѣщаются— на отдѣльныхъ листахъ и въ текстѣ— портреты дѣятелей, факсимиле, рисунки, имѣющіе отношеніе къ исторіи движенія.

Цѣна съ пересылкой и доставкой: на годъ (съ 1 янв. по 1 янв.)—8 руб.; на $\frac{1}{2}$ года (съ 1 янв. по 1 іюля)—4 руб.; на $\frac{1}{4}$ года (съ 1 янв. по 1 апр.)—2 руб. Переѣзна адреса—30 коп. (При переѣзнѣ адреса контора проситъ подписчиковъ сообщать старый адресъ, внесенную сумму и срокъ подписки). Книжные магазины при подпискѣ получаютъ 5% скидки.

Цѣна отдѣльной книжки въ книжныхъ магазинахъ—1 руб., для покупающихъ въ конторѣ—85 коп., для выписывающихъ изъ конторы—1 р. 10 коп. съ пересылкой. Книжнымъ магазинамъ на отдѣльныя книжки—30% скидки.

Подписка принимается въ конторѣ журнала—(ежедневно, кромѣ праздниковъ, отъ 9 до 4 час. дня)—С.-Петербургъ, Литовская ул., 44.

Редакція помѣщается въ С.-Петербургѣ на Знаменской ул. д. 19.

Личныя объясненія съ редакторами—по понед., вторн., четверг., пятницамъ (кромѣ праздниковъ) отъ 3 до 5 час. дня.

Редакторы { В. Я. Богучарскій.
П. Е. Щеголевъ.

Издатель Н. Е. Парамоновъ.

2—3

ПРОМІНЬ

одинокій независимий становий органъ українського учительства.

Виходить 2 рази в місяць в обемі 2 арк. друку.

ПРОМІНЬ має на цілі з'єдинити духово все українське учительство без огляду на кордони і тому в своїхъ артикулахъ не лиш порушає справи, які обходять непосредно встрийскихъ учителів, но такожъ в кождім числі містить богатий матеріалъ і з російскої України, а навіть з Америки, де має своїхъ корреспондентів.

Зміст „Проміня“ є того рода, що надає ся до читання не лиш учительству, но такожъ і найширшимъ інтелігентнимъ кругамъ.

ПЕРЕДПЛАТА виносить на рік: в Австро-Угорщині: 8 к.; а кордономъ: 4 карб., згл. 2 доляри, або 10 франківъ.

Адреса редакції і адміністрації «Проміня»: Вашківці н. Черем. (Буковина—Австрія).

Redaktion und Administration des „Promin“: Waschkoutz a. Cz. (Bukowina—Österr.).

2—3

ОТКРЫТА ПОДПИСКА НА 1907 ГОДЪ.

(18-ый годъ изданія).

На общепедагогическій журналъ для учителей и дѣятелей по
народному образованію

„РУССКАЯ ШКОЛА“.

Журналъ издается по слѣдующей программѣ:

1) Вопросы общей реформы системы образованія. 2) Злободневные вопросы школьнаго дѣла. 3) Общіе вопросы образованія и воспитанія. 4) Педагогическая психологія. 5) Школьная гигиена. 6) Исторія школы. 7) Методика преподаванія. 8) Беллетристическія произведенія съ сюжетами, взятыми изъ жизни школы, и школьныя воспоминанія. 9) Обзоры нозѣйшихъ теченій въ области знанія (научный фельетонъ). 10) Дѣятельность государственныхъ и общественныхъ учреждений въ области народнаго образованія (Госе. Дума, земство и т. п.). 11) Иностранная школа. 12) Инородческая школа. 13) Начальная школа. 14) Городскія училища. 15) Средняя школа. 16) Высшая школа. 17) Профессіональная школа. 18) Вопросы женскаго образованія. 19) Виѣшкольное образованіе.

Кромѣ статей разныхъ авторовъ по означенной программѣ журналъ даетъ ежемѣсячно слѣдующіе отдѣлы: I. Критика и библіографія педагогическихъ и популярно-научныхъ сочиненій. II. Хроника нар. образованія на Западѣ. III. Хроника начального образованія. IV. Хроника народныхъ библіотекъ. V. Хроника воскресныхъ школъ. VI. Хроника профессиональнаго образованія VII. Замѣтки изъ текущей жизни. VIII. Разныя извѣстія. IX. Правительственныя распоряженія.

Въ „Русской Школѣ“ принимаютъ участіе слѣдующія лица: Н. Я. Абрамовичъ, Х. Д. Алчевская, К. И. Андриенко Ц. П. Балталонъ, проф. И. А. Бодуэнъ-де-Куртенэ, И. А. Бѣлозерскій, И. П. Бѣлоконскій, В. П. Вахтеровъ, П. И. Вейнбергъ, Б. П. Вейнбергъ, д-ръ А. С. Виреніусъ, Е. М. Гаршинъ, проф. И. М. Гревсъ, А. Г. Готлибъ, Я. Я. Гуревичъ, А. Я. Гуревичъ, К. Н. Деруновъ. О. А. Добіашъ, К. В. Ельницкій, Н. М. Жестелевскій, И. П. Житецкій, С. А. Золотаревъ, Г. Г. Зоргенфрей, К. А. Ивановъ, проф. Д. Н. Кайгородовъ, П. О. Каптеревъ, проф. Н. И. Карѣевъ, П. Н. Казанцевъ, В. А. Келтуяла, Н. П. Кашинъ, П. А. Конскій, Н. И. Коробка, А. А. Карасевъ, проф. Н. Н.

3132

Ланге, Б. А. Лезинъ, М. К. Лемке, проф. П. Ф. Лесгафтъ, А. Л. Липовскій, А. А. Локтинъ, О. С. Матвѣевъ, И. И. Мещерскій, П. Г. Мижувъ, А. В. Мезіеръ, А. П. Налимовъ, А. П. Нечаевъ, А. Новиковъ, А. В. Овсянниковъ, Ф. Ф. Ольденбургъ, проф. И. Г. Оршанскій, С. А. Острогорскій, Ф. И. Павловъ, О. Х. Павловичъ, проф. А. Л. Погодинъ, В. Подстепянский, С. Н. Поляковъ, В. Л. Розенбергъ, Г. П. Роковъ, И. А. Рудневъ, Н. А. Рубакинъ, Е. П. Рѣпина, С. Ф. Русова, М. Н. Салтыкова, проф. И. А. Сикорскій, С. И. Симоновъ, Л. С. Севрукъ, проф. Ир. П. Скворцовъ, А. О. Соколовъ, М. И. Страхова, проф. Сумцовъ, М. А. Тростниковъ, А. М. Тютркомовъ, К. А. Тюлеліевъ, В. И. Чарнолускій, И. В. Чеховъ, В. И. Фармаковскій, А. П. Флеровъ, В. А. Флеровъ, проф. В. М. Шимкевичъ, С. И. Шохоръ-Троцкій, Н. О. Шохоръ-Троцкая, д-ръ В. Ф. Якубовичъ, А. Яцимирскій и др.

«Русская Школа» выходитъ ежемѣсячно книжками, не менѣе пятнадцати печ. листовъ каждая (за май-іюнь и іюль-августъ—двѣ книжки двойнаго объема). Подписная цѣна: въ Петербургѣ, безъ доставки—семь р., съ доставкою—7 руб. 50 коп. для иногороднихъ съ пересылкою—восемь руб.; за границу—девять руб. въ годъ. Сельскіе учителя, выписывающіе журналъ за свой счетъ, могутъ получать журналъ за шесть руб. въ годъ, съ разсрочкою уплаты въ два срока. Города и земства, выписывающіе не менѣе 10 экз., пользуются уступкою въ 15% Книжные магазины получаютъ за комиссію 5% съ годовой цѣны. Подписка съ разсрочкою и уступкой принимается только въ конторѣ журнала.

Журналъ «Р. Ш». допущенъ Ученымъ Комитет. Мин. Нар. Просв. къ выпискѣ для фундаментальныхъ библіотекъ среднихъ учебныхъ заведеній, а также въ учительскія библіотеки низшихъ учебныхъ заведеній.

Золотая медаль на международной выставкѣ «Дѣтскій Міръ» въ 1904 году.

Подписка принимается въ конторѣ редакціи (Сиб. Лиговская ул., 1).

Редакторъ-издатель *Я. Я. Гуревичъ.*

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ

ВІСТНИК

український місячник

ЛІТЕРАТУРИ, НАУКИ Й ГРОМАДСЬКОГО ЖИТЯ

в році 1907 виходитеме в двох видааннях, київським і львівським

Редакція і головна контора: Київ, Прорізна 20, кв. 3.

Контора львівська, ул. Чарнецького, ч. 26.

(Lemberg, Czarneckyj str. 26, Anzeiger für Litteratur und Wissenschaft).

Передплата на видання київське, платна в Києві для Росії:
на цілий рік 6 руб., на виплат: 1 січня 2 руб., 1 марта, 1
червня і 1 вересня по 1 р. 50 к.

Нові передплатники на 1899—1906 р. дістають усі книжки,
почавши від 1-ої за ціну 7 руб. 20 коп. 1-ого річника (1898)
перші чотири книжки вичерпані; за ціну 6 руб. можна дістати
кн. 5—12, з додатком початків статей, що їх продовження містять-
ся в сих книжках.

Поодинокі книжки коштують 2 кор. (в Росії 1 руб.).

З двох перших некомплетних річників продають ся пооди-
нокі книжки по 30 коп.

Книжки висилають ся раз на місяць; хто надсилає перед-
плату по виході книжки, дістає належні книжки при найблиз-
шій розсилці

Видавець *Мих. Грушевський.*

Редактор *Фотий Красицький.*

УКРАЇНЬКА ПОЛІТИЧНА, ЕКОНОМІЧНА І ЛІТЕРАТУРНА

газета

„Наша Дума“

присвячена потребам українського сільського і міського
робочого люду.

ВИХОДИТИМЕ ДВІЧІ НА ТИЖДЕНЬ.

Має власних кореспондентів в Державній Думі і Д. Раді.

В газеті писатимуть послы Думи Державної.

Приймається передплата на 1907 р.

На рік (з досилкою)—3 р., $\frac{1}{2}$ року—1 р. 50 коп., 3 міс.—75 коп.,
1 міс.—25 коп.

Редакція і Контора—Спб. Сергієвська, 81, кв. 37.

Перше число вийшло у середу 20 марта.

Редакт.-видавець Є. С. Каленіченко.

1—2

БІБЛІОТЕКА

"ЖАНА ДУМА"

Друкарня "Жа́на Ду́ма" в Києві, вулиця М. Коцюбинського, 10-Б

ВІСНИК НАУКИ І ТЕХНІКИ

Відп. за редакцію: доктор фіз.-мат. наук, проф. І. І. Мухоморов

В журналі не вміщують статті, що не мають наукового характеру

Примітка: перекладати на 1907 р.

Ціна (в копійках): 3 к. 50 коп. 1 к. 50 коп. 2 к. 50 коп. 3 к. 50 коп.

Відп. за редакцію: доктор фіз.-мат. наук, проф. І. І. Мухоморов

Відп. за редакцію: доктор фіз.-мат. наук, проф. І. І. Мухоморов

Відп. за редакцію: доктор фіз.-мат. наук, проф. І. І. Мухоморов

Відп. за редакцію: доктор фіз.-мат. наук, проф. І. І. Мухоморов

